

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Petr Tvrdý

Josefa Menšíková a občanská společnost Německého Brodu
druhé poloviny devatenáctého století

Josefa Menšíková and civil society of Německý Brod in the second
half of the nineteenth century

Praha 2015

Vedoucí práce
prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

Poděkování

Při své práci jsem poznal mnoho zajímavých lidí, kteří mi při tvorbě tohoto textu vydatně pomohli. Zde bych chtěl všem níže jmenovaným vyjádřit svůj upřímný dík.

Děkuji v první řadě těm, kteří mi přispěli svojí radou a zkušeností nebo mě odkázali na některé prameny. Jsou to:

doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.

prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

Mgr. Michal Kamp

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

PhDr. Luboš Velek, Ph.D.

Řadu pramenů a podnětné literatury jsem mohl prostudovat díky podpoře grantového projektu GA ČR č. 406/12/0691 Korespondence Karla Havlíčka Borovského.

Kolektivní poděkování patří následujícím institucím:

Archiv Národního muzea

Krajská knihovna Vysočiny v Havlíčkově Brodě

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Národní archiv ČR

Národní knihovna ČR

Österreichisches Staatsarchiv

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod

DĚKUJI

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Havlíčkově Brodě dne 5. května 2015

.....

Petr Tvrdý

OBSAH

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	5
ÚVOD.....	7
1. JARO JOSEFY FETTEROVÉ.....	11
2. CO BŮH SPOJIL, ... MANŽELSTVÍ JOSEFY A FERDINANDA MENŠÍKOVÝCH.....	18
3. CO JEST HŘEBEM PŘIBITO A HLÍNOU NEB MALTOU OBMAZÁNO	28
4. NA SCÉNĚ FERDINAND ČENSKÝ	32
5. BOUŘLIVÝ KONEC ČTYŘICÁTÝCH LET	39
6. POSLEDNÍ SETKÁNÍ S KARLEM HAVLÍČKEM	46
7. VĚK VEŘEJNÉ VLASTENECKÉ AKTIVITY	52
8. POLSKÉ LEDNOVÉ POVSTÁNÍ 1863.....	63
9. PANÍ PURKMISTROVÁ VE VÁLCE I V MÍRU	71
10. ŽIVOT STÁRNOUCÍ ŽENY	83
11. VYCHOVATELÉ STUDENTSKÉ MLÁDEŽE.....	99
12. BOJ O SYNOVU TISKÁRNU.....	110
13. ODKAZ UPLYNULÉHO ŽIVOTA	120
14. ZÁVĚR.....	126
15. PRAMENY A LITERATURA	129

Seznam použitých zkratk

AM HB	Archiv města Havlíčkův Brod
an	a následující
ANM	Archiv Národního muzea
atd.	a tak dále
b. s.	bez stránkování
c. k.	císařský královský
č.	číslo
č. j.	číslo jednací
č. p.	číslo popisné
ed.	editor
edd.	editoři
f.	archivní fond
fol.	folio
HB	Havlíčkův Brod
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
inv. č.	inventární číslo
k.	karton
k.	krejcar (rakouská měna)
l.	letech, léta
LA PNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
ml.	mladší
MNV	Místní národní výbor
MV ČR	Ministerstvo vnitra České republiky
MV HB	Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
NB	Německý Brod
NLN	Nakladatelství lidové noviny
p.	pán

pí	paní
poř. č.	pořadové číslo
r.	rok
s.	strana
SA	Soukromý archiv
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SÚA	Státní ústřední archiv
sv.	svatý, svaté
tj.	to jest
tzn.	to znamená
vyd.	vydání
zl.	zlatý (rakouská měna)

Úvod

Na konci devadesátých let dvacátého století vyjádřil Miroslav Hroch své názory na historiografickou produkci o době minulého století. Podle slavného historika českého „obrození“ se v odborné literatuře vyskytuje několik přístupů, které svou jednostranností přispívají k zamlžování tématu. Ve zkratce to jsou modely, kdy je protěžována buď stránka literární (tvorba a zdokonalování literatury, pronikání češtiny), biografická („obrození“ bylo dílem pouze úzké skupiny „tvůrců dějin“), retrospektivní (dějiny se čtou od konce, vybírání pouze událostí se vztahem k výslednému vývoji), strukturní (nerozlišování rozdílnosti jednotlivých osobností a jejich proměny v čase) a konečně přístup zvaný izolující, který si všímá jen národních snah tehdejších lidí a ignoruje, že žili i jinými problémy.¹

Přílišnému využívání jednoho z výše popsaných přístupů nad druhým bych se i já chtěl vyvarovat. Touto prací o dnes zapomenuté německobrodské měšťance bych rád částečně vyplnil úkol vyslovený již počátkem třicátých let dvacátého století v Železničním zpravodaji pro Českomoravskou vysočinu. „O všech mužích a ženách, kteří odtud [tj. z Německého Brodu] pocházejí a něco pro vlast znamenali, by se dala napsati slušně rozměrná a nadmíru v podrobnostech zajímavá monografie [...]. Její věty jsou na některých domech napsány, ale mnoho domovů velkých srdcí a duší není dosud nijak označeno.“² My se společně pokusíme „označit“ dům v Havlíčkově Brodě, který přes sto padesát let nese nápis „TRAFIKA“.

Každý, kdo se odvážil poznat podrobněji život Karla Havlíčka Borovského, jistě narazil v regionální literatuře na jméno Josefy Menšíkové, rozené Fetterové. Řeklo by se, že po desítkách let, kdy badatelé studují život borovského vyhnance, jehož heslem byla „poctivost a síla“, už musí být vše pečlivě prozkoumáno a každý

¹ HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 5 - 6.

² HALÍK, R. Skromná připomínka turistům. In *Železniční zpravodaj pro Českomoravskou vysočinu*. Jihlava: Doprávní úřad, 1936. s. 86.

Havlíčkův přítel probádán. Opak je pravdou. Dokladem toho je absence třeba jen pokusu o kompletní výklad života právě Josefy Menšíkové.³

Nejedná se o ženu, která by ve své době „psala velké dějiny“ a dostala se tím do čítanek a učebnic dějepisu. Rozhodně ale „načrtávala“ historii německobrodskou v druhé polovině devatenáctého století. Největší podíl na tom, že dnes vůbec známe její jméno, je možné spatřit v jejím mladistvém přátelství s Karlem Havlíčkem a částečně i v dlouholetém písemném styku s dnes již zapomenutým vlastencem Ferdinandem Čenským. Přitom píše o manželce německobrodského purkmistra, která se mimo jiné stýkala s Františkem Ladislavem Riegerem a jeho rodinou, s Ladislavem Quisem nebo, alespoň písemně, s Josefem Barákem a dopisovala si s dalšími osobnostmi po celém světě.

Cílem mé práce bylo podat ucelený a čtivý pohled na život Josefy Menšíkové. Chtěl jsem ale napsat více než strohý životopis. Po celou dobu mě lákalo především poznat Josefin myšlenkový svět a motivaci chování. To by nebylo možné bez širšího vyličení rodinného zázemí, styků s přáteli, národních snah atd. Tato cesta mě přivedla k poznání dalších zajímavých lidí, které jsem se snažil do textu také zapojit. Snad pomohou k lepšímu pochopení tehdejší doby a různých možností řešení problémů devatenáctého století. Především ale neodmyslitelně patří k paní Menšíkové a jejímu životu.

Nejlepším pramenem k poznání tématu by byl osobní deník, kde by nám o sobě Josefa vše vypovídala sama. Žádné podobné zápisky ovšem nemáme k dispozici. Zachovánu máme „pouze“ její korespondenci a drobné paměti. Dnes je největší část těchto písemností uložena ve Státním okresním archivu v Havlíčkově Brodě.⁴ Další dopisy a zápisky najdeme i v Muzeu Vysočiny v Havlíčkově Brodě⁵ a Literárním archivu Památníku národního písemnictví⁶.

³ Nejrozsáhlejší texty o Josefě Menšíkové jsou tři - rukopis a novinový článek Anny Jahodové-Kasalové a studie Karla Stibrala. Oba autoři její životní osudy zmiňují jen velmi okrajově. SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých.; JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 5. 1901, č. 10, s. 112. A dále; STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 50 - 63.

⁴ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14.; SOkA HB, f. Rukopisy, k. 1, č. 7 (J. Barák), 19 (E. Grégr), 37 (J. Mužáková), 38 (S. Podlipská).

⁵ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“.; MV HB, f. KHB2, č. 396, 397, 398, 400, 403.

Významný je soubor listů uchovávaný v Archivu Národního muzea, kde nalezneme materiál adresovaný Františku Ladislavu Riegerovi a jeho široké rodině⁷.

Celkově se jedná o prameny velmi subjektivního rázu, které mohou obsahovat (a také obsahují) různé chyby. Mají však nespornou výhodu autenticity a určité bezprostřednosti. Dalším problémem je, že většina dochovaných dopisů byla paní Menšíkové adresována. Pisatelem je tudíž někdo jiný. Pokud reflektují některý předchozí dopis Josefy, je možno tento původní list rekonstruovat jen omezeně a nutně zkresleně. Spíše než jasné závěry je proto z rozboru korespondence možné vyvozovat pouze hypotézy typu „Možná měla problémy s ...“ nebo „Nejspíše špatně nesla ...“. Myslím si však, že i z takových střípků se lze, při neustálém ověřování informací z dalších zdrojů, jako například z úředních spisů, literatury, pamětí jiných osob, hmotných památek atd., dobrat pravdivé mozaiky.

Do určité míry specifické jsou dopisy pro Riegera a jeho rodinu, protože máme k dispozici jenom listy pro výše zmíněné. Otázkou ovšem zůstává, zda nějaká psaní „z druhé strany“ vůbec existovala. Paní Menšíková byla častým hostem na Riegerově usedlosti na Malči u Chotěboře. Mohli proto vše důležité probírat osobně a relativně ojedinělé dopisy z Německého Brodu mohly sloužit jen k předání „náhlých“ informací či myšlenek pisatelky.

Z pramenů bych ještě rád upozornil na deník Vojtěcha Weidenhoffer, brodského obchodníka se střížním zbožím a továrníka, který byl mimo jiné Menšíkovým kolegou v městském zastupitelstvu. Jeho zápisky sahají od šedesátých let prakticky do konce století a jsou pro nás zajímavým doplňkem, který osvětluje některé momenty například z městské samosprávy. V přípravném

⁶ LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J.; LA PNP, f. Turnovský J. L., Korespondence Menšíková J.; LA PNP, f. Riegrová-Palacká M., Korespondence Menšíková J.; LA PNP, f. Zelený V., Korespondence Menšíková J.

⁷ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J.; ANM, f. Riegerová M., k. 6, 8, Menšíková J.; ANM, f. Bráf A., k. 11, Menšíková J.; ANM, f. Bráfová L., k. 17, Menšíková J.

článku⁸ této práce jsem ještě využíval originální deník⁹. Dnes je již k dispozici jeho edice a proto pro snadnější přístupnost v textu odkazuji na ni.¹⁰

Možná se některým čtenářům mé práce bude zdát, že cituji zbytečně dlouhé pasáže nebo že celý text je o všech ostatních osobách, jen ne o hlavní hrdince.¹¹ Je tomu tak a zároveň je to můj záměr. Delší citace z pramenů mají zájemcům posloužit pro vytvoření vlastního názoru na určitou problematiku a po zralé úvaze následně mohou s mojí domněnkou souhlasit, či nesouhlasit. Mnoho „jiných postav“ vychází již z metody zkoumání, kdy se skrze dopisy ostatních dozvídáme informace o paní Menšíkové.

V textu jsem také často přesně zmiňoval výši peněžních částek například u daní, cen nemovitostí nebo válečných náhrad. Cílem bylo, aby si čtenář mohl utvořit alespoň částečnou představu o hladině tehdejších cen a hodnotě dluhů nebo zmiňovaných svatebních věn. Jsem si přitom vědom, že naprosto přesně tento úkol splnit nelze. Tím méně, pokud bychom chtěli tehdejší finance přepočítávat na naše dnešní peníze. Údaje slouží pouze pro velmi hrubý odhad, který je však třeba znát především v kapitolách, kdy hovoříme o dluzích nebo o kupování dalších nemovitostí.

Při práci jsem využíval velmi zajímavý pramenný materiál, ze kterého bylo dosud čerpáno především k textům o Karlu Havlíčkovi a jeho rodině a známých. Touto prací bych však rád dokázal, že Josefa Menšíková nám po sobě zanechala cenné písemnosti, ve kterých můžeme sledovat život a myšlení lidí za vlády Františka Josefa I. Ale nejen to. Lze v nich spatřit i ženu, která, ač v životě zažila mnoho neštěstí, dokázala často pomoci lidem v nouzi, i když to po ní nejspíše nikdo nežádal.

⁸ TVRDÝ, P. Josefa Menšíková - žena Německého Brodu 19. století. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havl. Brod: Muzeum Vysočiny HB a SOkA HB, 2011, s. 105 - 144.

⁹ MV HB, f. KHB2, č. 1372.

¹⁰ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012.

¹¹ Ediční poznámka: Většina citovaných rukopisů je upravena dle dnešních pravidel pravopisu. Stylistická stránka originálů zůstává zachována. Pouze pokud byl původní text až příliš nesrozumitelný, bylo přikročeno k jeho mírné gramatické i stylistické opravě. Pravopis používající „w“ místo „v“ atd. jsem na několika místech zachoval. Větších zásahů si vyžádala rozsáhlá citace v kapitole o ubytování studentské mládeže. Text bylo nutné rozdělit do odstavců a mírně upravit nečitelné pasáže. Tištěné prameny cituji doslova a na případné chyby upozorňuji [!].

1. Jaro Josefy Fetterové

Slečna Josefa se narodila v březnu roku 1822¹² v Německém Brodě jako dcera místního koželuha Fettera.¹³ „Klan“ Fetterů¹⁴ byl ve městě velmi rozvětven a je dnes celkem obtížné přesně identifikovat některé z jejích příbuzných. Především pokud se jedná o období do šedesátých let devatenáctého století, můžeme často pouze konstatovat rodinnou vazbu bez bližších podrobností. Právě do šedesátých let nebylo v pramenech zvykem označovat jednotlivé obyvatele města rokem narození, adresou ani alespoň povoláním. Jelikož budeme na dalších řádcích do určité míry sledovat osudy celé široké rodiny Fetterů, můžeme je většinou pouze označit jako „příbuzné“ bez bližšího upřesnění.¹⁵

Ve dvacátých letech vládl monarchii i českému království císař František I. a Německý Brod byl malým městem se zhruba čtyřmi sty domy a necelými čtyřmi tisíci obyvateli.¹⁶ Všeobecná situace ale nebyla nijak přívětivá. Jak vypočítávají Jana Macháčová s Jiřím Matějčkem, od konce osmnáctého do poloviny století devatenáctého se v českých zemích každé tři roky střídaly války, epidemie, neúrody nebo hladomory, případně různé jejich kombinace. Život nebyl lehký.¹⁷

Po narození byla Josefa Fetterová pokřtěna v katolické víře a celý život jí bylo toto náboženství výraznou oporou. O svém mládí Josefa později napsala následující. „Matka učila nás zvykat práci, do dvanácti roků chodily jsme do školy a pak vzala si ten úkol sama na starost. Vše co potřebuje žena vzíti do ruky, to

¹² Dle sčítání lidu z roku 1890 se narodila 24. března (viz SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sčítací operáty 1890, č. p. 141/200, dům č. p. 179.). Na ohledacím listu je však psáno datum 2. března (SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, k. 50, rok 1900, č. 3.). Sama Josefa uvádí datum svého narození 8. března (SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.). Tento údaj považuji osobně za věrohodný. Ostatní data mohla vzniknout chybným přepisem z různých osobních dokumentů.

¹³ STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 51.

¹⁴ Jméno se vyskytuje jak ve tvaru „Fetter“, tak i „Fettr“. Já v této práci budu užívat variantu, která se v pramenech vyskytuje častěji, tj. „Fetter“.

¹⁵ PETR, F. O starých domech německobrodských. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1931. s. 57.

¹⁶ SOMMER, J. G. *Das Königreich Böhmen*. 11. díl. Praha: Friedrich Ehrlich, 1843. s. 186.

¹⁷ MACHÁČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 28.

bylo naší povinností. Ona dobrák říkávala „jen učte se pracovat, když vám Bůh dá štěstí a nebudete muset dělat, tak aspoň budete umět svým lidem poručit.“¹⁸

Školní vzdělání dívek bylo dlouhou dobu odsunuto na okraj zájmu rodičů i veřejnosti jako celku.¹⁹ Pro mladou dívku bylo zásadním zaopatřením do budoucna se dobře vdát, klíčovou roli pro budoucího manžela hrála otázka věna a rovnost sňatku z pohledu společenské vrstvy. Vyšší vzdělání nebo i znalosti z vědeckých oborů byly považovány za zbytečné. O ženu se měl zkrátka postarat po všech stránkách její muž a k tomu bylo vzdělání nepotřebné.²⁰ Pro naprostou většinu dam se středních vrstev společnosti se již od útlého mládí rýsovala budoucnost v podobě starání se o domácnost, děti a manžela. Tyto ženy, které nás vzhledem k postavení brodských Fetterů nejvíce zajímají, v devatenáctém století za mzdu většinou nepracovaly.²¹ Jejich „cena“ byla pouze ve spojení s manželem, kterému měly zajistit přiměřenou reprezentaci jeho postavení v městské společnosti. Za prestižní byl považován už samotný stav manželství a následné narození dětí, protože když si muž mohl finančně „dovolit“ starat se o ženu a potomky, bídou jistě netrpěl.²² Jen v největších městech Čech se některé ženy uplatnily jako osobnosti svobodně používající svůj intelekt pro uměleckou nebo výchovnou práci.²³ Německý Brod si však dlouho do druhé poloviny

¹⁸ LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.

¹⁹ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 9 - 26.

²⁰ Uvedené rozdělení rolí v rodině bylo lidem „dáváno na srdce“ i z kostelní kazatelny. Muž měl vydělávat zaopatření rodiny a žena pečovat o teplo domácího krbu. S tím se v církevních pramenech pojily i další povinnosti a pravidla. ČEVELOVÁ, Z. Normativní církevní prameny jako jeden ze zdrojů generových konstruktů 19. století. In ČADKOVÁ, K. - LENDEROVÁ, M. - STRÁNÍKOVÁ, J. (edd.) *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 495 - 500.; LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má*. 1. vyd. Praha: Triton, 2008. s. 50, 54, 148.

²¹ Rozbor ženské situace pro devatenácté století provedla Jana Macháčová. Ve zkratce byly podle ní ženy z horních vrstev často vzdělané a zastávaly funkce manželky a matky; dámy ze středních vrstev společnosti fungovaly jako hospodyně, kuchařky nebo pomocnice v manželově živnosti; a konečně něžné pohlaví z venkovských oblastí bylo využíváno hlavně jako pracovní síla a cizí jim bylo vedení domácnosti, které se musely v případě nutnosti učit dodatečně. MACHAČOVÁ, J. Žena v 19. století jako „přívěsek“? In ČADKOVÁ, K. - LENDEROVÁ, M. - STRÁNÍKOVÁ, J. (edd.) *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 209 - 213.

²² MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 221.

²³ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 12 - 20.

devatenáctého století zachovával svůj venkovský ráz. A to včetně téměř neměnných tradičních vzorců chování svých obyvatel.

I když bylo posvěcené soužití mezi mužem a ženou často uzavřeno více z rozumu než z lásky, lidé předminulého století rozhodně netrpěli nedostatkem citů a vášnivých vzplanutí.²⁴ Často se z dopisů dočítáme o niterných sympatiích k české vlasti, ale se stejným citem a zaujetím dokázali tehdejší muži a ženy milovat i své protějšky opačného pohlaví. Jedna taková „ideální láska“ se odehrála i mezi slavným bouřlivákem Karlem Havlíčkem a Josefou Fetterovou, dcerou pana koželuha.

Syn borovského kupce Matěje Havlíčka studoval v Německém Brodě od října 1832 místní gymnázium.²⁵ Podle paní Menšíkové se poprvé společně setkali v době, kdy Karel studoval pátou třídu, tedy ve školním roce 1836/1837. Byl tedy jen rok vzdálen od ukončení gymnaziální výuky, která se tehdy skládala ze čtyř let gramatikálních a dvou roků humanitních.²⁶ Zřejmě již pominulo období jeho „divných kúsků“, o kterých později tvrdil, že je prováděl celých šest gymnaziálních let v Brodě. „Brzy však jsem v uličnictví a jiných u našich studentů zvyklých kúscích veliký pokrok učinil a drže se vždy jakési slušné meze (doma jsem totiž pořád tak usedlého dělal před rodiči) byl jsem ve všech věcech jak školních tak uličnictví jeden z nejprvnějších. Pračky, koupání atd.“²⁷ Jistou indicií by nám v tomto směru mohla být i skutečnost, že se ve dvou humanitních třídách výrazně zlepšil jeho školní prospěch. Z dříve stěží průměrných se najednou Karel vypracoval k výborným studijním výsledkům.²⁸

Mladý Havlíček chodíval také na louky nazývané „Žabinec“, kde se učil nebo jen odpočíval v klidu přírody. „V tomto malebném místěčku [...] seznámil se

²⁴ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 75.

²⁵ PETR, F. *Po stopách Havlíčkových v Něm. Brodě*. Německý Brod: Městské museum, 1935. s. 5.; STIBRAL, K. Studijní léta Karla Havlíčka Borovského na německobrodském gymnasiu. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 146.

²⁶ K organizování výuky na tehdejších gymnáziích viz KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 44 - 45.

²⁷ NOVOTNÝ, M. (ed.) *Život s pochodní v ruce*. 2. vyd. Havlíčkův Brod: Okresní rada osvětová, 1946. s. 20 - 21.; Potvrzují to i další pamětníci Karlova mládí v Brodě „Karlouš byl jako vítr. Byl vždycky rozumnější než ostatní, ale taky se s námi někdy pustil do vztekanice.“ KRONBAUER, J. Z Karlíka - Karel. *Máj*. 1909, č. 36, s. 446.

²⁸ KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 49 - 50.

s Josefku, první svou láskou, která na této louce, majetku to svých rodičů, prodlévala nejraději. [...] Potkali se zde několikrát. Karlovi zalíbila se sličná dívka, a on osměliv se jedenkrát, požádal ji za kytíčku pomněnek, jež si u potůčku právě natrhala. Josefka podala mu ji s ostýchavým úsměvem a se stejnou ochotou pověděla mu na jeho otázku i jméno své. Černoooký student slyše, že se Josefka, jako jeho matička jmenuje, projevil nad tím své potěšení, a dívčina zdála se mu teď ještě sličnější a milejší. Od té doby započalo jejich přátelství, či spíše první ideální láska.²⁹

Stýkali se na tomto místě ještě mnohokrát a svěřovali si zde své radosti i starosti. Právě při těchto rozmluvách prý poprvé probudil Havlíček v Joseře Fetterové národní cit.³⁰ Ostatně spojení vlastenectví a lehké erotiky bylo podle Mileny Lenderové v Čechách před rokem 1848 velmi časté. Nejednen vlastenec přemlouval svoji přítelkyni, milenku nebo manželku ke společnému nadšení pro národní věc. Prostup obou oblastí dospěl tak daleko, že čeští vlastenci vyjadřovali své city k něžnému pohlaví pomocí „vlasteneckých klišé“³¹ a naopak sympatie ke svému národu byly šířeny pomocí slov hodících se spíše do milostného dopisu.³² Bohužel nevíme, do jaké míry můžeme paní Menšíkové věřit. Pramenů k poznání jejího vztahu s Karlem Havlíčkem máme žalostně málo, a navíc všechny subjektivního rázu pocházející od hlavní aktérky příběhu.

²⁹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 2 - 3. Tato část rukopisu vyšla také v několika novinových titulech. Viz První lásky máj Karla Havlíčka Borovského. *Hlasy z Českomoravské vysočiny*. 2. 5. 1903, č. 5, s. 1 - 2.; Tamtéž 9. 5. 1903, č. 6, s. 1.; Tamtéž 16. 5. 1903, č. 7, s. 1.; A s drobnými úpravami viz JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 5. 1901, č. 10, s. 112.; Tamtéž 1. 6. 1901, č. 11, s. 124.

³⁰ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 3.; JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 5. 1901, č. 10, s. 112.; Dnes známe tuto poznámku pouze skrze články Anny Jahodové-Kasalové. Rukopisu J. Menšíkové, který pojednává o její lásce s Karlem Havlíčkem, schází úvodní list (listy?). Její zápisky začínají uprostřed věty v líčení Karlova trestu (viz dále) MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“. Existuje však i další pramen pro poznání Joseřina mládí. Obsáhlý list nadeřpsaný „Dodatek k památnému spisu o Jubileum sokolského trvání!“, ve kterém paní Menšíková líčí své vzpomínky od seznámení s Karlem Havlíčkem až po svůj návrat ze školy v Brně (viz dále). LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.

³¹ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 75.

³² Tamtéž, s. 75, 236.

Přátelství se slečnou Fetterovou ale nepřineslo budoucímu novináři jen dosud nepoznaný pocit a „hlavu v oblacích.“ „Jednou nedostavil se Havlíček kolik dní na ‚Žabinec‘. Josefka ho tam nadarmo očekávala. Přijdouc jednoho dne smutná z této své oblíbené procházky domů, pomáhala služce na splávku u Sázavy [...] prádlo máchat. Přemýšlela při tom, co ho as od návštěvy ‚Žabince‘ zdržuje. V tom k ní připlula kytička z růžových poupátek hozená z krytého dřevěného mostu. Jakési tušení jí pravilo, že jest to asi od něho a běžela s ní domů, chtějí ji uschovati. Vběhnouc rychle do světnice, zpozorovala teprve, že je u rodičů návštěva, a sice její strýc páter Fulgenc^[33] ještě s dvěma profesory p. p. Sigmundem a Kvirinem.“³⁴ Josefín strýc si chtěl ke kytičce přivonět a v tu chvíli z kvítí vypadl lístek s textem „Mám celý týden domácí vězení, proto nemohu na ‚Žabinec‘ přijít, jdu se však alespoň z mostu, kde jsem před zrakama profesorů skryt, na Vás podívat. Karel Havlíček.“³⁵ Přítomné gymnaziální profesory Havlíčkova nedisciplinovanost údajně velmi rozčílila a Karlovi trest ještě zpřísnili celotýdenním domácím vězením a opisováním.³⁶

Celou výše popsanou epizodu však v roce 1946 zpochybnil profesor místního gymnázia a regionální historik Václav Fiedler, který nedůvěřoval příběhu s připlouvajícími květy, protože „zkuste prostě shodit s mostu třeba deset kytiček a uvidíte, jak a kam poplují.“³⁷ A kritický učitel pokračoval „Mimo to celkem čtyřtýdenní [...] vězení, které mělo postihnout Havlíčka, jest velmi nepravděpodobné. Jistě by se takový trest musil odrazit ve známce z mravů, ale o

³³ P. Fulgentius Martin Fetter (1789 - 1848), člen premonstrátského řádu v Želivě. Od roku 1813 vyučoval na německobrodském gymnáziu, následujícího roku byl v Hradci Králové vysvěcen na kněze. PILAŘOVÁ, M. Představení. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 397, 401, 420.

³⁴ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 4.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž, s. 5. Rukopis paní Menšíkové tuto událost zaznamenává poněkud jinak. Je psáno, že původní trest Karlův byl čtrnáct dní domácího vězení a učitelé mu jej zostřili na čtyři týdny. Viz MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, s. 3.; LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.

³⁷ FIEDLER, V. Havlíček buditelem svého města. In FIEDLER, V. (ed.) *Památce Havlíčkově 1946*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946. s. 104.

tom není u Havlíčka v kvintě ani potuchy.“³⁸ Jistou obranu příběhu paní Menšíkové nám přináší jedna z mnoha variant zápisu popsané historie. Marii Červinkové-Riegrové totiž Josefa napsala, že se po nalezení lístku s Havlíčkovou zprávou přítomní gymnaziální kantoři dali do smíchu.³⁹ Je proto otázkou, zda k zostření Karlova trestu skutečně došlo. A zda celá záležitost nebyla, i vzhledem k příbuzenskému vztahu Josefy a gymnaziálního pátera, vyřešena pouze úsměvy přítomných pedagogů.

Každopádně podle paní Menšíkové po Havlíčkově návratu z Brixenu oba na své společné chvíle rádi vzpomínali.⁴⁰ Ke vzájemnému vztahu se váže i báseň Josefy Menšíkové, která bez větších vysvětlení vyšla roku 1912 v *Besedách Času*.⁴¹ Nemáme informace, kdy vznikla, komu byla určena, ani jak se dostala do redakce, ale z dochované korespondence víme, že sama Josefa se občas o básnění pokoušela.⁴² Většinou s podobným úspěchem jako v následujícím případě.

„Ja starou panou nechci být	[...] Ó ten milý Karlíček
ať mne pan Buch chrání	s ním se dobře šiknem
chci hodneho jen muže mít	ach to bude mužíček
to je moje přání.	jen až sobě zviknem. [!] ⁴³

Schůzky mladé dvojice byly přerušeny nejpozději počátkem října 1838, kdy Karel odešel do Prahy studovat filosofii. Následná dvouletá studia byla tehdejší přísně vyžadovanou přípravou ke vstupu na univerzitu, tj. nutností ke studiu práv, teologie nebo lékařství.⁴⁴ Podobně Josefa Fetterová byla poslána do brněnské školy. „Později dali mě rodiče do Brna, abych německy se naučila. Byl to ústav k jemnějším pracím a k němčině, ačkoliv byl otec Čech, protože uznával to za dobré, když Němcovi se prodat nedá. Když otec přijel pro mě do Brna, abych

³⁸ FIEDLER, V. Havlíček buditelem svého města. In FIEDLER, V. (ed.) *Památce Havlíčkově 1946*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946. s. 78, 104.

³⁹ LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.

⁴⁰ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 8. 1901, č. 16, s. 184.

⁴¹ Báseň K. Havlíčkovi. *Besedy Času*. 1912, č. 1, s. 6.

⁴² ANM, f. Bráf A., k. 11, Menšíková J., č. 624, Dopis z 14. 11. 1898.; LA PNP, f. Turnovský J. L., Korespondence Menšíková J., Dopis z 11. 7. 1898.

⁴³ Báseň K. Havlíčkovi. *Besedy Času*. 1912, č. 1, s. 6.

⁴⁴ KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 56 - 57.

domů se jak Češka vrátila a nemíchala v to slova německá, co tenkrát bylo nóbel, a když o prázdninách se mně smáli, že za ryzí češtinu nesmím se stydět. To uvázlo v mé dobré paměti, abych svým známým nezpůsobila hanu.“⁴⁵

Zpět do Německého Brodu se velmi těšila, především ji zajímalo, co dělají staří známí. „V jak krásném světle to naše staré město jsem spatřila, jak milou našla jsem celou svou rodinu. Všecko, všecko na starém místě leželo, jako když jsem odcházela, to loučení z domu je těžké a nerada bych více se s tím starobylým městem rozloučila. Ráda bych byla věděla, kde Havlíček a kde Žák se nachází?“⁴⁶ Brzy ji ale zaměstnala jiná starost. Příprava na svou svatbu.

⁴⁵ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, s. 1.

⁴⁶ Tamtéž.

2. Co bůh spojil, ... Manželství Josefy a Ferdinanda Menšíkových

„Jak obyčejem bývá, že ty maminky jsou rády, když dceru má okolo sebe, ale ještě jsou radši, když dceru svou pod čepeček dostanou. Tudíž i já jsem měla pod čepec se dostat. To mne bylo líto, že nemohla jsem více chodit do sklepa proti Vodičkům [...] pro pivo. Ale což, to mě dříve často potkávali ti tři studující, neboť věděli předobře, že do sklepa chodívám v sedm hodin tovaryšům pro pivo, a že neodepřu jim, aby si zavdali.“⁴⁷

Do svazku manželského se tedy Josefa pranic netěšila. Zřejmě se více než o svazek z lásky jednalo o sňatek z rozumu. To podle Marie Bahenské plně odpovídá dobové praxi, kdy byla volba životního partnera záležitostí tak závažnou, že nebylo možné ji ponechat náhodě. Mezi hlavní faktory, které se při uzavírání sňatku sledovaly, patřila výše věna a postavení rodiny ve společnosti.⁴⁸ Citová stránka svatby se zkrátka neřešila, i když byly postupně svazky z lásky alespoň uznávány sousedy.⁴⁹ Situace se však postupně měnila a koncem devatenáctého století už hrála vzájemná náklonnost mladého páru nezanedbatelnou roli.⁵⁰

Josefa pojala za muže místního obchodníka Ferdinanda Menšíka.⁵¹ Jeho otec Adam⁵² byl nájemcem, od roku 1791 provozovatelem a později snad i majitelem tzv. „Staré lékárny“ na náměstí (č. p. 18) v Německém Brodě. Pocházel z Pardubic, kde žila další větev rodiny Menšíků.⁵³ I v budoucím městě perníku se

⁴⁷ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, s. 2.

⁴⁸ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 22.; Podobně viz LENDEROVÁ, M. - JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. s. 146 - 147.

⁴⁹ HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. s. 58.; LENDEROVÁ, M. - JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. s. 164.

⁵⁰ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 75 - 78.

⁵¹ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 1. 6. 1901, č. 11, s. 124.

⁵² Svatby svého syna se však nedožil, protože zemřel roku 1837. SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Diwok W., Dopis č. 295 z 10. 12. 1837.

⁵³ VODRÁŽKA, V. V. *Dějiny lékáren města Havlíčkův Brod*. Havlíčkův Brod, 1999. Diplomová práce na Farmaceutické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucí diplomové práce RNDr. PhMr. Václav Rusek, CSc. s. 80, 82.

členové této větve rovněž věnovali lékárenství. Josef Menšík s manželkou Antonií koupili roku 1806 dům na hlavním náměstí č. p. 51. Vnitřní prostory upravili na lékárnu, kterou provozovali do roku 1846, kdy ji převzal další Ferdinandův příbuzný Vilém. Ten pokračoval v rodinné tradici dalších bezmála dvacet let.⁵⁴ Ostatně o aktivitě Viléma Menšíka ještě uslyšíme.

Co se týče společenského postavení a prestiže jakou požívalo lékárnické řemeslo v devatenáctém století, můžeme se opřít o výzkumy Jany Macháčové a Jiřího Matějčka, kteří dovozují, že být v druhé polovině století lékárníkem na malém městě znamenalo stát se součástí místní honorace.⁵⁵ Situace zřejmě nebyla o mnoho jiná ani ve třicátých a čtyřicátých letech. Josefa proto pravděpodobně musela vnést jako vklad do společné domácnosti nemalé věno a na Ferdinandovi bylo, dle dobových zvyklostí, aby se o ženu a budoucí rodinu řádně staral. Marie Bahenská připomíná, že při posuzování muže nehrál významnou roli vzhled, ale právě majetkové poměry spolu s očekávanou kariérou plynoucí z postavení rodiny a vlastních schopností.⁵⁶

Z dochovaných pramenů se o manželovi Josefy Fetterové v době před uzavřením sňatku dozvídáme jen velmi málo. Netušíme proto ani to, jakým konkrétním způsobem probíhaly námluvy a co od sebe oba mladí lidé očekávali. Z dopisů, které psal dlouholetý německobrodský kaplan Karel Seifert⁵⁷ Janu Hulakovskému se dozvídáme několik málo podrobností, kde a jak si na přelomu čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století mladí lidé vybírali své partnery.

Hulakovský byl brodský rodák, jeho otec byl ve městě obuvníkem. Jan v mládí prodělal spálu, která ho doživotně poznamenala silnou nedoslýchavostí. V Praze vystudoval práva a pracoval pro Národní muzeum a bezplatně jako

⁵⁴ SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem*. 4. díl, 2. část. Pardubice: Město Pardubice, 1930. s. 119.

⁵⁵ MACHÁČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 225.

⁵⁶ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 23.

⁵⁷ Narozen roku 1813 v Německém Brodě. Po dlouhém kaplanování se stal roku 1861 místním děkanem. Zemřel na tyfus v březnu roku 1871. FIEDLER, V. Havlíček buditelem svého města. In FIEDLER, V. (ed.) *Památce Havlíčkově 1946*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946. s. 106.; WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 87.

praktikant u guberniálního archivu. Velmi veřejně činným byl během roku 1848. To se mu později stalo osudným, když byl jako údajně politicky nespolehlivý ze státní služby propuštěn. Roku 1854 se vrací do Německého Brodu, kde žije osamělý život s minimem peněz. Pracuje pro obchodníka, notáře i advokáta a pořádá městský archiv. Samota ho přesto velmi tížila, často měl s místními spory o peníze. Navíc byl již téměř hluchý. Další ranou byla mrtvice z ledna 1865, po které ochrnl na pravou polovinu těla. V nuzných poměrech žil až do své smrti roku 1877.⁵⁸

Vzhledem k následujícím citacím je vhodné uvést, že téměř padesátiletý Hulakovský se velmi živě zajímal o Barboru (Babetu) Fetterovou, Josefinu sestru. Brodský kaplan dopisem z 15. prosince 1849 oznamoval: „Ohledně Babinky F. Vám nemohu určitou odpověď dát, anť strážcem jejího srdce nejsem a jestli se kde scházejí s V. nevím a také se od ní nedozvím. Škoda, že je již 20 let stará, aby byla ještě šla na nějaký čas do světa, by pak v krásném těle bydlela též ušlechtilá duše. Je to hodné děvče, neošidí se ani se neotráví, kdo ji dostane. To říká často, že se vdávat nebude a že u rodičů zůstane. To ale říká každá. - Jene! na Vás je již opravdově čas, abyste se nezpозdil na dětech!“⁵⁹

Babeta Fetterová zřejmě patřila mezi místní slečny, ze kterých se mladým mužům podlamovala kolena. Žárlivý výstup si s Hulakovským prožil Vojtěch Weidenhoffer, brodský měšťan, obchodník a vlastenec, který se roku 1853 Hulakovskému přiznal, že se „nemohu zapřít, že se mne [Babeta Fetterová] víc než jak říkáme líbila, nepodal jsem ji dle mého vědomí žádných příčin, které by na víc, než co jsem opravdu jevil souditi nechaly.“⁶⁰

Neustálé informace o společnosti slečny Fetterové žádal Hulakovský především od kaplana Seiferta, se kterým udržoval častou korespondenci. Ostatně i brodský kaplan dokázal obdivovat ženské půvaby a místem pro pozorování se mu často stávalo místní ochotnické divadlo. Po jednom představení napsal o výstupu mladé dívky „to ji neškodí. Dříve se vdá, anť vnady a postavu

⁵⁸ KOLLMANN, J. Jan Hulakovský, archivář obrozenecké doby. In KOLLMANN, J. - KAHUDA, J. (ed.) *Archiváři*. Praha: NA, 2010. s. 19 - 117.; PROKEŠ, J. Jan Hulakovský, archivář pražského guberniálního archivu. In *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*. 1938. s. 35 - 62.

⁵⁹ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 162 z 15. 12. 1849.

⁶⁰ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Weidenhoffer V., Dopis č. 237 z 18. 2. 1853.

svou na odiv dá!“⁶¹ K závěru připojil i „svodku“ z plesového života Německého Brodu „Ohledně masopustu, ač bály teprv 2.^{ho} února začly, byli jsme veselí dle možnosti, pak byl 19.^{ho} druhý, pak 25.^{ho} gardistský - a pak nóbl-bál (nejvíce tam ouředníků) 17.^{ho} února - já tak do 11 - 12.^{ti} jsem tam vždy vydržel. P. Lampl vzal také Lisinku sebou - to by Vyste takhle ‚vrážel‘ - dej si pokoj starej dej -“⁶²

O „vrázení“ psal brodský duchovní Hulakovskému celkem často a zřejmě nejsme na pochybách o významu tohoto výrazu.⁶³ Další možností, kde bylo dovoleno vyhlédnout si partnera, byly náboženské svátky a s tím spojená procesí. „Bude průvodní neděle, kdo chce ‚vrážet‘, bude moci si vybrat, kam by vrážel - u mě již z toho nebude nic - a u Vás jak by smet.“⁶⁴

Závěrem uveďme ještě poslední Seifertovu zprávu ohledně mladé Babety. Jan Hulakovský jistě nadšen nebyl. „Skrze B. F. nezdá se pro Vás jaká naděje vysvítat, neb se o ni pokouší Frantalský neb Pohledský sládek, muž hezký - věda o tom, darmo bych ji Vaši žádost sdílel - odložil jsem to na jiný příhodnější čas. Také jest v stáří rozdíl - a u Fettrů by ji dle svých zásad neradi daleko od Brodu dali.“⁶⁵

Nakonec měl ale blíže k pravdě Vojtěch Weidenhoffer, když Hulakovskému roku 1853 napsal „má sl. B. známost v Tišnově míti a vynachází se tam již déle než 14 [dní] s paní Menschikovau.“⁶⁶ Svatba ale následovala až za více než deset let. Dne 14. června 1865 se již šestatřicetiletá Barbora Fetterová vdala za

⁶¹ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 167 z 27. 3. 1851.

⁶² SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 167 z 27. 3. 1851.

⁶³ Se vztahem k našemu tématu uveďme ještě jeden Seifertův zápis „Mladý Fetter se oženil, vzal si Moravku z Tišnova Adelheit, co je jeho strýc farářem; již vráží - inu - inu nechť - nechť - přejme mu to - všeho do času.“ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 167 z 27. 3. 1851.; „Mladý Fetter“ byl pravděpodobně Josefín příbuzný František. V tišnovské matrice sňatků je uváděn jako měšťan a mistr koželužský v Německém Brodě. Dne 6. února 1851 se třicetiletý Fetter oženil s čtyřadvacetiletou dívkou z Tišnova. Za svědka mu šel „jakýsi“ F. Menschik, Kaufmann in Deutsch Brod. MZA Brno, Matrika svateb Tišnov 1843 - 1900 (sign. 1934), s. 53. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://actapublica.eu/>>.

⁶⁴ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 168 z 7. 4. 1851.

⁶⁵ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 172 z 6. 1. 1851.

⁶⁶ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Weidenhoffer V., Dopis č. 237 z 18. 2. 1853.

tišnovského lékárníka Františka Svobodu, který byl o pět let mladší než ona. Manžel přitom také pocházel z Německého Brodu, jeho otec zde byl obuvníkem.⁶⁷

V drobném odskočení od okolností svatby paní Menšíkové jsme měli možnost naznačit několik situací, kde bylo možné si vyhlédnout partnera. Měšťanstvo tehdejší doby představovalo poměrně pevně ohraničenou společenskou vrstvu, která podléhala celé řadě pravidel chování. Proto byly možnosti k seznámení poměrně omezené na plesy, společné společenské výlety nebo setkávání v domácích salonech.⁶⁸ Zvláštním místem pro vyhlédnutí svého protějšku se stalo ochotnické divadlo. Mladí lidé se zde setkávali více neformálně a především bez doprovodu svého „garde“ na rozdíl od plesů.⁶⁹ Zasluhou Karla Havlíčka a jeho přátel se od podzimu 1844 intenzivně hrálo i v Německém Brodě. Cílem toho podniku bylo, ostatně jako celé řady dalších aktivit mladého novináře, vzbudit zájem o český jazyk a podpořit sousedy ve vlastenecké činnosti.⁷⁰ Soubor nebyl nijak početný a zřejmě ani nijak stálý. Seznam členů se u mnohých autorů různí⁷¹, pro nás je důležité, že čítal i několik dívek. Josefa Menšíková však mezi členkami zakladatelského spolku běžně uváděna nebývá. Výjimkou jsou brodské vzpomínky, které časopisecky vydal Julius Schmitt, kde Josefa hraje již po Havlíčkově návratu z Ruska.⁷² Mezi své členy ji ostatně místní ochotnický spolek vždy počítal.⁷³

Vraťme se však k významnému životnímu předělu Josefy Menšíkové. „O mé svatbě byli zváni všichni profesori. Pan opat ze Želiva přijel se strýcem

⁶⁷ MZA Brno, Matrika svateb Tišnov 1843 - 1900 (sign. 1934), s. 153. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://actapublica.eu/>>.

⁶⁸ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 22.

⁶⁹ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 84.; „Garde“ v brodském prostředí dokládá dopis slavného páru, Fany Weidenhofferové a Karla Havlíčka, ze dne 27. ledna 1846 „Tak poslouchej! Jeli s pantátou dobře, můžeš se mnou do Polny na ten bál jet, rozumí se, že s gardedámou, o tu se někde postaráme.“ NOVÝ, K. (ed.) *Korespondence Karla Havlíčka s Fany Weidenhoffrovou*. Družstevní práce, 1939. s. 70.

⁷⁰ KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 205 - 209.

⁷¹ BROTÁNEK, J. *Deset generací Havlíčkovských*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946. s. 99.; KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 206.

⁷² SCHMITT, J. Německobrodské vzpomínky na Karla Havlíčka. *Novina*. 25. 3. 1910, č. 10, s. 314.

⁷³ Stav členstva od r. 1853 - 1893. In *Pamětní list vydaný k jubilejní slavnosti 40 letého trvání Spolku divadelních ochotníků, 25 letého trvání Tělocvičné jednoty Sokol, 20 letého trvání Řemeslnické besedy v Německém Brodě*. Německý Brod: Uvedené spolky, 1893. s. 13.

Fulgentem [tj. premonstrát P. Fulgentius Fetter] a slavnostně nás oddával. Byli také hodnostáři s doktorem Vilímkem⁷⁴], aby se ta slavnost dle slavnosti skončila. Havlíček v ten čas mého zasnoubení v Brodě nebyl, tuším, že v tomto čase byl v semináři.“⁷⁵

Paní Menšíkové paměť i po letech sloužila velmi dobře. Své „ano“ řekla brodskému obchodníkovi v lednu 1842⁷⁶, to už byl ale Karel Havlíček pár měsíců z pražského arcibiskupského semináře pryč.⁷⁷ Její zasnuby tak opravdu spadají do období, kdy Havlíček koketoval s dráhou duchovního.

Zarážející je však jiná věc. V úryvku nenajdeme žádnou poznámku o manželovi, ani jeho jméno. V porovnání s jinými popisy, kde jsou zmiňovány i Josefíny vnitřní pocity se záznam o její svatbě jeví mimořádně stručný. Z rozboru ženských deníků, který provedla Milena Lenderová, vyplývá, že manžel i jeho jméno se v denících vyskytují pravidelně. Muž je zde ženě partnerem na společenských akcích a není neobvyklé, že se dozvídáme nemálo i o vzájemném vztahu. Zřetelná kritika manžela však není běžná. Dokonce ani tam, kde došlo k rozvodu, a proto musíme krizi často tušit pouze z narážek.⁷⁸ V tomto ohledu jsou Josefíny zápisky a dopisy výjimkou, protože Ferdinand Menšík jako by neexistoval. Většinou se o něm vůbec nemluví nebo je označen jako „pán“, „M.“ zcela výjimečně „Menšík“. Až po smrti se Ferdinand od paní Menšíkové dočká označení „dobrý manžel“.⁷⁹ A co se týká krize společného soužití, která rozhodně nebyla krátkodobá, musely být Josefíny „narážky“ hodně přímé, jak ještě zjistíme z dopisů Ferdinanda Čenského.

Rok po smrti paní Menšíkové napíše brodská sběratelka pověstí a spisovatelka Anna Jahodová-Kasalová velmi jemně, že „v citu národním nebyli zpočátku manželé jedné víry. Bylť Menšík vychován v názorech tehdejší doby a

⁷⁴ Zřejmě myšlen místní lékař Jan Vilímek, od roku 1846 čestný občan města Německého Brodu. SOkA HB, f. AM HB, kniha 243, Čestné občanství.

⁷⁵ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, s. 3.

⁷⁶ SOkA HB, f. Děkaný úřad HB, kniha 86, Zápis z 5. 1. 1842.

⁷⁷ Karel Havlíček navštěvoval pražský arcibiskupský seminář od října 1840 do počátku září 1841, viz PETR, F. *Po stopách Havlíčkových v Něm. Brodě*. Německý Brod: Městské museum, 1935. s. 18 - 19.

⁷⁸ LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má*. 1. vyd. Praha: Triton, 2008. s. 171 - 172.

⁷⁹ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 29. 11. 1898.

nemohl se dlouho spřáteliti s ideami své choti. [...] Povahy jejich se i v jiném různily. Ona byla ideální, nemilovala nádheru [...] Manžel její pak byl nádherymilovný a proto nerad viděl, že choť jeho staročeskou prostotu do domácnosti zavádí a že nechce ani s ním, ani s navštěvujícími ji paničkami německy hovořiti. V letech šedesátých se však snaživé vlastence podařilo obrátiti manžela na víru svou.“⁸⁰ Z dopisů, které budeme mít možnost číst, však rozhodně nebude situace působit takto romanticky a „bezproblémově.“

A kdo že je ta dominantní postava ve společné domácnosti? Mnoho o něm nevíme. Lékárníkův syn Ferdinand Menšík⁸¹ přišel na svět v Německém Brodě v březnu roku 1818⁸² a stejně jako Josefa byl katolíkem⁸³. Z jeho života před svatbou víme pouze tolik, že v letech 1827 až 1829 navštěvoval německobrodské gymnázium.⁸⁴ Poté se údajně vyučil kupectví a jako „Kaufmann“ vystupuje i ve svatebním protokole.⁸⁵ Podle A. Jahodové-Kasalové vedl patnáct let, do roku 1855, svůj obchod a poté se ho vzdal ve prospěch jiného podnikání.⁸⁶

Ferdinand se tedy ženil jen pár měsíců před svými dvacátými čtvrtými narozeninami, kdy podle tehdy platného občanského zákoníku měl nabýt zletilosti. Jeho nevěsta byla téměř přesně o čtyři roky mladší a vdávala se tudíž několik měsíců před svým dvacátým rokem. To nijak nevybočovalo z tehdejší praxe, muži se běžně ženili i kolem třicítky. Důvodem byl čas nutný k nastrádání majetku nebo k výstupu na profesním žebříčku, aby měl novomanžel dostatek prostředků nutných k zajištění společné domácnosti.⁸⁷

⁸⁰ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 1. 6. 1901, č. 11, s. 124.

⁸¹ Německý tvar příjmení „Menschik“ se někdy přepisovalo do češtiny i jako „Menčík“.

⁸² Přesné datum se opět různí. Já se přikláním k době, kterou uvedla Josefa Menšíková ve svém listu, tj. 12. března (SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.) Sčítací operáty uvádějí 28. června (SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sčítací operáty 1890, č. p. 141/200, dům č. p. 179.). Na jeho ohledacím listu je jako datum narození uveden 10. březen (SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, k. 50, rok 1898, č. 211.).

⁸³ SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sčítací operáty 1890, č. p. 141/200, dům č. p. 179.

⁸⁴ Seznam všech žáků německobrodského gymnasia v l. 1735 - 1935. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 427.

⁸⁵ SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, kniha 86, Zápis z 5. 1. 1842.

⁸⁶ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 1. 6. 1901, č. 11, s. 124.

⁸⁷ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. s. 73 - 74.; HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. s. 65 - 66.; LENDEROVÁ, M. -

Manželství bylo v průběhu několika desetiletí obdařeno šesti dětmi. Nejstarší syn Josef (1844 - 1916) se narodil téměř přesně dva roky po svatbě, v březnu roku 1844. Poté ve víceméně pravidelných intervalech následovali Ferdinand (1848 - 1904), Marie (1850 - ?), Emílie (1855 - 1930) a Richard (1857 - 1914). Posledního potomka porodila Josefa po téměř desetileté pauze roku 1865. Dcera Vojtěška (1865 - 1866) však hořce doplatila na mezinárodní události.⁸⁸

Můžeme něco usuzovat nebo alespoň tušit o vzájemném vztahu Josefy a Ferdinanda z počtu jejich narozených dětí? Vysoká porodnost byla, i vzhledem k výrazné úmrtnosti malých dětí, v devatenáctém století běžná.⁸⁹ Relativnosti čísel si však povšimneme při pohledu na široké potomstvo Vojtěcha Weidenhofferera, který po velkou část života patřil do stejné společenské vrstvy jako Ferdinand Menšík. Oba můžeme směle považovat za brodskou honoraci nejen občanskou nebo politickou, ale i finanční. Vojtěch se svou ženou Vilemínou, kterou velmi miloval, přesto za společný život zplodil šestnáct dětí, krátce po porodu přitom zemřely „jen“ čtyři.⁹⁰ Weidenhofferovo potomstvo bylo tedy téměř trojnásobně početnější než Menšíkovo. Mohlo by i toto být náznakem problémové situace v rodině Ferdinanda a Josefy? Nebo je, vezmeme-li věc z druhé strany, dokladem harmonického vztahu Vojtěcha a Vilemíny?

Při vyslovování podobných domněnek však jistě cítíme vratkou půdu pod nohama. Ani odborníci ale nedávají jasnější odpověď. Milena Lenderová uvažuje v širších souvislostech. „Skutečně si plodné páry přály mít deset i více dětí? Pokud ano, platí to pro všechny páry přivádějící na svět velký počet potomků? Nebyla tato vysoká natalita výrazem rezignace tam, kde manželé nedokázali omezit pohlavní styk a o antikoncepci buď vůbec nevěděli, nebo ji jako hříšnou odmítali? Byl vysoký počet porodů dokladem dlouhotrvající vzájemné přitažlivosti manželů, sexuální apetence obou, či pouze nezvladatelné apetence mužské,

JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. s. 155 - 156.

⁸⁸ Dohledaný počet dětí potvrzuje i JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 1. 6. 1901, č. 11, s. 124.

⁸⁹ LENDEROVÁ, M. - JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. s. 159 - 161.

⁹⁰ KAMP, M. Půl století Vojtěcha Weidenhofferera. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2011. s. 68 - 70.

případně mužské dominantní bezohlednosti?“⁹¹ V případě paní Menšíkové na podobné otázky dnes jen stěží nalezneme odpověď.

Ještě větší otazníky potom vzbuzuje poslední potomek, který přišel na svět až téměř deset let po předchozím dítěti. Navíc vzpomeňme na dobové normy. Kolem čtyřicátého až padesátého roku byly dámy brány jako „staré“ a podle lékařů i romanopisců měla čtyřicetiletá žena na pohlavní život zcela rezignovat.⁹² Jak potom tedy máme chápat početí posledního potomka někdy v pozdním létě roku 1864, kdy bylo Josefě již čtyřicet dva let? Využití poslední možnosti mít děti? A byla vůbec dcera počata s manželem? Roky 1863 a 1864 byly v Menšíkově domě, jak ještě uvidíme, velmi rušné a zdmi prošla řada mladých a odvážných mužů. Jak by se pak s celou situací navíc po náhlé smrti nejmladšího dítěte vyrovnala Josefina silná katolická víra? Můžeme pouze krčit rameny. Takové intimnosti z dochované korespondence bohužel vyčíst nelze.

Dovedme ale do důsledků naše předchozí srovnání rodiny F. Menšíka s kruhem nejbližších V. Weidenhofferů. Vojtěchova žena (1836 - 1889) byla o více než deset let mladší než paní Menšíková (1822 - 1900). V posloupnosti jejich potomstva přesto pozorujeme stejný jev, kdy všechny děti přichází v krátkých intervalech (u Vilemíny většinou dva až tři roky) za sebou. Vilemína Weidenhofferová tak „prorodila“ téměř dvacet pět let života.⁹³ V tomto srovnání ještě více upoutává velká pauza mezi dvěma posledními potomky manželů Menšíkových. Z posouzení pouhých dvou rodin samozřejmě nemůžeme vyvozovat nějaké závěry o sexuálním chování našich předků. Přesto však získaná data mohou alespoň naznačovat, že se „něco nestandardního“ v domácnosti Josefy a Ferdinanda možná mohlo odehrávat.

Ještě jednu záležitost se ale sluší zmínit k začátku soužití Ferdinanda a Josefy Menšíkových. Podle ústně uzavřené smlouvy ze dne 24. června 1841 se

⁹¹ LENDEROVÁ, M. - JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. s. 160.

⁹² LENDEROVÁ, M. (ed.) - KOL. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009. s. 163.

⁹³ KAMP, M. Půl století Vojtěcha Weidenhofferů. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2011. s. 68 - 70.

stali držiteli celovárečného domu na německobrodském náměstí č. p. 179.⁹⁴ Ve zdech této renesanční památky prožijí celý svůj společný život.

⁹⁴ Dům však nadále patřil původnímu majiteli Tomáši Franckýmu. Převod nemovitosti se uskutečnil až po sepsání kupní smlouvy a zaplacení stanovené ceny v červnu 1855. SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin, k. 433, č. j. 799.; Dokladem, že manželé Menšíkovi v mezičase dům skutečně užívali, nám může být jediná zmínka o námi sledované rodině v korespondenci Karla Havlíčka. Dopisem ze dne 5. dubna 1845 informuje Havlíček Fany Weidenhofferovou o svém domácím z Růžové ulice v Praze. „Ouředník, u kterého jsem najal pokoj, je bývalý důchodník z Věter. Jeníkova, pokud byl ještě císařské panství; bydlel také nějaký čas v Brodě na hoře u Menšíka ve franském domě.“ QUIS, L. (ed.) *Korrespondence Karla Havlíčka Borovského*. Praha: Bursík a Kohout, 1903. s. 248.

3. Co jest hřebem přibito a hlinou neb maltou obmazáno

„Avšak i každý dům má jinou tvář a každý dům jinak voní. Železářský obchod chřestí hřebíky a cení ocelové zuby. Hostinec ‚U Bílého koně‘ páchne stájí a vyčichlým pivem. Menšíkův dům je cítit tabákem a Kabeláčův vanilkou a novým kořením.“⁹⁵ Tolik vzpomínky malého děvčátka na německobrodské domy z autobiografického románu I. R. Malé.⁹⁶

Budoucí význam rodiny Menšíků se odráží i v pojmenování domu č. p. 179 na hlavním brodském náměstí, který se dodnes někdy označuje po svém majiteli z devatenáctého století.⁹⁷ Jinak se však tato stavba, která přes sto padesát let voní tabákem, označuje jako dům Romencovský. To na paměť muže, který dům získal roku 1588. Sám Matěj Romenec, brodský děkan,⁹⁸ vlastnil tento majetek až do své smrti roku 1612. Rodinní pozůstalí nicméně drželi dům do konce třicátých let sedmnáctého století.⁹⁹ V následujících letech byl po velkém požáru označován jako velmi zpustlý a vystřídal řadu majitelů, až jej získal Tomáš Francký, se kterým se Ferdinand a Josefa Menšíkovi dohodli na kupní smlouvě a za dům vyplatili 2 560 zlatých.¹⁰⁰

To bylo roku 1855. Ve stejné době založil Ferdinand Menšík domovní tradici prodeje kuřáckého zboží.¹⁰¹ Na centrálním brodském náměstí zřídil hlavní sklad tabáku a kolků a později i sběrnou loterie.¹⁰²

⁹⁵ MALÁ, I. R. *Bez počátku a konce*. 1. díl. Praha: Vyšehrad, 1939. s. 291 - 292.

⁹⁶ O autorce samotné viz TAJOVSKÝ, M. Spisovatelka I. R. Malá. *Havlíčkobrodské listy*. 2013, č. 6, s. 2.

⁹⁷ MUCHKA, I. *Východní Čechy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. s. 327.

⁹⁸ Matěj Romenec se narodil v Praze asi roku 1548. Nejdříve působil jako učitel, poté se z něj stal kněz a nejdéle od roku 1582 se s ním setkáváme v Německém Brodě. TRUHLÁŘ, A. - HRDINA, K. - HEJNIC, J. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. 4. díl. 1. vyd. Praha: Academia, 1973. s. 345.

⁹⁹ RŮŽIČKA, J. O starších domech německobrodských. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1916. s. 42 - 43.

¹⁰⁰ SOKA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin, k. 433, č. j. 799.

¹⁰¹ AMBROŽ, E. - BLECHA, D. *Úplný adresář dějin a památností královského města Německého Brodu*. Německý Brod: vlastním nákladem, 1892. s. 151. Potvrzuje to i Josefa Menšíková v konceptu jednoho ze svých dopisů. „Asi roku 1855 přešel tabák na skladníky a od té doby je v rukou manželových.“ viz SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.

¹⁰² „Kromě tabákových výrobků bylo možné v každé trafice prodávat i kolky, poštovní ceniny všeho druhu a losy státní loterie. Zatímco u poštovního zboží šlo o možnost, která se odvíjela od

Prodej tabáku v době rakouského mocnářství podléhal státnímu monopolu. Menšíkův sklad byl pouze jeden z mnoha, který se v celé monarchii staral o zásobování trafik kuřivem. „Tabákový sklad [...] už byl komerční složkou systému. Byl zřizován buď u tabákové továrny [...] nebo existoval zcela samostatně a v tom případě byla téměř pravidelně jeho součástí i trafika. Tedy k prodeji ve velkém byl připojen i prodej v malém.“¹⁰³ Kuřácký materiál si Ferdinand Menšík dovážel z tabákové továrny v Jihlavě, která byla zřízena roku 1851 přeložením výroby z kláštera v Louce ve Znojmě.¹⁰⁴

Jak taková trafika devatenáctého století vypadala, si přiblížíme vzpomínkou pamětníka. „Trafiky bývaly malé krámky, převážně zšeřelé, s úzkými dveřmi, v dolní polovici zabeďněnými, v horní polovici pak zasklenými. [...] Nad vchodem do krámků [...] se pyšnilo viditelné znamení každé trafiky, černý dvouhlavý korunovaný orel a pod ním nápis: C. k. tabáční trafika - K. k. Tabaktrafik. V trafice stál malý, nízký pult s vahami, různými nádobami na šňupavý tabák, připravené papírové kornoutky z novin, pěkně do sebe zastrkané. Také tam bývala police a v ní rozmanité zboží: dýmky, cigaretové a doutníkové špičky, různá pouzdra, dopisní papíry, noviny a jiné. Místnost byla naplněna zvláštním pachem, jež nelze dobře vylíčit. Ostrý tabákový pach se mísil v šerosvitu krámků s levandulovým a resedovým, a zase to rázem připomínalo vůni známých ‚františků‘.“¹⁰⁵

K získání skladu kuřiva byl vždy nutný souhlas státu, který se pečlivě staral o kvalitní síť prodejních míst, aby byly obyvatelům tabákové výrobky vždy dostupné. „Zisk skladníka tabáku byl tvořen procentem z tržby a záleželo tedy na tom, jaké množství výrobků prodá trafikantům. Přitom měl pevně stanovený obvod, který povinně zásoboval, a jeho porušení bylo pokládáno za provinění proti důchodkovému trestnímu zákonu. [...] Skladníkem tabáku se mohl stát pouze ten, kdo měl k dispozici buď dostatečný vstupní kapitál, nebo bezproblémový

vztahu státu k poště, u státní loterie a koliků šlo o předměty státního monopolu definované stejně jako tabák.“ MACKOVÁ, M. *To byla c. k. trafika*. 1. vyd. Praha: NLN, 2010. s. 54.

¹⁰³ Tamtéž, s. 27.; Podobně viz MACKOVÁ, M. *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun: Městské muzeum, 2007. s. 223.

¹⁰⁴ TROST, E. *Rauchen für Österreich*. Wien: Gerold, 2003. s. 106.; JAROŠ, Z. *Jihlava v datech: Historický kalendář města Jihlavy*. Jihlava: Astera G, 1999. s. 58.; ZEJDA, R. *Jihlava v proměnách*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2006. s. 28.

¹⁰⁵ PEJML, K. *Celý svět kouří*. 1. vyd. Praha: Za svobodu, 1947. s. 220 - 221.

přístup k úvěru.“¹⁰⁶ Další možností, jak se stát součástí tabákové reže, bylo získat některé prodejní místo jako válečný invalida nebo ovdovělá žena. Čím vyšší hodnota a utrpená újma při vojenské službě, tím byly šance větší. A tak měl válkou postižený důstojník často celkem solidní šanci na udělení tabákového skladu. Zájemců bylo vždy mnoho. Být držitelem hlavního či jen „řadového“ skladu nebo i samotné trafiky skýtalo naději zajištěné a solidní existence.¹⁰⁷

Nejen hlavní sklad kuřiva, ale i stavba samotná si zaslouží naši pozornost. Upoutá nás především díky zachovanému renesančnímu průčelí, na kterém byly v sedmdesátých letech dvacátého století odkryty barevné malby neznámého umělce pocházející někdy z poloviny šestnáctého století.¹⁰⁸ Nacházejí se ve čtyřech nikách, někdy také označovaných jako slepé arkády¹⁰⁹, v horní třetině domovního štítu. Niky jsou obdélníkové, nahoře zakončené obloukem. Již při prvním restaurátorském zásahu v roce 1973 byly malby natolik kusého charakteru, že nebylo možné s naprostou jistotou určit, co zobrazují. Předpokládá se, že na ploše levého výklenku je zpodobněna Panna Marie s dítětem, ve dvou prostředních nikách jsou namalovány stylizované podpěrné sloupy s patkami a korintskými hlavicemi doplněné rostlinnými motivy a v pravém výklenku je patrně namalována Pieta. Originální malba se dochovala zhruba z třiceti až čtyřiceti procent v každé nise. Výjimku tvoří pravý výklenek, kde je dnes původní pouze zlomek. Všechny výjevy byly původně provedeny v jasných barvách a byly součástí rozsáhlé malířské výzdoby domovního štítu. V Německém Brodě bylo za dob raného novověku podobně zkrášleno více budov, ale do moderních časů se v největším rozsahu zachovala jen výzdoba Menšíkova domu.¹¹⁰

Právě v době, kdy v Havlíčkově městě prožívali svůj život Ferdinand a Josefa, neměl nikdo o renesančních památkách na průčelí domu ani ponětí. A tak můžeme na snímcích ze sedmdesátých a osmdesátých let devatenáctého století

¹⁰⁶ MACKOVÁ, M. *To byla c. k. trafika*. 1. vyd. Praha: NLN, 2010. s. 28.

¹⁰⁷ TROST, E. *Rauchen für Österreich*. Wien: Gerold, 2003. s. 118.

¹⁰⁸ O umělecké výzdobě domu č. p. 179 viz následující článek, kde zájemce nalezne i další podrobnosti a odkazy na prameny a literaturu. TVRDÝ, P. Restaurování renesančních maleb na fasádě domu č. p. 179 v Havlíčkově Brodě. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havl. Brod: Muzeum Vysočiny HB a SOKA HB, 2011, s. 215 - 221.

¹⁰⁹ MUCHKA, I. *Východní Čechy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. s. 327.

¹¹⁰ Například dům č. p. 159 na hlavním brodském náměstí. PETR, F. O starých domech německobrodských. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1922. s. 64.

objevit na místech dnešních restaurovaných maleb dřevěné okenice, které sloužily zřejmě estetickému účelu. Poprvé byly menší zbytky maleb na několika místech fasády odkryty roku 1920. „Zpřístupnění“ veřejnosti se však datuje až od celkové rekonstrukce severní strany náměstí na počátku sedmdesátých let. Bohužel byly zbytky všech dalších fragmentů zničeny, protože celá fasáda kromě čtyř nik s nástěnnými obrazy byla roku 1973 okopána. Od května roku 1958 je dům nemovitou památkou.¹¹¹

¹¹¹ Nemovité památky. Národní památkový ústav. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php>>.

4. Na scéně Ferdinand Čenský

Nejen Havlíček zapůsobil na Josefu Menšíkovou svým vlasteneckým nadšením. Také dnes již prakticky neznámý spisovatel Ferdinand Čenský jí pomohl k národnímu uvědomění. Pomáhal jí však i dále a pod jeho vedením se Josefa učila českou mluvnici, literaturu i spisovný český jazyk.¹¹² Ke zkoumání jejich vzájemného vztahu máme zcela unikátní pramen - rozsáhlou korespondenci. Bohužel pouze ze strany F. Čenského, originály dopisů paní Menšíkové chybí. Některé listy však existují v konceptech či opisech.¹¹³

Ferdinand Antonín Jan Čenský (1829 - 1887) přišel na svět v Čechticích. Otec Jan byl vyučený barvíř, později zastával místo obecního starosty.¹¹⁴ Syn nabíral vědomosti na místní škole, poté pokračoval v Jihlavě a na akademickém gymnáziu v Praze. Do svého studentského zápisníku si o svém pobytu v hlavním městě království poznamenal „Praha - učení - české časopisy - Včela Nowiny - Kwěty jich odbírání ,Kde domov můj -; Libušín pod Vyšehradem - první láska k materčiny-“¹¹⁵ Do dalšího studijního působiště přišel tedy již s vlasteneckým duchem pod kůží.¹¹⁶

Posledním místem Čenského středoškolských studií bylo gymnázium v Německém Brodě, kde pobýval mezi lety 1842 až 1846.¹¹⁷ Ve stejné době bychom se na klášterních chodbách mohli setkat i s pozdějším profesorem

¹¹² SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 12.

¹¹³ Alespoň písemná pozůstalost Ferdinanda Čenského je neobsahuje. Viz VOLDŘICHOVÁ, B. Anna Jahodová-Kasalová. Život ženy na maloměstě. In *Havlíčkobrodsko 16*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum HB a SOKA HB, 2001. s. 86. V havlíčkobrodském archivu je však uložen ručně psaný sešit, který obsahuje opisy některých listů. Zřejmě jde o jakýsi „registr“ přijaté a odeslané korespondence. Zde se dochovalo i několik dopisů pro Čenského, jehož odesílatelem byla J. Menšíková.

¹¹⁴ ERNST, J. *Die Geschichte des Tschechischunterrichts und der tschechischen Militärfachsprache im österreichischen Militär*. Wien: Sprachinstitut des Bundesheeres, 2009. s. 196.

¹¹⁵ LA PNP, f. Čenský F., Mé zápisky z dob studentských, s. 71.

¹¹⁶ Podobný přerod zažil o pár let později i Vojtěch Weidenhoffer, se kterým se budeme setkávat častěji. Jeho sestra Fany o tom napsala Karlu Havlíčkovi dne 13. července 1846. „Bratr Vojtěch se před několika dny co horlivý vlastenec z Pešti navrátil; povídá mnoho, jak se tam Čechové scházeli v káfiárnách a Včelu a Pražské Noviny čítali.“ NOVÝ, K. (ed.) *Korespondence Karla Havlíčka s Fany Weidenhoffrovou*. Družstevní práce, 1939. s. 83.

¹¹⁷ STIBRAL, K. Život a dílo Ferdinanda Čenského. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 166 - 171.

Václavem Zeleným nebo s bratrem Karla Havlíčka Josefem.¹¹⁸ Mladý student se nejen podle svých zápisků dostal do školního prostředí, kde se nadšení pro českou věc jistě neskrývalo. Čenského sešit je plný zmínky o jeho příspěvcích „na knihovnu“ a poznámek o různých českých knihách, nad kterými přemýšlel. Měl dokonce možnost dostat se do blízkosti samotného Karla Havlíčka „Info H. Borowský z Moskwy - naše známost - vypůjčování knih - “¹¹⁹

Samozřejmé jsou kontakty s děvčaty a pro gymnaziální studenty tradiční výlety do okolí města. V květnu 1844 „Známost s Marií - zahrada u Machků - „Spánek [~~nečitelné]~~ prwotinka wěnowaná Marii Míne - Domlouvání Míne stranu češtiny.“¹²⁰ A k roku 1846 „Večerní zábavy taneční; v máji, červnu a červenci do Petrкова a k svatě Anně. - Proskripce P. Quirinem uchystána, paní Kabeláčovou a více paními Brodskými překazena“¹²¹

Mladý Ferdinand Čenský se v Brodě seznámil nejen s Mínou - Marií Multrovou, které, jak sám píše, „ve své nevinnosti tak často hubinku vzal“¹²², ale i s „naší“ Josefou Menšíkovou. Po letech Josefa napíše Libuši Bráfové následující „V krámě jak můj sundával cukr shrnulo se mne několik klobouků^[123] na hlavu ostala jsem ležet že mne nemohli k životu připravit skoro celý den co k večeru se cizému člověku s obklady podařilo ale hlava porouchaná a proražená zůstala, tu ovšem běhala jako blázen na kalvarii^[124] a zase dolu k rybníku. Nevím, jak se stalo, že jsem snad po třetím běhu tam spadla a snad se potopila, kdyby nebyl Čenský mne tam [...] vytáhl, byla bych zajisté utonula.“¹²⁵

Převyprávěním Annou Jahodovou-Kasalovou ztrácí příběh nádech dramatu. O to více jsou posíleny romantické prvky. „Za krásného letního

¹¹⁸ HAVEL, P. C. a k. voják Ferdinand Čenský. *Historie a vojenství*. 1994, č. 5, s. 92.; LA PNP, f. Rybička A., Korespondence Čenský F., Korespondenční lístek z 6. 4. 1875.

¹¹⁹ LA PNP, f. Čenský F., Mé zápisky z dob studentských, s. 72.

¹²⁰ LA PNP, f. Čenský F., Mé zápisky z dob studentských, s. 73.

¹²¹ LA PNP, f. Čenský F., Mé zápisky z dob studentských, s. 74.

¹²² SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského č. 8 (Dopis z 5. 3. 1860).

¹²³ První kostky cukru se vyráběly po roce 1843 v Dačicích. Ještě dlouho poté byl však zákazníkům cukr vyšší kvality dodáván v tradiční formě homolí či klobouků. Pro získání jednotlivých porcí bylo nutné homoli rozdrtit nebo potřebné menší kusy odsekávat. Horší druhy cukru pak bylo možné koupit přímo v jednotlivých kusech. SMUTNÝ, B. *Po stopách kostky cukru v Dačicích*. Dačice, 2013. s. 24, 52, 53.

¹²⁴ Tj. kopec za městem.

¹²⁵ ANM, f. Bráfová L., k. 17, Menšíková J., č. 363, Dopis z 13. 9. 1897.

podvečera procházela [se paní Menšíková] kol rybníka zvaného „Hastrman.“¹²⁶ Neopatrností jí však uklouzla noha a spadla do vody. Nedaleko od topící se ženy však seděl F. Čenský, který tehdy studoval šestou třídu gymnázia, a učil se. Ihned se vrhl do vody. Na břeh dámu vytáhl v bezvědomí a za chvíli ji přivedl opět k životu. „Když popatřil nyní lépe v její tvář, poznal svoji známou z divadelních her a svůj tajně zbožňovaný, nedostižný ideál, jež jen v básních opěval. [...] Když se vzpamatovala a za své zachránění mu vřele děkovala, tázajíc se, čím by se mu odvděčiti mohla. „Darujte mi přátelství své, když lásky Vaši žádati již nesmím.“¹²⁷ Josefa souhlasila a způsobila tím Čenskému nelíčenou radost: „Od této chvíle neexistuje pro mě pí Menšíková, ta leží na dně rybníka tohoto, ale Miloslava, drahá přítelkyně má, jak jsem vás vždy v myšlenkách i básních nazýval.“¹²⁸

Sama Josefa ovšem o mnoho let dříve než psala Libuši Bráfové, hovoří s Čenským o vzájemném seznámení zcela jinak „Za času, kdy jste meškal v Brodě, tenkrát jsem velmi málo přišla s Vámi do styku. Pouze abych se od Vás a ještě třech studujících, novým tancům přiučila [...] a takto jsem Vás, pane Čenský, poznala. Ovšem že to bylo velmi krátce před prázdninami, kde jsem s Vámi jen několikrát mohla mluvit a Vy jste odsud odešel do Prahy a do Brodu jste více nezavítal.“¹²⁹

Pravdou je, že mladý gymnazista pokračoval po letních prázdninách roku 1846 na pražská filozofická studia, kde absolvoval dva povinné ročníky. Zde se již dostává do kvalitativně zcela jiného vlasteneckého a politického života.

¹²⁶ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 10.; JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 6. 1901, č. 12, s. 136.

¹²⁷ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 11.

¹²⁸ V Čenského denících, dopisech a záznamech se to opravdu Miloslavou a Slávkou jen hemží. V pozůstalosti Marie Červinkové-Riegrové se nachází ručně psaná sbírka milostných básní pocházejících od paní Menšíkové. V úvodu nese věnování „M. M. přítelkyni svojí na důkaz lásky věnuje F. J. Č.“ a za úvodem najdeme dataci ke dni 20. července 1846. LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Čenský F. - Růže u Sázavy, díl II.: Manžel Václav Červinka na konec dopisu paní Menšíkové připsal dne 6. května 1926 historii této památky „Od paní Menčíkové z Německého Brodu darováno asi r. 1893/4 Marii Červinkové Riegerové v Malči co památka po Karlu Havlíčkovi [...] Vedle toho darovala pí. Menčíková mé choti šachovnici s figurkami s kterými Havlíček šach hrával.“ LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.

¹²⁹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 7 (Dopis z 12. 3. 1860).

Spolurediguje cenou i zaměřením lidový Pražský večerní list, který vychází od 1. června roku 1848.¹³⁰ V novinách má na starosti politické zpravodajství, informace z ostatních rakouských zemí a z venkovských obcí Čech.¹³¹

Večerní list se hojně četl i v Německém Brodě, jak dokládají poznámky v některých dopisech.¹³² Místní zpravodajkou byla osoba ukrývající se pod šifrou Miloslava Sázavská. Nepsala nijak často. S jejím jménem se setkáváme na stránkách listu jen několikrát do roka. Přesto se jí podařilo upoutat na sebe pozornost úřadů, které zjišťovaly, kdo že se za pseudonymem skrývá.¹³³ Rozbuškou byl článek ze září 1849 pojednávající o brodském gymnáziu, který „nadzvedl“ místní učitele.¹³⁴ Hulakovskému o tom píše nám dobře známý páter Karel Seifert „Ve Večerním listu [...] si někdo na Brod zasedl a nejvíce na gymnasium hanu vysoptil, nad čímž se p. profesorové horšili a k presidium stížnost zadali. Na proti tomu se několik bývalých žáků zdejšího gymnasium prohlásilo, že dají osvědčení do novin, aby se ta špína poněkud setřela.“¹³⁵

Autor článku nejspíše vypátrán nebyl. Se znalostí, že se ve Večerním listu velmi angažoval Ferdinand Čenský a že měl blízkou přítelkyni z Německého Brodu, kterou nazýval Miloslava, však můžeme leccos domýšlet. Bohužel přímé důkazy v rukách nemáme a ani Josefa Menšíková se nikdy neprořekla, že by na konci čtyřicátých let přispívala do některých z českých novin.

Pražský večerní list ale neměl mít dlouhého trvání.¹³⁶ Osudnou se stala aféra ohledně zprávy o úmrtí filosofa, bývalého kněze a odpadlíka od katolické

¹³⁰ JIRÁNEK, T. Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie v druhé polovině 19. století. In PRCHAL, V. (ed.) *Mezi Martem a Memorií*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011. s. 122.; ROUBÍK, F. *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*. Praha: Duch novin, 1930. s. 144.

¹³¹ ERNST, J. *Die Geschichte des Tschechischunterrichts und der tschechischen Militärfachsprache im österreichischen Militär*. Wien: Sprachinstitut des Bundesheeres, 2009. s. 198.

¹³² SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Weidenhoffer V., Dopis č. 234 z 21. 3. 1851.; SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 158 z 14. 10. 1849.

¹³³ SOKA HB, f. AM HB, k. 152, Národní garda v Brodě, fol. 11.

¹³⁴ *Pražský večerní list*. 26. 9. 1849, č. 208.

¹³⁵ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K., Dopis č. 158 z 14. 10. 1849.

¹³⁶ O fungování periodika viz POKORNÁ, M. *Milován a sledován: český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819-1864*. Praha: Práh, 2001. s. 33 - 43.

církve Augustina Smetany, který odmítl se před smrtí ke katolíkům vrátit.¹³⁷ Na přelomu ledna a února 1851 bylo periodikum zastaveno a 4. února byli Čenský spolu se šéfredaktorem Prokopem Chocholouškem zatčeni.¹³⁸

O situaci v hlavním městě se dozvídáme z dopisu Antonína Musila adresovaného A. Markovi „Praha se podobá nyní více welikému inkwisičnímu úřadu a Spielberku, kde každý třetí člověk tajným wyzwědačem a udawačem jest, kde nic jiného slyšeti není nežli: ten byl zatknut, onen byl pro uražení policie potrestán, jiný zase byl k wojsku odweden, tato kniha byla confiskowána, tomu byl list na poště odpečetěn a. t. d. a. t. d. Není ale diwu, když vlastenci sami za kausek chleba vlast i s národem zrádně do rukau nepřátel wydávají. Chocholaušek ještě sedí, Čenský jeho spolupracownik jest minulý týden k wojsku odweden. [...] Nápodobně se i proti Hawličkowi něco kuje.“¹³⁹

Oběma redaktorům Večerního listu nebylo nic prokázáno a vedoucí novin byl již v dubnu propuštěn na svobodu.¹⁴⁰ To Ferdinand Čenský zůstal ve vazbě osm měsíců a poté byl ihned odveden ke službě v armádě. Sloužil v Jindřichově Hradci, Mohuči (Mainz am Rhein), Frankfurtu a na různých místech Itálie.¹⁴¹

V osudné bitvě u Solferina bojoval Čenský již s hodností poručíka. Kariérní postup šel ale pomalu. Neměl vyšší vojenské vzdělání, zato mu stále zůstávala nálepka politicky nespolehlivého. V Itálii zůstal šest let. Po absolvování osmileté vojenské služby mohl zažádat o propuštění, ale neučinil tak a svůj život spojil natrvalo s armádou.¹⁴² Věnoval se pedagogické práci, překládal základní vojenské příručky, přispíval do českých periodik atd. Roku 1869 byl povolán na vojenskou

¹³⁷ Nepodepsaný článek líčil Smetanovo předsmrtné jednání následovně: „Když jej jedna z nejvznešenějších osob duchovních navštívila a jej snad dle katolických obřadů na věčnost připravit zamýšlela, nechtěl Smetana, aby v jeho pokoj vstoupila řka: ‚Nemám času k přípravám, musím zemřít!‘ - Umřel jako pravý filosof.“ Rakouští Slované - Z Prahy. *Pražský večerní list*. 1. 2. 1851, č. 19, s. 126.

¹³⁸ HAVEL, P. C. a k. voják Ferdinand Čenský. *Historie a vojenství*. 1994, č. 5, s. 93.

¹³⁹ LA PNP, f. Marek A., Korespondence Musil A., Dopis z 19. 2. 1851.

¹⁴⁰ POKORNÁ, M. *Milován a sledován: český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819-1864*. Praha: Práh, 2001. s. 42.

¹⁴¹ Životopisný článek o F. Čenském napsal i Josef Václav Frič. Uveřejněn byl původně 5. května 1876 ve Světozoru. Roku 1963 jej editor Karel Cvejn zařadil do svazku Fričových pamětí. FRIČ, J. V. - CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1963. s. 196 - 199.

¹⁴² HAVEL, P. C. a k. voják Ferdinand Čenský. *Historie a vojenství*. 1994, č. 5, s. 96.

akademii do Vídeňského Nového Města.¹⁴³ Později si ho vybral arcivévoda Karel Ludvík jako učitele češtiny pro své dva syny, Františka Ferdinanda a Ottu, které Čenský učil od roku 1873.¹⁴⁴ Život Ferdinanda Čenského se uzavřel v Praze na konci ledna 1887, když byl nedlouho předtím povýšen na majora.

Z množství dopisů, především z Mohuče a Itálie, můžeme sledovat vzájemný vztah Čenského a Josefy. Jejich přátelství se rozvinulo skutečně na celý život. Někdy se nemůžeme ubránit dojmu, že alespoň ze strany Čenského nešlo o pouhou „platonickou“ lásku. „I to mi známo že druhé robátko Vaše Ferdinand sluje! Snad po tatínkovi - či snad pro upomínku? Ó bláhovče, jenž jsi byl před desíti roky! Nyní v duchu líbáš tisíckrát, když jsi sto mil vzdálen, ideál svůj, jemuž jsi jsa na jeho blízku dal tenkrát jen jedno jedinké políbení! Ó proč Vy jste mě lásce neučila!“¹⁴⁵

Josefa jako vdaná žena však viděla přátelství v mírně odlišném světle. „Až jedenkrát [...] bude někdo po mě tu ty řádky čísti, sobě pomyslí, ti lidé asi měli důvěrnou a velkou známost dohromady, nebo nemůže nikdo tak upřímně a důvěrně psát, jako já píši, drahý příteli, Tobě? A mě zas přichází to tak, že bych Tebe ani na blízku tak nemohla mít ráda, jak nyní Tebe mám až v té dálce [...] v Itálii.“¹⁴⁶

V souvislosti s používáním vzájemné korespondence obou spřízněných duší není bez zajímavosti zmínit výsledek rozboru písemných vztahů mezi mužem a ženou devatenáctého století, které provedl Vladimír Macura.¹⁴⁷ Velmi často se totiž v souvislosti s láskou nebo erotikou vyskytuje motiv oběti. Žena se obětuje v manželství, na schůzce nebo jen v náhodném setkání. S milostným citem je spojena tragika, ale zároveň se vztahy mezi mužem a ženou prezentují jako duchovní nebo bratrsko-sesterské pouto. Tato „hra na schovávanou“ měla za cíl dodržet dobovou morálku, která se snažila udržet erotiku jako takovou dál od těla. Při výkladu listů, které si vyměnili F. Čenský s J. Menšíkovou, musíme

¹⁴³ JIRÁNEK, T. Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie v druhé polovině 19. století. In PRCHAL, V. (ed.) *Mezi Martem a Memorií*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011. s. 123.

¹⁴⁴ PERNES, J. *František Josef I*. 1. vyd. Praha: Brána, 2005. s. 297 - 300.

¹⁴⁵ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského č. 2 (Dopis z 20. 4. 1856).

¹⁴⁶ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 14.

¹⁴⁷ MACURA, V. *Český sen*. Praha: NLN, 1998. s. 174 - 178.

proto uvažovat i nad možností jakési „hry,“ kterou spolu na dálku vedou dva zdánlivě nešťastní. Nebo byli oba ve svých pocitech a životních osudech skutečně nespokojeni? A nemůžeme sledovat mnohem hlubší a upřímnější vztah spíše mezi řádky starých dopisů? K proniknutí do jejich „lásky na dálku“ budeme mít ještě řadu příležitostí.

5. Bouřlivý konec čtyřicátých let

Doba končící poloviny století byla časem velkých změn. Dlouhodobé sociální, politické a hospodářské problémy se neřešily vůbec nebo jejich náprava byla brána jako nedostatečná. Pohár nahromaděné hořkosti však přetekl, i vzhledem k zahraničním změnám a revolucím, na jaře roku 1848. Následky rozvíjejícího se kapitalismu; zvyšování cen a s tím spojený materiální nedostatek nižších vrstev obyvatelstva; nutné řešení poddanství venkovského lidu nebo třeba ambice měšťanských vrstev, které chtěly získat podíl na správě věcí veřejných, to byly jen některé z otázek, na které bylo nutné najít odpověď.

Předním požadavkem se stala realizace ústavy, i když o tomto dokumentu měla řada lidí jen velmi mlhavé a notně zkreslené představy. Po císařském příslibení „konstituce“ a následkem vydání patentu, na základě kterého měla být brzy zrušena robota za přiměřenou náhradu, neznala radost na venkově mezí. Povinnosti k vrchnosti přestali lidé plnit okamžitě. Oslavy byly bujaré a plné do té doby nelegálních činností. Na mnoha místech se konaly „konstituční“ hony a výlovy panských rybníků, časté bylo například i kácení dřeva ve vrchnostenských lesích.¹⁴⁸

Centrum „českých“ revolučních let 1848 a 1849 bylo sice v Praze, ale ve venkovských oblastech často nacházelo bouřlivý ohlas. Dne 20. dubna 1848 informoval z Německého Brodu bratr Vojtěcha Weidenhoffer Emanuel rodinného přítele Jana Hulakovského, že „Lepší část měšťanů schází se večír u Judmanna, tam při piwě drží parlament. Ale wěřte, z kůže by člověk wylétel. Tu jeden z nich wystoupne a newěda, že jemu w zádu ještě welikánský cop wysí, řekne: ‚[...] Kdo těm několika pánům v Praze dal moc jmenowati se National = Comité? Co chtějí ty rozjitřené hlawy, že horlejí proti spolku s Německem? Wěřu, co by na nás přišlo, my jsme při Němcích, a kdyby jsme měli korouhev německou, hned by jsme ji wysadili na naši rádnicí. Ať nám dají swatý pokoj s tou češtinou [...] Co je to za hloupost nechtíti se spojit s Německem, wždyť by wás pohltil tu chwíli Rus‘ Purkmistrowi a rádnímu se wšecky klanějí jako pánu Bohu,

¹⁴⁸ ŠTAIF, J. *Obezřetná elita*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2005. s. 186.; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 56.

kde zatím jinde magistrát vyhánějí. Bože, nedejž, aby to tak všude bylo! Já se zase těším na naši Prahu!“¹⁴⁹

V hlavním městě království se mezitím horečně řešila otázka voleb do frankfurtského parlamentu, který měl vyplnit sen o společném státě všech Němců. Podle původních představ bylo samozřejmé, že poslanci pro Frankfurt budou voleni i v Čechách a na Moravě. Počátkem dubna 1848 se proti začlenění českých zemí do Německého spolku vyslovil svým slavným „Psaním do Frankfurtu“ František Palacký. Ostatní přidali méně intelektuální výlevy a ostré rozdělení na Čechy a Němce bylo náhle realitou.¹⁵⁰

Podle J. V. Friče si v této kapitole vzájemných vztahů „zahrál“ i Německý Brod. Po pražském referátu Gustava Grose, který údajně prohlásil, že po spojení s Německem volají i tak česká města jako například Německý Brod, byl odpovědí obecnstva pobavený hlahol. „V sále nastal smích, sem tam voláno: dr. Pankrác, dr. Kundrath a pan Weidenhoffer moc ryzí Češi - i hanba jim!“¹⁵¹

Ačkoliv byla v Brodě bitva o Frankfurt zřejmě těžší než jinde¹⁵², v celkovém součtu se většinou do parlamentu všech Němců v českých zemích nevolilo.¹⁵³ Další klání o hlasy bylo již čistě rakouskou záležitostí a dává nám nahlédnout do struktury důvěry a veřejné úcty řady obcí v monarchii.¹⁵⁴

Volby do vídeňského parlamentu byly nepřímé. Obyvatelé měst a vesnic si nejprve zvolili své zástupce, kteří pak u krajského úřadu vybrali budoucí poslance. Počet volitelů z místa se určoval podle stavu obyvatelstva. V našem případě to tedy vypadalo tak, že Německý Brod, který měl v době voleb 4982 obyvatel, mohl vyslat do krajského města Čáslavi jedenáct zástupců, kteří

¹⁴⁹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Weidenhoffer V., Dopis č. 457 z 20. 4. 1848.

¹⁵⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 36 - 37.

¹⁵¹ FRIČ, J. V. - CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. 2. díl. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960. s. 34.

¹⁵² FIEDLER, V. Havlíček buditelem svého města. In FIEDLER, V. (ed.) *Památce Havlíčkově 1946*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946. s. 91 - 92.

¹⁵³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 37.

¹⁵⁴ ŠTAIF, J. *Obezřetná elita*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2005. s. 271 - 272.

následně spolu s dalšími kolegy vybrali pět poslanců.¹⁵⁵ Jeden mandát přitom připadal na zhruba padesát tisíc obyvatel.¹⁵⁶

Samotné město bez předměstí mělo 2752 obyvatel a vybíralo proto šest volitelů. Horní předměstí mělo nárok na dva a dolní předměstí na tři zástupce.¹⁵⁷ Muži zvolení na brodských čelných místech¹⁵⁸ ve vlastním městě měli většinou mezi devadesáti až sto hlasy. Poslední ze šestice měl však již jen padesát.¹⁵⁹ Obchodník Ferdinand Menšík obdržel „čestných“ devět hlasů a v klání proto neměl šanci.¹⁶⁰ Každopádně musel v obci požívat jisté vážnosti, jinak by pro něj bylo zřejmě nedosažitelných i těch téměř deset hlasů.

Mnohem lépe se v tomto ohledu vedlo jeho pardubickému příbuznému, lékárníkovi Vilému Menšíkovi, který byl nejen vybrán do dvanáctičlenného obecního představenstva „pod heslem konstituce poprvé od sousedstva ke správě města zvolené“¹⁶¹, ale patřil také mezi pět nejvyšších důstojníků místní tzv. Národní gardy.¹⁶²

Tyto jednotky byly nejpočetnějším ozbrojeným sborem revolučního roku 1848. Původně byly založeny za účelem ochrany majetku měšťanů před útoky dělnictva a chudiny.¹⁶³ Později se ale jejich záběr rozšířil na obranu státu a jeho ústavního zřízení a k zajištění bezpečnosti a zákonnosti v zemi. Službou byli povinni všichni muži mezi devatenácti až padesáti lety, pokud nepatřili mezi tovaryše, čeled' nebo mezi ty, kteří pracovali za denní nebo týdenní mzdu.¹⁶⁴

Především venkov konce čtyřicátých let zajímaly nejvíce události spojené s Národní gardou, volbami a zánikem robotních povinností, jak můžeme

¹⁵⁵ SOKA HB, f. AM HB, k. 152, Publicum 52/10, fol. 48.

¹⁵⁶ KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 431.

¹⁵⁷ SOKA HB, f. AM HB, k. 152, Publicum 52/10, fol. 50 - 51.

¹⁵⁸ Byli zvoleni: Franz Hollik, Johann Spurny, Wenzl Zdeborsky, Karl Kallina, Franz Halamasek a Josef Weiss za město, Augustin Julisch, a Franz Jellinek za horní předměstí a Wenzl Kaderzabek, Josef Wodiczka a Franz Fetter za dolní předměstí. HHStA Wien, f. Österreichischer Reichstag 1848, Wahlakten, k. 14, Deutsch Brod.

¹⁵⁹ SOKA HB, f. AM HB, k. 152, Publicum 52/10, fol. 52 - 53.

¹⁶⁰ SOKA HB, f. AM HB, k. 152, Publicum 52/10, fol. 53.

¹⁶¹ SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem*. 1. díl, 2. část. Pardubice: Město Pardubice, 1923. s. 207.

¹⁶² Tamtéž, s. 203.

¹⁶³ ROUBÍK, F. Národní gardy v Čechách v letech 1848 - 1851 a jejich registratury. In *Sborník archivu ministerstva vnitra*. 1929. s. 163.

¹⁶⁴ SOKA HB, f. AM HB, k. 152, Národní garda, fol. 1.

pozorovat i ze zápisů sedláka Josefa Dlaska.¹⁶⁵ Neocenitelným pramenem pro poznání situace v Německém Brodě jsou dopisy místního kaplana Karla Seiferta, které posílal do Prahy Janu Hulakovskému.¹⁶⁶ Můžeme z nich vyčíst „klasické“ problémy gard, které se projeví na mnoha místech království. Mezi funkcionáři jednotek propukaly třenice o hodnosti, vlastní činnost se často skládala jen z přehlídek, účasti na slavnostech a občasných cvičeních.¹⁶⁷

Navíc byla jejich působnost omezena pouze na oblast obcí, ke kterým příslušely. Mimo určený obvod bylo možné se přesunout pouze na základě úředního povolení. Není se proto čemu divit, že když v červnové Praze vypukla revoluce, po ulicích se stavěly barikády a vojsko generála Windischgrätze pacifikovalo neposlušné občany, většina venkovských gard do dění v hlavním městě Čech nezasáhla. Bez střelných zbraní, kterých měly jednotky žalostný nedostatek, by proti ozbrojeným vojákům neměly mnoho šancí.¹⁶⁸

Pro nás je však podstatné, že mezi členy a funkcionáři brodské Národní gardy není nikde uváděn Ferdinand Menšík. Naopak se na několika místech setkáváme s jeho pozdějšími kolegy z městské samosprávy Vojtěchem Weidenhofferem¹⁶⁹ nebo Václavem Zdeborským¹⁷⁰. Počátkem šedesátých let bude v obecních volbách posledně jmenovaný Ferdinandovým neústupným protivníkem. Celkový stav a charakter německobrodských gard můžeme vyčíst z následující tabulky.¹⁷¹

¹⁶⁵ KUTNAR, F. (ed.) *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha: Melantrich, 1941. s. 89.

¹⁶⁶ Část jich byla vydána roku 1922, originály jsou uloženy v havlíčkobrodském okresním archivu. SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Seifert K.; VENCOVSKÝ, B. Revoluční hnutí 1848 v Německém Brodě. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1922. s. 14 - 22.

¹⁶⁷ ROUBÍK, F. Národní gardy v Čechách v letech 1848 - 1851 a jejich registratury. In *Sborník archivu ministerstva vnitra*. 1929. s. 170, 190.

¹⁶⁸ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 50.; ROUBÍK, F. Národní gardy v Čechách v letech 1848 - 1851 a jejich registratury. In *Sborník archivu ministerstva vnitra*. 1929. s. 190 - 194.

¹⁶⁹ VENCOVSKÝ, B. Revoluční hnutí 1848 v Německém Brodě. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1922. s. 21.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 17, 20.

¹⁷¹ Údaje na prázdných polích nejsou v pramenech uvedeny. Výjimkou jsou počty důstojníků, mezi které se v pozdějších letech počítali i například písaři, kněží nebo hudebníci. Jejich stav není zaznamenán, protože počet roku 1848 by měl v sobě zahrnovat pouze muže s „vojenskou“ hodností a nikoliv příslušníky štábu.

	Důstojníci	Mužstvo	Celkem	Skutečně slouží	Střel- ná zbraň	Jiná zbraň	Neozbro- jeni
1848 172	37	242	279		60	30	189
1849 173		258	315		152	40	123
1850 174		130	182	164	52	18	112

Vývoj událostí ale neustále směřoval kupředu. Pražská revoluce byla po několika dnech poražena. Nad městem a blízkým okolím vyhlášeno stanné právo. V září se venkov definitivně dočkal zániku poddanských povinností a počátkem prosince usedl na trůn František Josef I., symbol nové doby.

Pro čas změn byl charakteristický i vznik volené samosprávy obcí, který přiváděl v život zákon z března 1849. První klání o důvěru oprávněné brodské veřejnosti se konalo v květnu 1849. „Náš“ F. Menšík však ještě neměl tolik podpory, aby mohl pomýšlet na kariéru v zastupitelstvu. Z volebního boje vyšel s pěti obdrženými hlasy na celkovém čtyřicátém prvním místě. Zcela jinak dopadl Franz Fetter, kterého volilo třicet devět místních a skončil tak na sedmé pozici za prvním Františkem Srnkou, který dosáhl dokonce na padesát tři hlasů.¹⁷⁵

Údaje o počtu získaných hlasů z následujících voleb roku 1850 nemáme k dispozici. Zato víme bezpečně, že ani tentokrát se Menšík do užšího ani širšího vedení města nedostal.¹⁷⁶ Čekání na další obecní volby se protáhlo do dalekého počátku šedesátých let...

¹⁷² NA ČR, f. Národní gardy, k. 1, inv. č. 1, Standesliste 1848.; Podobná čísla udává i jediné dochované hlášení Národních gard z archivu města Německý Brod. SOkA HB, f. AM HB, k. 152, Národní garda, fol. 4.

¹⁷³ NA ČR, f. Národní gardy, k. 1, inv. č. 1, Standesliste 1849.

¹⁷⁴ NA ČR, f. Národní gardy, k. 1, inv. č. 1, Standesliste 1850.

¹⁷⁵ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1849, fol. 1 - 3.

¹⁷⁶ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1850, fol. 15 - 16.

Revoluce ztroskotala a neoabsolutismus upevňoval své pozice. Po odhalení májového spiknutí následovaly tvrdé represe s rozsudky dlouhých let vězení. Koncem roku 1851 císař odvolal ústavu a za tři roky bylo odloženo i konání komunálních voleb, které měly proběhnout až s přijetím nového zákona o obcích.¹⁷⁷ V tu dobu byly již ozbrojené sbory měšťanů - Národní gardy - již dávno minulostí. Jejich rozpuštění v polovině roku 1851 nezpůsobilo větší rozruch.¹⁷⁸

Padesátá léta musíme však chápat nejen jako dobu omezování dobytých politických práv a jako morální ránu společnosti, ale zároveň jako období, ve kterém byly realizovány nebo připravovány některé zásadní hospodářské novinky, které přispěly k relativnímu klidu a prosperitě středních i nižších vrstev.¹⁷⁹

K takovým zásahům lze počítat novou celní politiku (1849 - 1851), vytvoření obchodních a živnostenských komor jako polooficiálních zájmových organizací podnikatelů (1851) nebo přípravu moderního živnostenského řádu vydaného roku 1859.¹⁸⁰ Otto Urban k tomu poznamenává: „Ve smyslu moderní živnostenské svobody byl formálně umožněn přístup ke všem živnostem pro každého občana, který zaplatil předepsanou živnostenskou daň. Přitom se zpravidla nevyžadoval žádný průkaz způsobilosti či nucený výchovný a vzdělávací postup (učednictví, mistrovská zkouška atd.). Zákon dále zaručoval volnost výroby a odbytu, tj. rušil veškerý monopol, předpisy, povolující provozování pouze jedné živnosti či příkazující prodej vlastních výrobků apod. Poskytoval možnost neomezeně sdružovat pracovní síly a akumulovat kapitál.“¹⁸¹

Proměnou procházela i různá obývaná místa Čech. Na přelomu století se začal měnit vzhled i menších měst a veřejná prostranství začínala vypadat lépe. Dopomohly k tomu takové „drobnosti“ jako kanalizování stok, dláždění ulic, zřizování veřejného osvětlení a zakládání parků a veřejné zeleně vůbec.¹⁸² Pozvolné proměny si v Brodě všimal i Jan Hulakovský. „Ostatně město počíná

¹⁷⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 82 - 83, 91, 101.

¹⁷⁸ ROUBÍK, F. *Český rok 1848*. 2. vyd. Praha: Ladislav Kuncíř, 1948. s. 407 - 409.

¹⁷⁹ MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 412.

¹⁸⁰ URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vyd. Praha: NLN, 2003. s. 70 - 71.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 71.

¹⁸² MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 421.

býti úhlednější. Před dvěma lety odstranily se žlaby přes dům sahagici s okapem na ulici; uwedly se trauby od žlabů plechové, kterýmiž se woda gako we welikých městech se žlabů swádí; nyní kladou se chodbiště či budoary [...] chlawni kostel i věž pokrývá se plechem na nijsto šindele. Silnici gsau odtud giž na všechny strany. Škoda, že železna dráha tudy nemůže se westi pro kopce.“¹⁸³

O důležitém dopravním spojení v okolí Německého Brodu však máme i starší zmínky zásluhou Havlíčkova přítele Karla Dlaskeho,¹⁸⁴ který roku 1839 oznamoval, že „pan doktor Lichtner zde wyměřil železnau silnici“.¹⁸⁵ Průzkum v okolí Brodu na konci třicátých let prováděl pražský doktor práv Václav Lichtner, který se snažil získat výsadní právo ke stavbě železničního spojení Vídně s Prahou. Jeho plán počítal s tím, že by dráha měla vést mezi Jihlavou a Německým Brodem.¹⁸⁶ Povolení ke stavbě ale nakonec získala Společnost Severní dráhy císaře Ferdinanda, která při hledání tras jihlavskou variantu zavrhl pro neproveditelnost.¹⁸⁷ První vlak projel Německým Brodem až na přelomu šedesátých a sedmdesátých let devatenáctého století.

Další výraznou novinkou, která upoutala řadu měšťanů, byla stavba nového mostu. Původní dřevěný most, podle vzpomínky paní Menšíkové „s okny na Sázavu hledícími, krytý střechou šindelovou byl tak pečlivě stavěný, že pod těžším povozem se jako houpačka prohýbal“¹⁸⁸, byl zbourán. Místo něj byl vystavěn provizorní a v letech 1852 až 1855 budován definitivní tentokrát již kamenný, který slouží městu dodnes.¹⁸⁹

Všechny změny a hospodářská zlepšení ale nemohou překrýt perzekuci konkrétních osob nepohodlných státu, které „klidu a prosperity“ užívat nemohly. Německý Brod zná minimálně dva takové muže - archiváře Jana Hulakovského a novináře Karla Havlíčka.

¹⁸³ LA PNP, f. Šembera A. V., Korespondence Hulakovský J., Dopis z 18. 7. 1841.

¹⁸⁴ QUIS, L. (ed.) *Korrespondence Karla Havlíčka Borovského*. Praha: Bursík a Kohout, 1903. s. 740.

¹⁸⁵ Materiály projektu GA ČR č. 406/12/0691 Korespondence Karla Havlíčka Borovského. Dopis 1839-06-20 Dlaske, Příborský.

¹⁸⁶ HONS, J. *Velká cesta*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 2007. s. 30 - 31.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 32.

¹⁸⁸ LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.

¹⁸⁹ SOkA HB, f. Rukopisy, č. 5 Rodinná kronika Tomáše Šrámka.

6. Poslední setkání s Karlem Havlíčkem

„Neexistuje v české literatuře osobnost, o jejímž životě by existovalo tolik různých výpovědí jako o Havlíčkovi. Téměř nikdo, kdo o něm psal, neodolal, aby si nepřipojil nějakou domněnku, která se už pro následujícího stala faktem.“¹⁹⁰

Upozornění Jiřího Moravy nelze brát na lehkou váhu. I my musíme při rekonstrukci vztahu Havlíček - Menšíková postupovat velmi obezřetně. A to tím spíše, že o vzájemných vztazích máme velmi málo rozsáhlejších rukopisných pramenů.¹⁹¹ Nejen v těchto dopisech, ale i v dalších drobných zmínkách nalézáme řadu menších odchylek sledovaného příběhu. Možná však právě proto můžeme hovořit o jakési „harmonii v různosti“. Tím, že paní Menšíková popisovala stejnou historii stále znovu a dopouštěla se různých variací v detailech, možná právě tím potvrzuje skutečnost hlavní dějové linie, kterou si tudíž jen těžko mohla vymyslet a především udržet v paměti i ve vysokém věku, kdy řadu dalších věcí výrazně zkreslovala. Nyní se však vraťme do poloviny padesátých let devatenáctého století.

Vyhnanec z Brixenu se do Německého Brodu vrací roku 1855 jako zklamaný a zdrcený muž. Nejvíce jej zasáhla smrt ženy Julie, mnoho jeho známých jej „nepoznává“ a stále trvá sledování státní mocí. Navíc bez povolení místodržitele nesmí opustit Německý Brod. Město nad Sázavou je mu tedy jen dalším místem vyhoštění...¹⁹²

Paní Menšíková psala vojákovi Čenskému „Chudák Havlíček, je nyní u své matky, každým dnem nás navštíví, kašle neustále, je zádumčivý, málomluvný a stále v myšlénkách.“¹⁹³ Mnoho důvodů k radosti Josefin přítel z mládí neměl. Podle zpráv brodských úředníků, kterým byl svěřen přímý dozor nad Havlíčkem, žil Karel v ústraní, s nikým se mnoho nestýkal, tedy s výjimkou nejbližší rodiny a svého přítele Václava Žáka, který v podobném psychickém stavu bydlel v Brodě u

¹⁹⁰ MORAVA, J. C. k. *disident Karel Havlíček*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1986. s. 16.

¹⁹¹ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“; LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., č. 7 (Dopis z 11. 7. 1890); ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis bez datace.

¹⁹² KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 235 - 238.

¹⁹³ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Sešit přijaté a odeslané korespondence s F. Čenským.

svých rodičů. Finančně byl Havlíček zřejmě odkázán na pomoc matky a bratra Františka, protože intelektuálně v Brodě pracovat nešlo a pro praktické povolání zase neměl potřebné znalosti a praxi.¹⁹⁴

Jednou z těch nemnoha zálib, které si udržel, bylo kouření. A kam jinam pro tabák než do trafiky. Do trafiky ke své staré známé Josefě Menšíkové. „Havlíčková vycházka bývala takřka každým dnem k nám. Kouřil ten nejsilnější tabák *seraglio*^[195] a doutníky viržinky ovšem to k jeho churavosti bylo škodlivé.“¹⁹⁶ Tabákovým dýmem byla prosycena i jeho osudová cesta do Brixenu. Bratru Františkovi později napsal, že si sedm dní strávených s komisařem Dederou krátili kouřením, které přerušovali jen spánkem.¹⁹⁷ Ostatně touhu po užívání tabáku měl Karel již v mládí, jak dokládají žertovná slova z dopisu rodičům roku 1842. „Mrzí mě, že už nebudete mítí c. k. prodej tabáku v malém a prodej kolků, byl bych se mohl ještě zadarmo naučit kouřit nebo šňupat.“¹⁹⁸

Tehdejší sortiment trafik nabízel konzumentům celkem slušnou nabídku. K dostání byl tabák ke šňupání, dále nařezaný určený ke kouření, ale největší oblibě se těšily doutníky, tehdy běžně nazývané cigara (od španělského *cigaro*).¹⁹⁹ Cigarety v dnešním slova smyslu se rozšířily až později. První byly v rámci tabákové režie vyráběny až od roku 1865 a to ještě v odlišné podobě, než jak tento produkt známe dnes.²⁰⁰

¹⁹⁴ KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 245, 269.

¹⁹⁵ Snad se může jednat o druh tabáku tehdy dostupný v Tyrolsku, který se však jmenoval „Scaglia“. NA ČR, f. České místodržitelství, k. 2281, 44-29-1, Verschleiss-tarif z 1. 11. 1858.

¹⁹⁶ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“. s. 9. Fakt, že Havlíček chodil do Menšíkovy trafiky pro tabákové výrobky, je zachycen v mnoha titulech regionální literatury viz např. SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: *Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých*. s. 5 - 6.; STIBRAL, K. *Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce*. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 54.; PETR, F. *Po stopách Havlíčkových v Ném. Brodě*. Německý Brod: Městské museum, 1935. s. 41.; DRAŠNER, F. *Karel Havlíček Borovský na Vysočině*. 1. vyd. 2003. s. 40, 256, 262.; DRAŠNER, F. *Havlíčkobrodský poutník*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Martina Krejčířiková, 2006. s. 74.; A další tituly.

¹⁹⁷ ZELENÝ, V. V. *Karla Havlíčka rodinné listy brixenské*. Kutná Hora, 1888. s. 73.

¹⁹⁸ NOVOTNÝ, M. *Havlíčkovy synovské listy ze studií*. Praha: Topičova edice, 1941. s. 177.

¹⁹⁹ TROST, E. *Rauchen für Österreich*. Wien: Gerold, 2003. s. 110.

²⁰⁰ MACKOVÁ, M. *To byla c. k. trafika*. 1. vyd. Praha: NLN, 2010. s. 102.; TROST, E. *Rauchen für Österreich*. Wien: Gerold, 2003. s. 113.

Náruživým konzumentem byl i další slavný obyvatel Německého Brodu. Archivář Jan Hulakovský chodil k Menšíkům pro kuřivo téměř denně, jak dokládají jeho precizně vedené zápisky z padesátých let. Doutníky bral většinou na dluh, který obvykle za několik dní splatil. Tak činil až do listopadu 1858. „Přestal jsem kouřit tabák pro špatnost jeho, drahotu [...] a nedostatek nových peněz.“²⁰¹ Velmi brzy si však Hulakovský toto rozhodnutí rozmyslel a i nadále chodil pro tabák k Ferdinandu Menšíkovi.

Účinky tabáku na své podlomené zdraví na rozdíl od Hulakovského Karel Havlíček zřejmě nezkoumal a se silným kouřením přestal, až když byla jeho tuberkulóza v pokročilém stadiu.²⁰² Matce dne 16. června 1856 napsal „Kouřit dokonce nesmím a taky nekouřím co jsem tu.“²⁰³ Do hrobu na Olšanech mu v tu chvíli zbývalo něco přes měsíc.

Naposledy přišel Karel k Menšíkům v druhé polovině května, před svým posledním odjezdem z Brodu do Prahy. Popis této návštěvy existuje v řadě mírně odlišných verzí.²⁰⁴ Drobné rozdíly však nepřinášejí žádné nové informace, spíše paní Menšíková některé části vypouštěla a další mírně upravovala. Roku 1893 si na poslední setkání s legendárním novinářem zavzpomínala do místního jubilejního sborníku. „Bylo to před svátkem Božího těla roku 1856.“^[205]

Dnes si jen těžko umíme představit, s jakou slávou se lidé setkávali během této výrazné události. Za života Karla Havlíčka a i ještě dlouho poté bylo všem jasné, že několik jarních dní před Božím tělem budou mladá děvčata plést

²⁰¹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 13, Vlastní rukopisný deník, Zápis z 1. 11. 1858.

²⁰² Úvahu nad příčinou Havlíčkovy nemoci viz KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. s. 278.

²⁰³ ZELENÝ, V. V. *Karla Havlíčka rodinné listy brixenské*. Kutná Hora, 1888. s. 226.

²⁰⁴ MENŠÍKOVÁ, J. Poslední den v Německém Brodě. In *Pamětní list vydaný k jubilejní slavnosti 40 letého trvání Spolku divadelních ochotníků, 25 letého trvání Tělocvičné jednoty Sokol, 20 letého trvání Řemeslnické besedy v Německém Brodě*. Německý Brod: Uvedené spolky, 1893. s. 28.; MUSIL (JIHLAVSKÝ), A. *Vzpomínky na Karla Havlíčka Borovského*. Kutná Hora: Karel Šolc, 1896. s. 36. Zajímavostí je, že v tomto textu je vyprávění J. Menšíkové uvedeno bez jejího jména.; SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 6.; SCHMITT, J. Německobrodské vzpomínky na Karla Havlíčka. *Novina*. 8. 4. 1910, č. 11, s. 349.; STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 55.

²⁰⁵ Svátek Božího těla byl roku 1856 ve čtvrtek 22. května.

věnečky z kvítí, které jim při slavnosti kněz posvětil pod širým nebem.²⁰⁶ V samotný významný den je dobré si přivstat, protože bude potřeba připravit spoustu věcí. Na čtyřech stranách náměstí budou postaveny oltáře s obrazy svatých, kolem nich spousta čerstvě zelených ratolestí a květinové výzdoby. Vždyt tento den je nejen oslavou přítomnosti Boží mezi lidmi, ale i oslavou jara.

Věřící půjdou ráno na mši. Všichni v nejlepších šatech jaké mají. I kostel je slavnostně vyzdoben. Je slyšet zvony, za chvíli vyjde procesí... Malá děvčátka v bílých šatech mají plné košíčky utrhaných okvětních lístků. Bílá je symbolem nevinnosti, utrhnutý květ pak znázorňuje oběť a zároveň pokoru.²⁰⁷ Družičky zahajují průvod, pak jdou ministranti s korouhvemi, následuje kněz pod baldachýnem, který nesou nejváženější muži města. Za nimi kráčí ostatní. „Anna v zástupu družiček syje pivoňkové lístky na cestu Pánu Ježíši, srdce se jí houpe nadšením jako věžní zvony prudce rozhoupané a dunící nad městem. Pan Křivský vypaluje za parkem rachotivé rány z moždíře, zvonečky ministrantů [...] zvučí, korouhve pleskají ve větříku.“²⁰⁸

U každého z oltářů se průvod na chvíli zastaví k malé pobožnosti. Světí se pletené věnečky z květin. Kolem cechy a spolky se svými prapory, vyhrává hudba. Věř se, že božítelové věnečky chrání před hromobitím.²⁰⁹ Z podobných důvodů se ženy také snaží získat ratolesti z mladých stromků, kterými jsou oltáře ozdobeny.²¹⁰ Poté se celé procesí odebere zpátky do kostela, kde je slavnost ukončena. V takovémto tradičním rozsahu se Boží tělo v Německém a následně i Havlíčkově Brodě konalo ještě i v druhé polovině čtyřicátých let dvacátého století.²¹¹ Dnes je možné se s procesími a ozdobenými oltáři na náměstích setkat

²⁰⁶ PEJML, K. *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách*. Praha: J. R. Vilímek, 1941. s. 81.

²⁰⁷ LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky: výroční obyčeje z Čech a Moravy*. 1. vyd. Praha: NLN, 2004. s. 149 - 157.

²⁰⁸ Očima malé slečny viděla slavnost Božího těla v Německém Brodě spisovatelka I. R. Malá. MALÁ, I. R. *Bez počátku a konce*. 1. díl. Praha: Vyšehrad, 1939. s. 268. V podobném duchu líčí slavnost i Božena Němcová. NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Práce, 1949. s. 101 - 103.

²⁰⁹ ZÍBRT, Č. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní*. Praha: J. R. Vilímek, 1889. s. 125.

²¹⁰ VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. 1. vyd. České Budějovice: Dona, 1991. s. 66.

²¹¹ FIEDLER, V. Havlíček buditelem svého města. In FIEDLER, V. (ed.) *Památce Havlíčkově 1946*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946. s. 107.

spíše v menších městech a na vesnicích.²¹² Až nyní lze lépe rozumět tomu, před jakou událostí přišel Havlíček do Menšíkovy trafiky v květnu 1856.

„U nás měli jsme plné ruce práce s přípravami k nastávající slavnosti. Za laskavé pomoci několika mladých, brodských děvčátek, chtěly jsme odpůldne plésti věnečky, jež u oltáře, před domem naším vystrojeného, měly býti místním hodnotářům podávány. Odběhla jsem před polednem do krámu, kdež jsem zastihla Havlíčka, an sobě doutníky vybírá. Posadil se, jak obyčejně, na lavičku v krámě. Přisedla jsem k němu a [...] konečně majíc v úmyslu jej poněkud rozveseliti, pravila jsem: ‚Pane Havlíček, přijďte odpůldne k nám [...] ‘Na to se Havlíček smutně usmál a odvětil: ‚Milá paní Menšíková, dnes přijíti nemohu, neboť pojedu odpůldne do Prahy, dostalť jsem právě od místodržitelství povolení, že mohu opět Prahu navštívit [...]‘“²¹³

Do Prahy Karel Havlíček odcestoval dne 22. května 1856 na základě povolení vydaného 18. května.²¹⁴ V hlavním městě království jej čekalo lékařské vyšetření se zdrcující diagnózou. Do Německého Brodu se již nikdy nevrátil. Karel Havlíček zemřel v Praze na konci července 1856.

Vliv muže z Borové na Josefu Menšíkovou byl zřejmě značný a do jisté míry přispěl k její následné společenské angažovanosti od šedesátých let devatenáctého století. Podle vlastních slov byla Josefa právě Havlíčkem seznámena s Františkem Ladislavem Riegerem.²¹⁵ Z jiných listů ale jasně vyznívá, že Josefa znala Riegera jen z Havlíčkova vyprávění²¹⁶ a k přímému

²¹² Sám autor této práce byl Božímu tělu přítomen v Přibyslavi roku 2013, kde si slavnost dodnes udržela výše popsany řád.

²¹³ MENŠÍKOVÁ, J. Poslední den v Německém Brodě. In *Pamětní list vydaný k jubilejní slavnosti 40 letého trvání Spolku divadelních ochotníků, 25 letého trvání Tělocvičné jednoty Sokol, 20 letého trvání Řemeslnické besedy v Německém Brodě*. Německý Brod: Uvedené spolky, 1893. s. 28.; Prakticky stejné líčení příběhu máme zachyceno i v novinovém článku dcery Havlíčkova bratra Františka. ŠAFRÁNKOVÁ-HAVLÍČKOVÁ, M. Vzpomínky na Karla Havlíčka. *Národní politika*. 22. 4. 1914, č. 109, s. 2 - 3.

²¹⁴ KAZBUNDA, K. Karel Havlíček v posledním roce svého života. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1926. s. 26.

²¹⁵ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, nestránkovaný, volně vložený list.; ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 25. 2. 1897.

²¹⁶ ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 9. 12. 1888.; ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 6. 6. 1887.

kontaktu došlo až počátkem šedesátých let²¹⁷ v souvislosti s vlasteneckými aktivitami paní Menšíkové. Význam této známosti „ponese ovoce“ od šedesátých let nejen Josefě, ale i lidem kolem manželky brodského trafikanta.

Mohlo by se zdát, že německobrodští občané konce padesátých let žili jen vlastenectvím a nic dalšího je mnoho nezajímalo. Ovšem opak je pravdou. Problémy měla i „naše“ Josefa, která těžce nesla stav ve vlastním domě. O materiální situaci máme stručný přehled z prvního sčítání lidu, které proběhlo na podzim roku 1857. V Menšíkově domácnosti bydlelo celkem jedenáct lidí. Mimo manželů, jejich pěti dětí, čeledína a dvou služebných bydlel v domě č. p. 179 i Ferdinandův bratr Theodor, který se „překvapivě“ živil lékařstvím. Kromě toho zde bydlela ještě vdova po Karlu Čermákovi se svými dvěma syny. Protokol zaznamenává i chovaný dobytek, který jen potvrzuje venkovský ráz města, kde se mnoho měšťanů živilo nejen svou profesí, ale i drobným zemědělstvím. K domu se počítali dva koně, čtyři krávy, čtyři telata a jeden kus vepřového.²¹⁸

Materiální stránka však problémem nebyla. Počátkem šedesátých let napsala paní Menšíková Ferdinandu Čenskému „Nejsem milovaná, není mi víra dopřána [...] doufám, že i tam [v Itálii] upřímnějšího najdeš srdce, než já tu doma, ale mám ještě svou matku! Pán málo se zdrží doma, v létě po polích a v zimě v hostinci nejvíce u Koníčka.“²¹⁹ Únik z nešťastného života nalezne manželka brodského obchodníka s tabákem v národní buditelské činnosti.

²¹⁷ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 31. 12. 1884.

²¹⁸ SOkA HB, f. AM HB, k. 435, č. p. 179.

²¹⁹ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 7 (Dopis J. Menšíkové F. Čenskému z 28. 4. 1860).

7. Věk veřejné vlastenecké aktivity

Mezinárodní situace urychlila změny, které vyústily v pád absolutistické formy vlády a v obnovení ústavnosti na území rakouské monarchie. S tím šel ruku v ruce i obnovený zájem o politiku, volby, veřejné dění a měšťanský spolkový život. Počátek šedesátých let v podobném duchu prožíval i Německý Brod.²²⁰

Novou „zábavou“ se staly i časté volby do samosprávných sborů. Nejnižší článek, zastupitelstvo obce, bylo ještě počátkem šedesátých let voleno podle zákona z revolučního roku 1849, který ustanovil volební období na tři roky a právo volit určoval podle výše odváděných přímých daní a dle vykonávaného povolání (automaticky měli volební právo čestní občané města a vysocí státní úředníci).²²¹ Ve fungování samosprávy musíme však vidět nejen projev dobové politické praxe, ale i odraz sociální situace v českých obcích. Jak upozorňují Jana Macháčová s Jiřím Matějčkem a další autoři, byl kariérní postup v obecní politice a místních spolecích také velkým kolbištěm podobně majetných obyvatel měst a vesnic, kteří neměli možnost jinak vyniknout nad svými sousedy.²²²

Zvláštním případem tohoto získávání a zvyšování prestiže byl pro německobrodské prostředí místní pivovar, který byl spravován právovárečným měšťanstvem. V „pivovarní společnosti“ byla možnost volit, podobně jako v obecních volbách, vázána na majetek, v tomto případě na várečné právo, které bylo spojeno s měšťanskými domy.²²³ Jak jsme uvedli dříve, dům rodiny

²²⁰ MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 429.

²²¹ HLAVAČKA, M. *Zlatý věk české samosprávy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. s. 16 - 17.; Toto bylo podobně zakotveno i v novém obecním zákonu z roku 1864. Automaticky měli možnost volit i ti, kteří dosáhli hodnosti doktorské nebo ranhojičské na domácí univerzitě. Doktorský titul byl pro volební právo uznáván z jakékoliv tehdejší fakulty. SCHWARZ, F. *Výklad zákona obecního (ze dne 16. dubna 1864) a zákona o zastupitelstvu okresním (ze dne 25. července 1864) pro království České*. I. díl. 3. vyd. Praha: J. Otto, 1898. s. 50, 957.

²²² MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 143.; TÁBORSKÝ, O. „Osoba čestná“ aneb zrod politické kultury českého maloměsta. *Moderní dějiny*. 2014, č. 2, s. 1 - 21.

²²³ Roku 1799 bylo prý mezi měšťany rozděleno devadesát várečných práv (padesát pět domů bylo celovárečných a dalších sedmdesát mělo pouze právo poloviční). BEČVÁŘ, V. *Sto let pivovaru Havlíčkův Brod 1880 - 1980*. Havlíčkův Brod: Východočeské pivovary. b. s.; K novověkým sporům o vaření piva v Německém Brodě viz NOVOTNÝ, D. "Dřív v Brodě lépe být nemá a nebude, až

Mensšíkovy měl oprávnění celé várky a ve „zlatém věku“ politického působení brodského obchodníka s tabákem nacházíme Ferdinanda i na vysokých správních postech v pivovaru. Roku 1865 byl znovuzvolen jako předseda výboru²²⁴ a ještě roku 1892 je uváděn jako člen výboru pivovaru v Německém Brodě.²²⁵

Pro vyšší střední třídu bylo klíčové vlastnit alespoň jeden dům. Důvodů bylo mnoho a všechny byly spolu navzájem provázány. Pomineme-li zásadní fakt, že měl majitel zajištěnou střechu nad hlavou, hrála významnou roli především prestiž spojená s financemi uloženými v zakoupené nemovitosti. S tím se jednak pojily odváděné daně, a tím pádem možnost volit do samosprávných sborů.²²⁶ A za druhé vlastnictvím reprezentativního domu, nejlépe na náměstí, dával majitel na vědomí, „že na to má“ a patří tedy mezi určitou společenskou vrstvu.

Porovnávat v tomto ohledu majetek Ferdinanda Mensíka s hmotnými možnostmi Františka Ladislava Riegera je jistě zavádějící, ale myslím, že pro ukázkou významu financí pro politika druhé poloviny devatenáctého století není bez zajímavosti. V souvislosti s rezervovaným postojem předního českého politika k polskému povstání roku 1863 se vynořovaly informace, že Rieger svůj velkostatek Maleč u Chotěboře koupil za ruské peníze a je tedy ve svých názorech ovlivněn zahraniční injekcí do rodinného rozpočtu.²²⁷ Milan Vojáček k tomu podotýká, že „tato účelová dezinformace ovšem dokládá fakt, že finanční nezávislost politika a otázka jeho majetku byla otázkou klíčovou. Pokud chtěl Rieger zaujmout významnou pozici v české politické reprezentaci 19. století, bylo nutné získat kredit finančně nezávislého a tedy nekorumpovatelného politika.“²²⁸

Hmotné poměry rodiny Ferdinanda Mensíka můžeme odhadovat z výše ročních přímých daní, které se zapisovaly do voličských seznamů a procházely

některému radnímu hlava schozena bude." Spory mezi sladovníky a městskou obcí Německého Brodu v letech 1672 až 1725. In *Havlíčkobrodsko 23*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOkA HB, 2009. s. 57 - 119.

²²⁴ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 44.

²²⁵ AMBROŽ, E. - BLECHA, D. *Úplný adresář dějin a památností královského města Německého Brodu*. Německý Brod: vlastním nákladem, 1892. s. 152.

²²⁶ MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 220, 232.

²²⁷ VOJÁČEK, M. *František Ladislav Rieger a velkostatek Maleč*. 1. vyd. Praha: NA, 2013. s. 34 - 35.

²²⁸ Tamtéž, s. 35.

aktualizací v době nadcházejících voleb. Podívejme se proto na situaci od počátku padesátých let.

V létě roku 1850 se konaly na dlouhou dobu poslední obecní volby. Vedení města z hlasování vyšlo v následující podobě.²²⁹ V čele stál František Srnka, purkmistr, spolu s radními Josefem Lázničkou, Eduardem Křivánkem a Václavem Kadeřávkem.²³⁰ Mezi zastupiteli nebo jejich náhradníky pak čteme mimo jiné jména František Fetter, Vojtěch Weidenhoffer nebo Václav Zdeborský.²³¹ Ferdinand Menšík zatím nepožíval tolik důvěry svých sousedů, aby se do vedení města také probojoval. Co do výše ročních přímých daní ale patřil mezi velmi majetné. Obchodník Vojtěch Weidenhoffer ho sice se svými 106 zl. 6 k. hravě „strčil do kapsy“, ale v pořadí podle výše ročního poplatku byl mezi Weidenhofferem a Menšíkem rozdíl pouze pěti míst.²³²

	1850 ²³³	1861 ²³⁴	1864 ²³⁵
Přímé daně	61 zl. 44 k.	53 zl. 40 k.	56 zl. 89 k.

V prvních obecních volbách roku 1861, které se konaly po obnovení ústavnosti, už Ferdinand Menšík získal tolik hlasů, že mohl zasedat nejen v osmnáctičlenném zastupitelstvu²³⁶, ale dokonce i v radě města spolu s Eduardem Brzorádem, Vojtěchem Weidenhofferem a purkmistrem Josefem Vodičkou.²³⁷

²²⁹ Z důvodu srozumitelnosti a přístupnosti práce neužívám ve svém textu dobových termínů platných podle zákona z roku 1864. Tehdejší obecní zastupitelstvo se skládalo ze starosty, představenstva a obecního výboru. Představenstvo mělo být tvořeno starostou a minimálně dvěma radními (též nazývanými obecní starší). SCHWARZ, F. *Výklad zákona obecního (ze dne 16. dubna 1864) a zákona o zastupitelstvu okresním (ze dne 25. července 1864) pro království České*. I. díl. 3. vyd. Praha: J. Otto, 1898. s. 45 - 46.

²³⁰ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1850, fol. 10.; Informovala o tom i Miloslava Sázavská v Pražském večerním listu. *Z Německého Brodu. Pražský večerní list*. 28. 6. 1850, č. 103, s. 710.

²³¹ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1850, fol. 15.

²³² SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1850, fol. 13.

²³³ Vojtěch Weidenhoffer platil 106 zl. 6 k. a Václav Zdeborský 123 zl. 59 k. Oba jsou podle volebních seznamů obchodníci jako F. Menšík. SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1850, fol. 13.

²³⁴ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1861, fol. 54an.

²³⁵ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1864, fol. 22an.

²³⁶ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1861, fol. 61.

²³⁷ OLŠA, J. F. *Z dějin a památností Německého Brodu*. Karel Neužil, 1935. s. 51.

Všední atmosféru této doby v domácnosti rodiny městského radního a jeho ženy Josefy zachytil tehdejší gymnaziální student Ladislav Quis ve svých vzpomínkách. „Již v zimě počal jsem docházeti do domu paní Menšíkové, choti váženého měšťana Brodského, jehož syn Ferdinand se mnou studoval [...] Paní Menšíková, horlivá vlastenka [...] chovala k nám studentům upřímnou přízeň. Byl jsem v její domácnosti vlídně přijat a našel jsem tam milý útulek i mnohé povzbuzení. Pořádány tu i častěji zábavy, ano i domácí ples, cvičili jsme se tam v novém tehdy národním tanci [...] Besedě; hrálo i zpívalo se tu a [...] dostávaly se mi zde opět pravidelně do rukou noviny a to hned několikery.“²³⁸ Navíc řada mladých lidí využívala Menšíkovu trafikou i jako veřejnou čítárnu. Připočteme-li k tomu, že v podnájmu měla většina brodských rodin alespoň jednoho, ale častěji více studentů, musel nejen Menšíkův dům neuvěřitelným způsobem žít.²³⁹

Pozornost na sebe strhávaly i vlastní Josefiny děti. Před dospívající chlapce přicházel problém vojenské služby. Originálně to komentoval v armádě sloužící Ferdinand Čenský. „Což dělá Pepíček? Tu celou záležitost stranu té písničky

„Když já jsem Menčíkův syn,
Na vojnu přec jít musím,
Tam jsou hrabata, knížata,
Císař pán taky voják.“

jste také nechali spát. Jak se toho [...] bojíte? Což ale, kdyby potom jednou jíti musel? Co byste potom říkali? A vždyť je nás zde tolik! Také pro něho by bylo místo, a jaké podívání, až by za krátký čas domů se vrátil - s koníčkem ve skoku, s šavličkou po boku a se zlatým portuepé?“²⁴⁰

Nejen studentský obdiv si Josefa Menšíková jistě zajistila svým osobním přátelstvím s Karlem Havlíčkem, jehož kult byl již tehdy silně zakořeněný. Navíc stále udržovala kontakty s dalšími vrstevníky slavného novináře. Mám na mysli především Václava Žáka, blízkého Havlíčkova přítele.

Vzájemné styky s Žákem obnovila příznačně - tabákem: „Ten den [...] před svatým Václavem poslala jsem mu kornout tabáku druhu jemnějšího, aby při

²³⁸ QUIS, L. *Kniha vzpomínek I*. Praha: Máj, 1902. s. 149.

²³⁹ NEJEDLÝ, Z. *Bedřich Smetana*. 3 díl. 2. vyd. Praha: Orbis, 1951. s. 145.

²⁴⁰ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 13 (Dopis z března 1861).

kouření vzpomněl na svou i Karlovu přítelkyni z dětských let, a aby odpustil pakli bych ho tím snad urazila a na mě se nehněval. Ach jak jsem byla ráda, když otec přišel k nám s tváří veselejší, že syna Václava mohu navštívit.“²⁴¹ Následně se setkávali pravidelně, ale Žákova duševní choroba zapříčinila jeho opětovou uzavřenost. Zdravotní stav se ale zhoršoval a už ani rodina si nebyla jista svou bezpečností během synovy přítomnosti doma a tak raději nechali Žáka na přelomu roku 1864/1865 převézt do zemského ústavu pro choromyslné v Praze, kde v srpnu 1869 zemřel.²⁴² Po odvezení Václava Žáka docházela paní Menšíková za jeho matkou a snažila se jí zpříjemnit její poslední chvíle.

Žen, kterým Josefa Menšíková pomáhala, bylo však více. Její iniciativa byla nejvíce vidět ve vztahu k dámám z okolí Karla Havlíčka. Osiřelá dcera Zdenka i Karlova matka Josefa neměly právě na růžích ustláno. Současně s proměnou politického života společnosti se měnil i vztah veřejnosti k památce Karla Havlíčka, který začal být počátkem šedesátých let masově uctíván a připomínán. Místy se začaly objevovat výzvy k finančnímu zabezpečení pozůstalé dcery po slavném novináři z Borové.²⁴³ Vždyť počátkem šedesátých let by Karlu Havlíčkovi bylo rovných čtyřicet.

Hmotné zabezpečením dcery „borovského mučedníka“ začalo mít jasnější obrysy v červenci 1861, kdy byl Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Riegerem a dalšími uveden v život „Sbor pro památku Havlíčkovu.“ Úkolem tohoto tělesa bylo uchopit a využít aktivitu celé řady jednotlivců, kteří se do té doby snažili finančně pomoci Havlíčkově dceři.²⁴⁴ Pro přímou realizaci získání prostředků se vytvořil „Sbor paní k uskutečnění národní loterie pro Zdeňku Havlíčkovou“ za předsednictví Augusty Braunerové. Mezitím již lidé hojně zásobovali pověřené osoby celou řadou darů pro plánovanou akci.²⁴⁵

²⁴¹ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, s. 10 - 11.

²⁴² STIBRAL, K. Život a listy Havlíčkova přítele Václava Žáka. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1924. s. 26 - 27.

²⁴³ LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 98 - 99.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 101.

²⁴⁵ VAVROUŠEK SLAVĚTÍNSKÝ, B. (ed.) *Památník Karla Havlíčka Borovského*. Praha: Kratochvíl, 1921. s. 821 - 822.; ŠIMŮNEK, M. Pro památku Havlíčkovu 1861 - 1862: K Havlíčkovu politickému mýtu. In *Havlíčkobrodsko 17*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum HB a SOKA HB, 2003. s. 32 - 43.

Státní úřady loterii pro Zdenku povolily a nic nebránilo tomu, aby se oficiálně začaly vybírat věcné dary a prodávat losy. Podnik byl koordinován i v odlehlejších částech Čech, kde fungovala síť venkovských jednatelek vedených Karolínou Světlou.²⁴⁶ Mezi nadšenými propagátorkami sbírky nacházíme i Josefu Menšíkovou, která se dočkala vřelého přijetí. Tlumočila jí ho právě K. Světlá. „Čtla jsem sborním dámám Váš dopis a všechny zaplanuly pro Vás, jednohlasně si přejau abyste se s námi spojila, nezklamte naše přání a odepište mi co nejdříve.“²⁴⁷

Josefa jistě souhlasila a v Německém Brodě i v okolí se výrazně přičinila za získání řady darů. Pro představu jaké věci se vybraly, uvádím některé předměty, které věnovala rodina paní Menšíkové: tři skleněné talířky, vlněná háčková čepice, kalamář, hlazená sklenice s ouškem, košíček na pletení, schránka na cukr z modrého skla atp. Manžel Ferdinand Menšík daroval paklík doutníků.²⁴⁸ Lidé byli sice vyzváni k zasílání drobnůstek, ale bližší pohled na věnované předměty jako celek však místy budí rozpaky nad opotřebovanými nebo dokonce rozbitými věcmi denní potřeby.²⁴⁹ Podle Vladimíra Macury však jakýkoliv dar, i ten téměř bezcenný, plnil svoji funkci v podobě stmelení národa ve své většině nijak výjimečných lidí, kteří se i malou „obětí“ připojili k daru pro „dceru národa“ a tudíž se do „velké rodiny“ mohli počítat.²⁵⁰ Ostatně podobné sbírky „drobných obětí“ na různé české národní cíle budou v druhé polovině století více než časté.

Další fází loterie pro Zdenku Havlíčkovou byl prodej losů. I tady výrazně pomohla paní Menšíková. V jednom ze svých dopisů pokladní Sboru dam, Marii

²⁴⁶ MERHOUT, C. *Zdeňka Havlíčková*. Praha: J. R. Vilímek, 1914. s. 39.

²⁴⁷ SOkA HB, f. Rukopisy, k. 1, č. 37, Dopis J. Mužákové z 3. 10. 1861.

²⁴⁸ Sboru paní k uskutečnění národní loterie ve prospěch Zdeňky Havlíčkové. *Národní listy*. 11. 3. 1862, č. 59, s. 3.; *Seznam darů k národní loterii pro Zdeňku Havlíčkovou*. 1862. s. 29 - 30, 94. V tištěném Seznamu darů je celá řada věcí, které dle Národních listů sesbírala J. Menšíková, přiřčena snaze Františky Veselé z Borové. Poněkud nelogicky zde najdeme i předměty, které darovala přímo Josefa Menšíková. Na podobné seznamy se tudíž musíme dívat s jistou rezervou, jak již upozornila Milena Lenderová, která porovnávala účetní knihu s výše popisovaným Seznamem darů z roku 1862. LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 106 - 107.

²⁴⁹ Rozbor loterie viz MACURA, V. *Český sen*. Praha: NLN, 1998. s. 132 - 134.; LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 106 - 110.

²⁵⁰ MACURA, V. *Český sen*. Praha: NLN, 1998. s. 133 - 134.

Palacké-Riegerové, která měla rovněž na starosti rozesílání losů²⁵¹, popisuje Josefa své překvapení ze zájmu veřejnosti. „Ani bych neřekla, že tak značný počet losů v tak ospalém městečku se vyprodá, mimo mé se ještě na prodeji 700 náš horlivý obchodník pan Štolc přičinil.“²⁵² Po tahu loterie bylo nutné odměnit ty šťastnější z hráčů, jak ostatně opět Marii Palackou informuje i Josefa koncem května 1862. „Vyhrané losy se nejvíce od studujících a méně jiných lidí scházejí, kterým musíme dárky zaopatřiti. Já jsem šťastně nevyhrála ničehož a jsem tomu velmi povděčna.“²⁵³

Nejen utržené finance byly výnosem z tohoto podniku. Okolo dam z pražského ústředí se vytvořil rozsáhlý okruh spolupracovnic, kterým byl nově podchycen i český venkov. A právě tuto síť zanedlouho znovu „povolala do zbraně“ pokladní Zdenčiny loterie, Marie Riegerová, která tak pomohla dalším vlasteneckým sbírkám.²⁵⁴

Celkem se pro Zdenku Havlíčkovou sešlo kolem šesti tisíc věcí²⁵⁵ a čistý výnos dobročinného podniku byl 25 754 zlatých a 11 krejcarů²⁵⁶. Zisk z akce jako celku však nikdy neměl být majetkem „dcery národa“. Podle smlouvy mezi představiteli Sboru pro památku Havlíčkovu a Zdenčiným poručníkem Františkem Jarošem měla v případě sňatku obdržet třetinu jistiny, stejná suma by jí připadla, kdyby svobodná oslavila třicítku. Z úroků celé loterijní sumy měly být hrazeny výdaje na její výchovu a výživu.²⁵⁷

Peníze štěstí novopečené „dceři národa“ nepřinesly. Nejvýstižněji celou záležitost plnou pomluv, klepů a rozhodnutí vzbuzujících rozpaky vyjádřil K. Stibral. „Kde kdo se domýšlel, že svým dvacetníkem, jímž v loterii přispěl k věnu

²⁵¹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Marie Riegrová rodem Palacká její život a skutky*. Praha: Pražská obec, 1892. s. 40.

²⁵² LA PNP, f. Riegrová-Palacká M., Korespondence Menšíková J., Dopis z 9. 4. 1862.

²⁵³ ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 28. 5. 1862.

²⁵⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Marie Riegrová rodem Palacká její život a skutky*. Praha: Pražská obec, 1892. s. 41.

²⁵⁵ *Seznam darů k národní loterii pro Zdeňku Havlíčkovou*. 1862. s. 4.

²⁵⁶ LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 114 - 115.; Odlišná čísla nabízí Karel Stibral, podle kterého byl výnos loterie 30 596 zlatých a 6 krejcarů. STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 56.

²⁵⁷ Další ustanovení smlouvy viz LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 115 - 116.

Zdenčinu, má právo tyranisovati její svobodnou vůli a škodolibě se otírat o její pověst.“²⁵⁸ Havlíčkova dcera bydlela v poloterijním období u několika rodin a její povaha, ještě přiživěná vědomím výjimečnosti po uskutečněné sbírce, jistě nepomáhala k láskyplným vztahům se svými pěstouny.

Mezitím se paní Menšíková věnovala dalším sbírkám. Její aktivitou bylo z Německého Brodu v září 1862 zasláno do redakce Národních listů množství peněz a předmětů pro raněné z balkánské války, která probíhala mezi Tureckem a Černou Horou.²⁵⁹ Téhož roku se stala opatrovnící Zlaté knihy píseckého spolku Zlatá kniha dívek českých, který si dal za cíl pomáhat ve vzdělání českým dámám a slečnám vydáváním knih.²⁶⁰ V červenci 1862 byla opatrovnící knihy jmenována i „naše“ Josefa Menšíková. To podle stanov znamenalo, že obstarala nejméně dvacet nových členů spolku.²⁶¹ Se Zlatou knihou je však svázána i pomoc manželky Františka Ladislava Riegera Marie, která využila svých zkušeností z loterie pro „dceru národa“.²⁶² To ona dovedla Josefu Menšíkovou k pomoci píseckým dívkám? Odpověď dnes nalezneme jen stěží. Každopádně se Josefa opravdu rychle zorientovala v nových poměrech, které podobnému sběratelství přály.

V červenci 1870 se Zdenka vrátila ke své babičce Josefě Havlíčkové. Paní Menšíková tak byla nyní v kontaktu s dalšími členy slavné rodiny. Manželka brodského obchodníka s tabákem na to později vzpomínala. „Konečně se dostala [Zdenka] do Brodu ku své milované babičce. Tu častěji přicházívala k nám a se synem hrávali na piano na čtyři ruce, někdy i s dcerou, která se jí nemohla vyrovnati.“²⁶³ Josefín syn Ferdinand, pravděpodobný Zdenčin spoluhráč, své hudební vlohy nepověsil na hřebík.²⁶⁴ Byl přijat za člena brodského zpěváckého

²⁵⁸ STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 57.

²⁵⁹ Příspěvky pro raněné Černohorce. *Národní listy*. 8. 10. 1862, č. 237, s. 3.

²⁶⁰ Stanovy viz *Poutník od Otavy*. 30. 6. 1862, č. 18, s. 210.

²⁶¹ *Poutník od Otavy*. 26. 7. 1862, č. 4, s. 32.

²⁶² ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Marie Riegrová rodem Palacká její život a skutky*. Praha: Pražská obec, 1892. s. 41, 43.

²⁶³ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, nestránkovaný, volně vložený list.

²⁶⁴ Zdenčinu oblibu v hraní na piáno několikrát zmiňuje i M. Lenderová. LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 125, 156, 206.

spolku, později působil jako jeho funkcionář a pokladník a dokonce provozoval své hudební umění veřejně, například při oslavě spolku roku 1885.²⁶⁵ Toho už se ale Zdenka Havlíčková účastnit nemohla. Na rodinnou chorobu zemřela dne 20. září 1872. Její pohřeb v Německém Brodě byl komorní manifestací, na kterou se dostavili i přední muži české společnosti jako tři Františkové - Palacký, Rieger a Brauner.²⁶⁶

Další aktivita paní Menšíkové souvisí s již zmíněným brodským pěveckým spolkem Jasoň. V samotném spolku se angažoval Josefin manžel, který byl od počátku přispívajícím členem, což znamenalo, že každý měsíc platil čtyřicet krejcarů a mohl za to, mimo jiné, bezplatně navštěvovat zkoušky i veřejná vystoupení sboru.²⁶⁷ Roku 1861 byl Ferdinand Menšík náhradníkem výboru a rok následující jej nalézáme mezi čtyřmi členy výboru. Při volbě obdržel však nejméně hlasů za všech.²⁶⁸ V dalších desetiletích se, zřejmě i vzhledem k hudebním vlohům, v tomto spolku více činil Ferdinandův druhorozený syn.

Roku 1862 spolek existoval již přes dvě léta, ale stále neměl svůj prapor. Ten pomohla obstarat právě Josefa, když se jí podařilo získat podporu i dalších žen.²⁶⁹ Navíc od rodiny Krivánkovy z Věže získala dva vyšíváné obrazy, které původně zdobily prapor národní gardy z revoluce roku 1848.²⁷⁰ Při likvidaci těchto ozbrojených sborů počátkem padesátých let byly původní prapory odevzdávány nejbližším vojenským zbrojnicím. Cenné části jako právě vyšíváné obrazy nebo šňůry byly vráceny původním majitelům, zbytky praporů byly ničeny.²⁷¹

²⁶⁵ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, k. 1, Stanovy, 1886, s. 15.; SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, kniha 1, Kronika, Zápis roku 1885.

²⁶⁶ KAMP, M. Význam havlíčkovské tradice v Německém Brodě a v Borové. In BOUCHAL, H. - ŘÍMAN, A. (edd.) *Karel Havlíček Borovský*. 1. vyd. Petrkov, 2011. s. 217 - 219.; LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 215.

²⁶⁷ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, k. 1, Stanovy, 1860, fol. 3.

²⁶⁸ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, kniha 1, Kronika, fol. 7 - 8.

²⁶⁹ Seznam finančních příspěvků viz SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, k. 2, Svěcení praporu 1862, fol. 27 - 28.

²⁷⁰ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, kniha 1, Kronika, fol. 14.

²⁷¹ ROUBÍK, F. Národní gardy v Čechách v letech 1848 - 1851 a jejich registratury. In *Sborník archivu ministerstva vnitra*. 1929. s. 212.

Odměnou za podporu celému podniku jí byla udělena čestná funkce matky praporu²⁷² a další čtyři ženy, které na slavnostní prapor přispěly hedvábnou stuhou, byly poctěny titulem kmotry.²⁷³ Při slavnostním svěcení dne 20. července 1862 pronesla paní Menšíková krátký projev²⁷⁴, ve kterém „poukázala na nutnost vnějšího znamení pro každý spolek, na význam a účel praporu a kladla tklivými slovy spolku na srdce, aby i proti nepřátelům jazyka pevně stál v účelu svém, jenž má mysl tříbiti a jednotit, ducha bavit a oživovat.“²⁷⁵

Jasoně sice uměl slavit, ale za několik let v červenci 1869 si předsednictvo spolku posteskl, že je členstvo velmi vlažné, co se týče pěveckých povinností. „Čítáme 47, posud nebývalý to počet údů výkonných; ejhle, jak četný to sbor, jak daleko bychom to přivést museli, k jakým pokusům odvážiti bychom se mohli, kdy bychom - chtěli. Ode všad voláno: Společme se! a my lhostejností svou spolek trháme! Ode všad voláno: Tužme se! a my lhostejností svou spolek seslabujeme!“²⁷⁶ V důsledku řady politických i místních událostí se ale situace vyhrotila až do stavu, kdy spolek přestal mezi lety 1871 až 1880 vyvíjet větší činnost. „V roku 1880 [...] o spolku zpěv.[áckém] ‚Jasoni‘ nebylo ani vidu, ani slechu. Pělo-li se ve sboru někdy při příležitostech rozličných, bylo to obyčejně nahodilé svolání několika pěvců. Příspěvků od členů [...] nebylo vybíráno, s majetkem spolkovým zacházeno jako s majetkem obecným. Mohu tudíž s čistým svědomím říci tuto, že spolek [...] v roku 1880 znovu založen byl.“²⁷⁷

Zpět do počátku šedesátých let. Několik měsíců po svěcení praporu Jasoně byl Německý Brod doslova přeplněn slavnostními hosty, kteří přijížděli na odhalení desky na rodném domě Karla Havlíčka v Borové.²⁷⁸ Uvítání se jim

²⁷² TAJOVSKÝ, M. K českému srdci český zpěv. *Havlíčkobrodské listy*. 2009, č. 9, s. 2.

²⁷³ Byly to Terezie Šrámková, choť podkrajského, Marie Brzorádová, choť notáře, Eleonora Weissová, choť měšťana a Marie Srnková, choť hospodářského ředitele. SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoně, kniha 11, Seznam členů.

²⁷⁴ Plné znění jejího projevu se dochovalo v brožuře „Slavnost svěcení praporu zpěváckého spolku Jasoně v Německém Brodě dne 20. července 1862.“ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoně, k. 2, Svěcení praporu 1862, fol. 3 - 4.

²⁷⁵ Dopisy z Čech. *Národní listy*. 26. 7. 1862, č. 174, s. 3.

²⁷⁶ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoně, k. 1, Oznámení, přehledy, pozvánky, Dopis z 21. 7. 1869.

²⁷⁷ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoně, kniha 1, Kronika, fol. 36.

²⁷⁸ Více viz HAJN, A. (ed.) *Národ o Havlíčkovi*. Praha: Havlíkův fond Jednoty československých novinářů, 1936. s. 187an.; KAMP, M. Význam havlíčkovské tradice v Německém Brodě a v Borové. In BOUCHAL, H. - ŘÍMAN, A. (edd.) *Karel Havlíček Borovský*. 1. vyd. Petrkov, 2011. s. 207 - 213.

dostalo již v předvečer slavnosti, kdy významní návštěvníci v Brodě přenocovali. Zpívalo se, konal se osvětlený průvod a všichni byli vítání od městské samosprávy.²⁷⁹ Ubytování bylo zajištěno v soukromých domech místních měšťanů. Druhý den se v Borové podle policejní zprávy sešlo kolem deseti tisíc lidí.²⁸⁰ Z ubytovaných si Josefa pamatovala na bratry Grégry, Josefa Baráka, Bulhara Vasilu Stojanova a polského dopisovatele Skeviče.²⁸¹ Dva posledně jmenovaní v čase slavnosti u Menšíků přespali a společně s Josefou navštívili Havlíčkova přítele Václava Žáka u něj doma. Za hustého deště byl dne 19. srpna 1862 na rodném domku Karla Havlíčka odhalen pamětní medailon s jeho podobou vyvedenou z profilu. Brodští se počátkem šedesátých let skutečně nenudili.

Ačkoliv jsme měli možnost vidět, že veřejné působení žen počátkem šedesátých let bylo, i v tak vesnickém městě jako byl Německý Brod, možné, stále přetrvávalo starší pojetí „funkce“ muže a ženy ve společnosti. Vizionářská kniha Karla Jonáše z počátku sedmdesátých let hovořila o tehdejšímu stavu možná poněkud hystericky, nicméně ne daleko od pravdy. „I u nás přijítí musí opravy v poměru obou pohlaví. [...] Ženě otevřou se schrány vědění a obory práce. [...] Zákon přírody tím nebude převrácen; naopak, společenský řád bude s ním v souhlas přiveden. Žena zůstane ženou, bude hospodyní, kuchařkou, matkou; ale nebude již odsouzena [...] k tomu, aby *musela býti jenom* manželkou, hospodyní, kuchařkou, matkou. [...] Před chlapcem otvírá se život v celé své rozmanitosti, svět v celém bujném ruchu svém; dívky otvírají se jenom úzká dvířka tiché domácnosti.“²⁸²

Josefě Menšíkové se od domácího krbu dostat podařilo. Rozhodně nebyla žádnou intelektuálkou, ale svou obětavou rukou veřejně přispívala, kde bylo potřeba. Mnoho další práce mělo brzy přijít. A nejspíše sama netušila, že se do dějin zapíše především svou rozsáhlou pomocí Polákům, kteří povstali proti carské nadvládě.

²⁷⁹ SOkA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, č. 462 pol.

²⁸⁰ ANM, f. Kazbunda K., k. 47, Vídeňské opisy 1131, BM 1862, No1803.

²⁸¹ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis bez datace.

²⁸² JONÁŠ, K. *Žena ve společnosti lidské, zvláště v Anglii a v Americe*. Praha: Jan Otto, 1872. s. 112 - 113.

8. Polské lednové povstání 1863

„Jak jsem k němu přišla, bylo mé první slovo: ‚Pane Žák, povím vám smutnou zprávu. Ve Varšavě je povstání!‘ ‚To nevěřím, leda že tam blechy zakašlaly a psi zaštěkali, na takého něco myslet ani mě nenapadne.‘ Nemyslete, pane Žák, že lžu. Já jen povídám to, co stálo v novinách.“²⁸³ Takto později líčila Josefa Menšíková svůj rozhovor s přítelem z mládí Václavem Žákem, když mu oznámila propuknutí polského protiruského povstání roku 1863.²⁸⁴

První bojové akce se uskutečnily v noci z 22. na 23. ledna, kdy byly po celém Polsku napadány posádky carské armády. Přepadů se účastnily různé vrstvy obyvatelstva: od drobné šlechty, přes řemeslníky a studenty až k dělníkům a poddaným rolníkům. Současně s přímým bojovým vystoupením byl vydán i tzv. Manifest 22. ledna, ve kterém se vedení povstalců snažilo získat na svou stranu venkovské obyvatelstvo příslibem uskutečnění pozemkové reformy, zrušení povinností k vrchnosti a prohlášením, že všichni Poláci jsou svobodní a sobě rovní. Centrem konspirace byla Varšava, ale vojenské střety byly plánovány především na venkově formou menších bojůvek a záškodnických akcí. Rebelujících nebylo nikdy více než dvacet tisíc. Proti sobě měli zpočátku pětinasobnou přesilu ruské armády, která se následně ještě zvýšila. I přes určité bojové úspěchy se však povstání nepodařilo uskutečnit v plánovaném rozsahu a od zimy 1863/64 bylo prakticky zlikvidováno.²⁸⁵

Poražené jednotky Poláků čítající několik tisíc lidí ustoupily na území rakouského císařství, kde byly umístěny v internačních táborech v Olomouci, Telči nebo Jihlavě.²⁸⁶ Koncem roku 1863 přišlo dvacet jedna hlídaných povstalců i do Hradce Králové. Jejich počet zde ale rychle narůstal a v průběhu následujícího

²⁸³ MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“, s. 12.

²⁸⁴ K lednovému povstání viz např. ŘEZNÍK, M. *Za naši a vaši svobodu: Století polských povstání (1794 - 1864)*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. s. 247 - 356.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 300 - 322.

²⁸⁶ ŽÁČEK, V. *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*. Praha: Slovanský ústav, 1935. s. 146.; HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 168.; ŽÁČEK, V. *Josef Barák*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1983. s. 100.

roku se již pohyboval kolem tisíce.²⁸⁷ Podobně jako jinde nebylo jejich střežení příliš přísné a tak se zámožnější rebelové mohli po čase přestěhovat do soukromých bytů ve městě nebo navštěvovat hostince a konat vycházky do širšího okolí Hradce.²⁸⁸

České obyvatelstvo neskrývalo své sympatie s bojujícím národem a zajatým často podávalo pomocnou ruku. Ať už se jednalo o zásobování potravinami či kuřivem nebo o organizování útěků i celých skupin Poláků. Útěky z táborů byly zajímavým fenoménem doby, stejně jako masová pomoc od českého obyvatelstva. O rozsahu obou hovoří už jen počet osvobozených povstalců. Podle Zdeňka Hájka utekly z Jihlavy či Olomouce až stovky lidí.²⁸⁹ Tábory se ale vyprazdňovaly i „přirozenou“ cestou. Některým skupinám Polákům byl povolen odchod do zahraničí, část se nechala naverbovat do mexické armády.²⁹⁰

Pomoc se projevovala i typickou činností nejen šedesátých let devatenáctého století - organizováním finančních a materiálních sbírek. Některé jsou konány v tajnosti například zásluhou Josefa Baráka.²⁹¹ Paní Menšíkovou na konci března 1863 žádal o agitaci mezi německobrodskými občany, aby na Poláky také něco darovali. Příspěvky měly být zaslány do redakce Hlasu.²⁹² Sám Barák se právě chystal na svou druhou cestu do Krakova. Polonofilské akce se účastnil mnohem rozsáhleji než Josefa Menšíková, mimojiné verboval v Čechách dobrovolníky pro povstalecké bojiště. V Krakově byl ale v květnu 1863 zatčen, uvězněn a vyšetřován. Nakonec vyvázl bez trestu a po šestitýdenním vězení byl eskortován do Prahy.²⁹³ Při jeho domovní prohlídce policie zajistila i Josefín dopis z počátku dubna ohledně uspořádané sbírky pro Poláky. Paní Menšíková tak

²⁸⁷ DOMEČKA, L. - CÍSAŘ, O. *Polští povstalci v Hradci Králové v letech 1863-65*. Hradec Králové: Osvěta lidu, [1933]. s. 5.

²⁸⁸ PEŠEK, J. Internování Poláci v Hradci Králové. *Slovanský přehled*. 1909, s. 227.; DOMEČKA, L. - CÍSAŘ, O. *Polští povstalci v Hradci Králové v letech 1863-65*. Hradec Králové: Osvěta lidu, [1933]. s. 9.

²⁸⁹ HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 148.

²⁹⁰ DOMEČKA, L. - CÍSAŘ, O. *Polští povstalci v Hradci Králové v letech 1863-65*. Hradec Králové: Osvěta lidu, [1933]. s. 15 - 16.

²⁹¹ ŽÁČEK, V. *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*. Praha: Slovanský ústav, 1935. s. 149.

²⁹² SOKA HB, f. Rukopisy, k. 1, č. 7, Dopis J. Baráka z 30. 3. 1863.

²⁹³ ŽÁČEK, V. *Josef Barák*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1983. s. 105 - 108.

zřejmě poprvé a zdaleka ne naposledy pronikla do zpráv rakouských bezpečnostních orgánů.²⁹⁴

Nejvíce se polonofilská činnost Josefy Menšíkové projevila ve vztahu k internačnímu táboru v nedaleké Jihlavě. První zajatci se zde objevili 18. května 1863. Zprvu jich bylo šedesát, ale počty dále rostly až na téměř tři sta lidí.²⁹⁵

Nedlouho po příchodu prvních mužů se do tábora vypravila Josefa Menšíková, aby projevila své sympatie s bojujícím polským národem.²⁹⁶ Jejím „druhem ve zbrani“ byl i pozdější vydavatel Havlíčkovy korespondence a známý spisovatel Ladislav Quis, tehdejší student německobrodského gymnázia. Vzpomínal, že „před samými letnicemi [...] pozoroval jsem z tváření se paní Menšíkové, že měla něco za lubem; konány rozličné tajné přípravy, kutěno a šeptáno, až konečně sděleno mi pod závazkem přísné mlčenlivosti, že zítra ve svátek pojedeme do Jihlavy navštívit Poláky.“²⁹⁷ Letnice roku 1863 připadly na neděli 24. května.

Skupina Josefy Menšíkové se skládala z menší společnosti příbuzných a známých. Všichni vyrazili hned ráno směrem na Jihlavu. Zanedlouho přicestovali k městské střelnici, kde se zajatci nacházeli. „Na prahu prostranné jizby, po kasárnicku zařízené, uvítal nás starší již muž [...] Byl to skutečně kapitán, jemuž i zde internovaní byli podřízeni [...] Vyslechnuv pozorně naše přání, že chceme navštívit zajatce a podělití je zákuskami i tabákem, udělil nám vlídně k tomu povolení a hned uvedl nás do síně, kde nás povstalci, jichž bylo 30 neb 40, již očekávali, stojíce každý ve vojenské posici u svého lůžka.“²⁹⁸

Počáteční ostych byl prolomen ihned poté, co skupina paní Menšíkové začala rozdávat dary, které přivezla. I přes jistou jazykovou bariéru se návštěvníci dávali s povstalci do řeči a celé setkání vyústilo ve společný zpěv revolučních písní. „Poděkovavše pak hostitelce dvorně za dárky, vyzvali nás

²⁹⁴ ANM, f. Kazbunda K., k. 47, Vídeňské opisy 1131, BM 1863, No4387/BM 1863.

²⁹⁵ JAROŠ, Z. *Jihlava v datech: Historický kalendář města Jihlavy*. Jihlava: Astera G, 1999. s. 61.

²⁹⁶ Nebyla však v podobné činnosti sama. Cestu do Jihlavy vykonal i Vojtěch Weidenhoffer. Alespoň tak sám píše ve svém deníku. K datu 1. června 1863 si poznamenal, že se v Jihlavě nejvíce bavil se zde internovanými Poláky. Ze zápisu je zřejmá i jistá dávka obdivu k polskému národu. WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 36.

²⁹⁷ QUIS, L. *Kniha vzpomínek I*. Praha: Máj, 1902. s. 150.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 151.

někteří z nich na obhlídku města, neboť směli se tehda ještě volně a bez dozoru procházeti městem a nejbližším okolím. Vyšli jsme tedy - ovšem jen my hoši.“²⁹⁹ Následně byl domluven plán útěku několika Poláků a L. Quisovi se skutečně podařilo v dalších dnech dva povstalce dopravit až na vlak do Kolína.

Celá akce ale nezůstala utajena a Josefa Menšíková se kvůli tomu na Ladislava Quise velmi rozzlobila. Netrvalo však dlouho a organizování útěků se ujala sama, navíc ve velkém. Z tábora byly odváženy i plné vozy polských rebelů a paní Menšíková si kolem sebe shromáždila okruh spolupracovníků, díky kterým bylo možné osvobozené posílat až do Prahy.³⁰⁰ Odtud měli povstalci výhodnější pozici pro další cestu, buď do vlasti, nebo do exilu.³⁰¹

Jedním z aktivních spolupracovníků Josefy Menšíkové byl i bývalý přítel Karla Havlíčka Antonín Musil, zvaný Jihlavský. Sama Josefa se v dopise Františku Riegerovi roku 1898 zmínila, že Musil jí posílal Poláky z Jihlavy v doprovodu českých studentů a Menšíková je vypravovala na cestu dál až na železniční stanici v Kolíně nad Labem. Jeden z rebelů v brodském tabákovém skladu dokonce asi čtyři týdny bydlel.³⁰² Sám Antonín Musil patřil mezi výrazné jihlavské příznivce F. L. Riegera a v polovině šedesátých let mu vůdce národa dopomohl ke knihkupecké koncesi.³⁰³ Později provozoval v Jihlavě i malou tiskárnu a knihvazačství.³⁰⁴

²⁹⁹ QUIS, L. *Kniha vzpomínek I*. Praha: Máj, 1902. s. 152.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 157 - 158.; HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 174 - 176.

³⁰¹ V havlíkobrodském archivu se zachovalo několik dopisů pocházejících buď přímo od Poláků, nebo jejich blízkých pomocníků, ve kterých děkují J. Menšíkové za pomoc: SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Poláků, č. 1 - 3.; Tamtéž, Odesílatel neznámý, č. 1.; Tamtéž, Josef Valenta, č. 1. Kuriozitou je i soubor podobenkových fotografií (některé podepsané i datované) zobrazujících zřejmě osvobozené povstalce. Dle označení fotografických ateliérů byly pořízeny především v Jihlavě nebo v Praze. SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Z polské revoluce, 20 visitk. fotografií.

³⁰² ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 23. 6. [1898].; O stycích s Musilem můžeme číst i v několika dopisech z pozůstalosti Josefy Menšíkové viz SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Musil A., Dopis z 28. 3. 1863.; Tamtéž, Valenta J., Dopis z roku 1863. Posledně zmiňovaný list obsahuje i jména Poláků, kteří se šťastně dostali do Prahy.

³⁰³ ANM, f. Rieger F. L., k. 41, Musil A., Dopis bez datace.

³⁰⁴ SVĚRÁK, V. Riegrův jihlavský stoupenec Antonín Musil. In *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století*. Semily: SOKA Semily, 2003. s. 272.; PISKOVÁ, R. - KOL. *Jihlava*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009. s. 456.

Postupem času ale nadšení české veřejnosti ochladlo. Více významných mužů z vlasteneckého tábora vyjádřilo svoje pochybnosti nad skomírajícím povstáním.³⁰⁵ Největší aféra se odehrávala od června 1863, kdy čtrnáctideník Boleslavan kritizoval uznávaného vůdce národních snah Františka Palackého za jeho výroky o polsko - ruských vztazích. Následná publicistická debata se odbývala přes půl roku a ještě více vyhrotila situaci uvnitř národní strany. Stále jasněji se rýsovaly hranice dvou frakcí, které se budou nazývat staročesi a mladočeši.³⁰⁶ Zděšení a opovržení nad názory Palackého a Riegera, který se slavnému historiografovi dostavil na pomoc, můžeme vyčíst i z deníku Eduarda Grégra, který nemohl pochopit, jak může Palacký kritizovat Poláky za jejich bojové praktiky, které místy nabývaly podoby terorismu.³⁰⁷ Jinak Palacký své názory stavěl na střizlivém hodnocení mezinárodní situace a nebyl citově přikloněn ani k jedné bojující straně. Především ale neviděl možnost existence nezávislých států druhé a třetí třídy a nevěřil v úspěch povstání bez výrazné zahraniční podpory. Proto považoval celou rebelii za spíše tragickou a zároveň zbytečnou záležitost.³⁰⁸

Rozpaky ohledně pomoci Polákům poznala i Josefa, když jí neznámý autor následujícího dopisu z 11. dubna 1864 oznamoval: „Uznáte sama, že všechno Vaše přičinění nic nepomůže, ano od nich samých ještě nevděku se Vám dostane, Vaše obětavost přijde zcela na zmar, nikomu nepomůže a proto - jsem toho náhledu, který snad také za dobrý uznáte - nebylo by lépe, kdyby všechny malé obětičky, které přinášíte, kdyby všechny cesty, které k vůli tomu konáte, kdyby pravím všechno to se zastavilo a jedna větší oběť se přinesla [...] Proto Vás prosím, zanechejte oněch zamýšlených cest do Jihl.[avy] a Kr.[álového] Hradce, neb klidíte jen nepříjemnosti, výlohy za cestu jsou zbytečné a potom lidské jazyky jsou velmi ostré a zostuzující a k účelu nehledí. Konáte-li dvě cesty do Jihl.[avy] jest desítka pryč a z toho nikdo nic, ani Vy ani oni nemají a protož by bylo vždy lépe, outraty všechny uspořít a peníze uložit pro jiného.“³⁰⁹

³⁰⁵ ŽÁČEK, V. *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*. Praha: Slovanský ústav, 1935. s. 166.

³⁰⁶ KOŘALKA, J. *František Palacký*. 1. vyd. Praha: Argo, 1998. s. 441 - 445.

³⁰⁷ GRÉGR, E. - TOBOLKA, Z. V. (ed.) *Denník I*. Praha: Český čtenář, 1908. s. 112 - 113.

³⁰⁸ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 178 - 179.; KOŘALKA, J. *František Palacký*. 1. vyd. Praha: Argo, 1998. s. 442 - 443.

³⁰⁹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Odesílatel neznámý, č. 1.

Z textu navíc zjišťujeme, že Josefa Menšíková zřejmě pomáhala nebo alespoň pomoci chtěla i povstalcům v internačním táboře v Hradci Králové. Další z dopisů dosvědčuje, že určité kontakty do Hradce měla. Jistý pan Bělský ji prosil o zaslání co největšího množství legitimačních listů pro tam umístěné Poláky.³¹⁰ Bohužel nemáme doloženo, jak se paní Menšíková zachovala. Stejně tak je dosud zahaleno v mlze i její celkové působení ve vztahu k zajatcům v Hradci Králové. Jisté je pouze to, že paní Menšíková se za Poláky do Hradce skutečně vydala a strávila s nimi některý z jarních dnů roku 1864.³¹¹

Výše popsaná rozsáhlá činnost samozřejmě nemohla uniknout pozornosti státních úřadů. Bylo započato vyšetřování, provedeny domovní prohlídky, zjištění další spolupracovníci, ustaveno sledování mnoha osob z polonofilského kruhu v Německém Brodě atd. Celý policejní zásah nakonec vyzněl do ztracena a dle Z. Hájka³¹² i L. Quise³¹³ nebyl nakonec nikdo potrestán.

Zdeněk Hájek popsal také činnost nejstaršího syna Josefy a Ferdinanda, Josefa Menšíka, toho času studenta farmacie v Praze.³¹⁴ Díky tomu, že praktikoval lékárenství na mnoha místech v monarchii, měl celkem rozsáhlé kontakty, které využil při pomoci Polákům. Během povstání byl ve styku především s Henrykou Pustowojtowou, které sloužil mimojiné jako průvodce po česko - německém pohraničí. Mladá Polka byla pobočnicí Mariana Langiewiczze, diktátora lednového povstání. Pod náporom ruského vojska došlo v druhé polovině března roku 1863 k jejich ústupu do rakouské Haliče. Následně bylo Langiewiczovi jako místo internace určeno moravské městečko Tišnov, které leželo stranou od hlavních táborů pro řadové povstalce. Jeho mladá krajanka se mohla pohybovat volněji, samozřejmě pod policejním dohledem, bydlet měla v Praze.³¹⁵ Ihned se dostala do české vlastenecké společnosti, která jí nabídla

³¹⁰ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Bělský, č. 1.

³¹¹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Kuttelvascher, č. 1.

³¹² HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 176 - 177.

³¹³ QUIS, L. *Kniha vzpomínek I*. Praha: Máj, 1902. s. 159.

³¹⁴ Poprvé se o J. Menšíkovi zmiňuje již Václav Žáček v roce 1935. ŽÁČEK, V. *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*. Praha: Slovanský ústav, 1935. s. 189.; HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 143 - 180.

³¹⁵ ŽÁČEK, V. *Josef Barák*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1983. s. 101.; HÁJEK, Z. Internace Mariana Langiewiczze v Tišnově. *Časopis Matice moravské*. 1952, č. 1 - 2, s. 74.

všemožnou pomoc a vřele projevovala sympatie. Sama Pustowojtowá však se svými druhy tajně chystala osvobození svého velitele z Tišnova.

Langiewicz v moravském městečku dlouho nezůstal. Eskortován sem byl počátkem dubna 1863, bydlel na Palackého náměstí. Jakmile se rozkřiklo, kdo že je to na západní Moravě držen, směřovaly každou neděli k Tišnovu houfy zvědavců. Osamělý diktátor ale zástupy lidí nepřijímal a tak se většina vracela do blízkých i vzdálených koutů země s nepořízenou. Po nezdařeném pokusu o útěk opustil polský diktátor město dne 28. dubna 1863, kdy byl převezen do mnohem přísněji střeženého Josefova.³¹⁶

Ovšem i Tišnov má vztah k „naší“ Josefě Menšíkové. Výraznou postavou dějin obce je její strýc P. Josef Fetter, který od roku 1837 zastával místo zdejšího faráře. Narodil se v Německém Brodě roku 1794 a katolickým knězem byl přes šedesát let.³¹⁷ Uváděny jsou jeho osobní styky s Karlem Havlíčkem Borovským, ovšem v dochované korespondenci pro to nemáme žádné podklady a osobní svědectví rovněž chybí.³¹⁸ Od počátku šedesátých let byl J. Fetter dlouholetým členem obecní samosprávy.³¹⁹ Ohledně již jednou zmiňované rozsáhlosti rodiny a účtů, jakou farář Fetter požíval, připomeňme jeho oslavu roku 1868. „Při hostině seděl vedle dp. jubilanta p. hrabě Edmund Belcredi, jeden c. k. generál v uniformě, dp. probošt Mařídolský ve svém šatu cisterciáckém, p. c. k. soudní rada Fetter z Haliče, příbuzný p. faráře, 28 kněží, 5 bývalých kaplanů p. jubilanta, mnozí hosté z Brna, pp. okresní úředníci, výbor města Tišnova, jehož čestným měšťanem p. jubilant byl jmenován, a mnoho krevních přátel z Něm. Brodu a odjinud.“³²⁰ Páter Josef Fetter zemřel na konci září roku 1878 ve věku osmdesáti pěti let.³²¹ Ve své závěti pamatoval na charitu, stříbrnými přibory obdaroval i příbuzné v Německém Brodě a jako odkaz pro budoucnost založil

³¹⁶ HÁJEK, Z. Internace Mariana Langiewiczze v Tišnově. *Časopis Matice moravské*. 1952, č. 1 - 2, s. 75 - 78.; CIBULKA, P. - KOL. *Tišnov: příroda, dějiny, památky, lidé*. 1. vyd. Tišnov: Město Tišnov, 2013. s. 367.

³¹⁷ Zvláštní slavnost. *Moravská orlice*. 10. 7. 1878, č. 155, s. 2.

³¹⁸ CIBULKA, P. - KOL. *Tišnov: příroda, dějiny, památky, lidé*. 1. vyd. Tišnov: Město Tišnov, 2013. s. 355.; V Obrazové příloze této knihy je zařazen i malovaný portrét P. Josefa Fettera.

³¹⁹ Tamtéž, s. 365.

³²⁰ Dopisy - Od Květnice [Kněžské druhotiny]. *Moravská orlice*. 3. 9. 1868, č. 203, s. 3.

³²¹ Úmrtí. *Moravská orlice*. 1. 10. 1878, č. 225, s. 3.

studijní nadaci, která měla být vyplácena příbuzným z rodiny Fetterů, kteří se rozhodli studovat na brodském gymnáziu.³²²

Z několika svědectví víme, že do Tišnova pravidelně jezdili nejen brodští Fetterové, ale také rodina Josefy Menšíkové.³²³ Je proto více než pravděpodobné, že za zdejšího Langiewiczova pobytu, kdy o moravském městečku věděla celá Evropa, se jistě někteří z brodských Menšíků také vydali směrem Tišnov.³²⁴ Dále už můžeme jen spekulovat, jestli Josef Menšík nemohl od Henryky Pustowojtové dostat i nějaké úkoly zpravodajského charakteru, které měly pomoci osvobodit polského velitele.

Právě k Josefu Menšíkovi byly zřejmě myšleny i následující řádky dopisu od Ferdinanda Čenského z 11. listopadu (nebo 2. února) 1864: „Avšak Josefovi hled' po mateřsku domlouvat, aby sobě jen učení hleděl, to ostatní ať nechá nastraně a pletky takové jemu pro budoucnost škodějí; až bude jednou samostatným, pak může také veřejně oučinkovat; jako šudentík ale ať hledí sobě přece jen študíí.“³²⁵

Nebude však trvat dlouho a nejen rodina Josefy Menšíkové bude postavena před mnohem vážnější zkoušku. Rok 1866 bude ve znamení krve, křiku, špíny a především všudypřítomné smrti.

³²² SOKA HB, f. AM HB, k. 326, Studentská nadace P. Josefa Fettera 1878 - 1936.

³²³ „Časně ráno jsme s tatínkem opouštěli Tišnov. Při loučení vždy nás pojala tesknost, kdy se as uhlídáme. Každý rok buď v Brodě a nebo v Tišnově se konala návštěva.“ LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Příloha vzpomínek na Karla Havlíčka.; SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1, k. 5, Weidenhoffer V., Dopis č. 237 z 18. 2. 1853.

³²⁴ HÁJEK, Z. Internace Mariana Langiewiczze v Tišnově. *Časopis Matice moravské*. 1952, č. 1 - 2, s. 112.

³²⁵ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopis Ferdinanda Čenského, č. 23.

9. Paní purkmistrová ve válce i v míru

V minulých kapitolách jsme poznali Josefu Menšíkovou jako nadšenou vlastenku a podporovatelku národních podniků. To je ale jen jedna její tvář. Na druhé straně můžeme spatřit ženu, která zřejmě nenašla domácí ani manželské štěstí. Dle mého názoru to vyplývá především ze zachovaných dopisů Ferdinanda Čenského a konceptů listů paní Menšíkové. Vybíráním drobných i větších informací o její domácí situaci můžeme zjistit, jak to v domě na německobrodském náměstí asi vypadalo.

První zmínku o manželských neshodách lze nalézt v dopise z 13. května 1859. Důvodem nespokojenosti Ferdinanda Menšíka byl zřejmě Josefin písemný styk s Čenským.³²⁶ Zmínky o problémech však pokračují. „Jak se domnívám v domácnosti to taky růžově nevypadá. Bylo by mi velmi líto, kdyby on teď, nyní asi půl tuctu potomků Tobě urobiv, považoval se snad za nešťastného. Snad Tebe na konci marnotratilku proklamíruje [...] Možná až bude půlmistrem, že snad dostane jiné myšlenky. Já aspoň jsem nikdy marnivost nějakou u Tebe neviděl.“³²⁷

Jak dokládá M. Lenderová z rozboru českých deníků devatenáctého století, byla marnivost podle dobových názorů nejhorším prohřeškem ženy ze středních vrstev.³²⁸ A k tomuto zřejmě typickému jablku sváru cítil potřebu se vyjádřit i prožensky orientovaný Karel Jonáš, když hovořil k mužům obecně. „Vytýkáte ženským povrchnost, kterouž přece jen co dostatečnou doporučujete; vytýkáte jim marnivost, fintivost, a přece považujete za hlavní úlohu a starost ženy, *mužským se líbiti*, a právě tato fintivost se vám líbí.“³²⁹

Zajímavou úvahu přináší Ferdinand Český, když jde tak daleko, že společenské postavení manžela přičítá činnosti Josefy. „Já se spíše ale domnívám, že tys ho právě tam přivedla, kde nyní jest; já myslím, že by česká měšťanská

³²⁶ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 5 (Dopis z 13. 5. 1859).

³²⁷ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 23.

³²⁸ LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má*. 1. vyd. Praha: Triton, 2008. s. 182.; Podobně viz LENDEROVÁ, M. - JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. s. 84.

³²⁹ JONÁŠ, K. *Žena ve společnosti lidské, zvláště v Anglii a v Americe*. Praha: Jan Otto, 1872. s. 114.

strana v N.[ěmeckém] Brodě sotva na M.[enšíka] myslila, kdyby nebylo Tebe, kdyby se nevědělo, že právě Ty to jseš, která jsi ho povznesla“³³⁰

Opravdu těžko říci, zda byl Ferdinand Menšík do městské rady a později na purkmistrovské místo zvolen díky aktivitě své ženy.³³¹ Každopádně mu volební klání roku 1864 přineslo nečekaný úspěch. A dařilo se mu i finančně, protože téhož roku byl z více než pěti set oprávněných voličů města na čtyřicátém šestém místě v pořadí výše ročních přímých daní.³³² O tom, že hotové peníze mu určitě nechyběly, vypovídá nejlépe skutečnost, že v září roku 1865 kupuje spolu s Josefou sousední celovárečný dům č. p. 180 na brodském náměstí. Původní majitelé Václav Francký s manželkou Barborou mu nemovitost přenechali za celkovou cenu tří tisíc dvou set zlatých.³³³

Obecně sloužilo podle Jany Macháčové a Jiřího Matějčka takovéto přikupování domů především k ukládání jmění, reprezentaci majitele, ale i k získávání relativně stabilního příjmu v podobě nájemného.³³⁴ Jedním z nájemců koupeného domu byl, již v souvislosti s polskou akcí roku 1863/1864 zmíněný, Antonín Musil. Dne 1. září 1864 obdržel místodržitelskou koncesi pro prodej knih, uměleckých předmětů a hudebnin.³³⁵ A koncem ledna 1865 oznámil zřízení svého knihkupectví v Německém Brodě.³³⁶ Podle brodské kroniky se jednalo o vůbec první knihkupectví ve městě.³³⁷ Již v září 1866 otevírá pobočku v Jihlavě, kde tou dobou bydlí³³⁸ a za několik málo let se brodské knihkupectví dostane do

³³⁰ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 23.

³³¹ Jistým potvrzením Čenského slov by mohla být drobná vzpomínka E. Janáčka v gymnaziálním almanachu z roku 1935. „Asi r. 1864 byly konány obecní volby, při nichž strana pokroku zvítězila. A krátce nato v přestávce otevřel páter ‚Karl‘ dveře a hlásil nám, že byl starostou města zvolen p. Menšík, jehož rodina byla známa vlasteneckým a pokrokovým smýšlením jakož i prokazováním pohostinství emigrantům polským.“ JANÁČEK, E. Ze vzpomínek na pobyt v Něm. Brodě v letech 1860 - 65. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 250.

³³² SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1864, fol. 22an.

³³³ SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1865, k. 517, č. j. 5275.

³³⁴ MACHÁČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 232.

³³⁵ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*. 1. 11. 1864, č. 31, s. 300 - 301.

³³⁶ *Oesterreichischer Central-Anzeiger für Handel und Gewerbe*. 18. 2. 1865, č. 40, s. 160.

³³⁷ SOkA HB, f. AM HB, kniha 3772, Kronika města, r. 1865.

³³⁸ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*. 1. 10. 1866, č. 28, s. 196.

držení syna Josefy a Ferdinanda Menšíkových Josefa, který po svých lékárnických studiích zakotvil doma v Brodě a věnoval se různým živnostem.³³⁹

Ale zpět ke komunální politice. Obecní zastupitelstva zvolená roku 1861 měla vytrvat v činnosti, dokud nebude vydán nový obecní řád. I nadále totiž platil ten z roku 1849, který samosprávám určoval tříleté volební období. To se brodskému městskému výboru vůbec nelíbilo. Prý dostali od voličů důvěru na dobu maximálně tří let, tedy nikoliv více. Volbychtivost podpořili i argumentem přirozené obměny svých členů. „Považuje však vykonání nových voleb pro zájmy obecní prospěšné a užitečné neb jen tímto způsobem dostanou se do obecního zastoupení nové jaré síly, jen častějším obnovováním voleb udržuje se každý jednotlivý zástupce obce bedlivým a neomrzelým, jak to také v našich obchodních komorách, při kterých se každý druhý rok volby vykonávají, spatřujeme.“³⁴⁰

Brodští zastupitelé měli však smůlu a museli si s výběrem nových posil počkat až na duben 1864, kdy vstoupil v platnost očekávaný obecní řád, který pak vydržel až do konce rakouské monarchie.³⁴¹ Podle něj vybírali v Brodě poprvé v září 1864.³⁴² Počet oprávněných voličů podle výše daní a určených profesí byl 554, proto mělo být voleno dvacet čtyři zastupitelů a dvanáct náhradníků. Ferdinand Menšík tehdy obdržel devadesát hlasů. Námi také blíže sledovaný Vojtěch Weidenhoffer sedmdesát sedm.³⁴³

Prosinec byl ve znamení výběru purkmistra a výboru. Volbu řídil věkem nejstarší Václav Zdeborský. V souboji o nejvyšší post získal deset hlasů, Eduard Brzorád jeden hlas a Ferdinand Menšík však obdržel třináct projevů důvěry a stal se proto purkmistrem již při prvním kole volby. Výbor pak byl zvolen ve složení Josef Wodička, Eduard Brzorád, Vojtěch Weidenhoffer a Adolf Láznička.³⁴⁴

³³⁹ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*. 10. 8. 1872, č. 32, s. 295 - 296.

³⁴⁰ SOkA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, Městská rada NB dne 5. 2. 1864., č. 46 pol.

³⁴¹ HLAVAČKA, M. *Zlatý věk české samosprávy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006, s. 17.

³⁴² Osobní svědectví o mnohých brodských volbách nám zanechal i Menšíkův kolega z městské rady Vojtěch Weidenhoffer. K volbám 1864 viz WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012, s. 42 - 44.

³⁴³ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1864, fol. 16an.; Z Německého Brodu. *Národní listy*. 12. 9. 1864, č. 247, s. 2.; Z Německého Brodu. *Národní listy*. 21. 9. 1864, č. 256, s. 3.

³⁴⁴ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1864, fol. 111an.; Z Německého Brodu. *Národní listy*. 15. 12. 1864, č. 340, s. 3.

Václav Zdeborský však prohranou bitvu nemínil vzdát a ozval se nejdříve zdejšímu okresnímu úřadu a následně i pražskému místodržitelství s informacemi, proč by Ferdinand Menšík neměl být uznán za brodského purkmistra. Podle konkurenta se příznivci brodského obchodníka s tabákem dopustili nedovolené agitace, ale hlavním argument narážel na nedávné brodské polonofilské nadšení, protože vyšetřování, domovní prohlídky a policejní dozor nad rodinou Menšíkovou bylo Zdeborskému důkazem státně nebezpečného smýšlení právě zvoleného purkmistra města.³⁴⁵ Z Prahy byl však odmítnut³⁴⁶ a celá situace se zdála vyřešena.

Své sousedy ale Zdeborský překvapil koncem ledna 1865 druhou stížností, tentokrát až k Státnímu ministerstvu.³⁴⁷ Stěžovatel však dopadl stejně jako v předešlých případech³⁴⁸ a tak mohlo konečně nové vedení města v čele s Ferdinandem Menšíkem dne 18. března vykonat slavnostní slib a zúčastnit se mše svaté. Trapnou situaci posledních voleb glosoval na stránkách svého deníku radní Vojtěch Weidenhoffer. „Těmito kroky se nejlépe p. Zdeborský charakterizuje, když se neostýchá váženého měšťana, kterému den předtím všechno dobré přál a jemu přátelsky ruce tiskl, druhého dne po volbě způsobem hanebným veřejně udávati. Skutek to, který shledáváme nynějšího času nanejvýše u policajtů.“³⁴⁹

Radostněji psal Ferdinand Čenský. „Což je Vám tam, milostpaní purkmistrová!! Vám je hej ,lokaje napřed lokaje za ní, dal bych jí říkat [...] hej župy, župy‘ atd. To bylo asi radovánek! Není-li pravda, Slávko! Ačkoliv vím, že Tebe asi ten celý rej moc nepotěšil. K tomu maminka stonává [...] ano, ano máš to kříž, milá holka; nahlížím vše a lituji, že máš tolik starostí. K tomu v domě neladný ten poměr; pán Tvůj, řeknu to tak upřímně, jest a zůstane duší kramářskou; kramáři vlastně nemají žádné duše; jejich heslo jest jen ,já a já‘, kus citu, kus upřímného srdce darmo u nich hledáš; rodina jest jim pouze ,že to musí

³⁴⁵ SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, Dopis V. Zdeborského z 14. 12. 1864.

³⁴⁶ SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, K. K. Statthalterei No 2257 z 16. 1. 1865.

³⁴⁷ SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, Dopis V. Zdeborského z 28. 1. 1865.

³⁴⁸ SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, K. K. Statthalterei No 14202 z 8. 3. 1865.; SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, Okresní úřad No 1268 pol. z 14. 3. 1865.

³⁴⁹ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 43.

být rodinných radostí a dětinných neznají. Tak asi jedná ten Tvůj pán. Vidím ho, jako by stál malován přede mnou; aby choť pobavil, aby se s ní jednou za čas povyrazil, - to mu ani nepřijde na mysl! Tak jsou všichni kramáři. Mám též strýce druhu tohoto, je to boháč a jak by byl bratr Tvého.“³⁵⁰

Německobrodský „kramář“ se mezitím angažoval, kde se dalo. Ještě před koncem roku 1864 byla v hostinci U Černého orla založena místní občanská beseda, která se měla stát centrem mužské vlastenecké společnosti. Menšík byl zvolen hned do prvního výboru, po boku například V. Weidenhoffer, Eduarda Brzoráda nebo Adolfa Lázničky.³⁵¹

Po vydání již zmíněného obecního zřízení z roku 1864 začala rychle vznikat další úroveň samosprávy - okresní zastupitelstva. Byla volena na tři roky a v jejich čele stál okresní starosta s šestičlenným výborem. Vedle jmenované státní správy tak tříúrovňová (obecní, okresní a zemská) volená samospráva dostávala finální podobu.³⁵²

Dne 15. července 1865 byl brodským okresním starostou zvolen Eduard Brzorád, notář a zemský advokát.³⁵³ V druhém kolem byl jeho protikandidátem brodský purkmistr Menšík, který však naprosto propadl, když obdržel jen jediný hlas, oproti Brzorádovi s tříadvaceti projevy důvěry přítomných.³⁵⁴ Volbu v září téhož roku potvrdil císař a na začátku října okresní zastupitelstvo složilo slib a mohlo zahájit činnost.³⁵⁵ O první schůzi máme informace díky zprávě otištěné v Národních listech. „První věc, která zdá se být panu starostovi Dru Brzorádovi důležitou, jest, že se zasazuje o to, aby ve schůzích užívalo se stejně jazyka českého jako německého a navrhuje, by ve schůzích výboru rokovalo se německy a i protokol by spisován byl jazykem německým. Svůj návrh odůvodňuje výrokem, že prý okres něm.-brodský čítá jednu třetinu obyvatel německých. [...] pak ho kdosi opravil, že se tu nachází pouze jedna šestina obyvatelstva německého [356]

³⁵⁰ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 24 (Dopis z 6. 2. 1865).

³⁵¹ SOkA HB, f. Spolky HB, Beseda, Pamětní kniha.

³⁵² HLAVAČKA, M. *Zlatý věk české samosprávy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. s. 39.

³⁵³ SOkA HB, f. AM HB, k. 311, Okresní zastupitelstvo, Volby 1865, fol. 1.

³⁵⁴ SOkA HB, f. Okresní úřad NB, k. 62, Volební listina z 15. 7. 1865.

³⁵⁵ SOkA HB, f. AM HB, k. 311, Okresní zastupitelstvo, Volby 1865, fol. 7.

³⁵⁶ Podle údajů pro počátek padesátých let bydlelo v tehdejším německobrodském okrese celkem 24 374 lidí. Z toho bylo pouze 2 695 obyvatel německých a 1 050 „míchanych“. Německých

[...] Proti návrhu povstal statečný purkmistr něm.-brodský pan Menšík žádaje, by jednalo a úřadovalo se výhradně v jazyku českém. Resultat debaty byl, že se otázka ta odročila až k době, kde se rokovati bude o jednotlivých člancích jednacího řádu.“³⁵⁷ Z dalších řádků již nepochybně zjišťujeme, že Ferdinand Menšík zasedal nejen v okresním zastupitelstvu, ale i v jeho výboru.³⁵⁸ Okresní starosta Eduard Brzorád vydrží ve funkci ještě dlouhá léta a jeho životní pouť se uzavře roku 1898.³⁵⁹

I přes zřejmě ne úplně láskyplnou domácí situaci porodila Josefa roku 1865 Ferdinandovi další dítě - dceru Vojtěšku. „Ty píšeš jaksi málomyslně, melancholicky. Snad bys nechtěla umřít. Žij jen, Slávko, vlasti a rodině dál a Hospodin Tě zajistě mezi námi ještě zachová. Ale, ale ty zpropadená - což pořád ještě nemáš pokoje, zase tedy holčička! Ano Tvá rozmilá myšlenka, že poslední ratolístku rodinného stromu svého Vojtěšku nazýváš, potešila mě.“³⁶⁰

To už se ale rychle blížil osudový rok 1866, kdy spory mezi Rakouskem a Pruskem o vůdčí postavení v Německém spolku vyústily ve válku. Nevinní klesali pod kosou smrti po stovkách. Koho nestihly kule, toho zničily nemoci. I natolik vnitrozemským městem, jakým byl Německý Brod, prošly obě válčící armády a zanechaly za sebou krev, špínu a smrt.³⁶¹

Prusové vtrhli do Čech v červnu 1866 a po vítězné bitvě u Hradce Králové pokračovali dále k hlavnímu městu rakouské monarchie. Své ozbrojené síly rozdělili a plánem mimo jiné bylo, aby tzv. Labská armáda postupovala směrem přes Jihlavu a Znojmo až k Dunaji.³⁶² Ještě před osudnou bitvou u Sadové

katastrálních obcí bylo udáváno pouze devět, „míchané“ byly dvě. JIREČEK, J. *Národopisný přehled království Českého roku 1850*. Praha, s. 13.

³⁵⁷ Jednání okresních zastupitelstev. *Národní listy*. 19. 10. 1865, č. 227, s. 3.

³⁵⁸ Za předsedu. *Národní listy*. 29. 7. 1865, č. 146, s. 2.

³⁵⁹ JUDr. Eduard Ferdinand Brzorád (1820 - 1898). [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.steinbauer.biz/familytree/Brzorad.htm>>; WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 208 - 209.

³⁶⁰ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 25 (Dopis z 10. 7. 1865).

³⁶¹ Obecně k válce roku 1866 viz URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 200 - 211.

³⁶² BĚLINA, P. - FUČÍK, J. *Válka 1866*. 1. vyd. Praha: Havran, Paseka, 2005. s. 455.; URBAN, O. *Vzpomínka na Hradec Králové*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1986. s. 262.

cestoval přes Brod i rakouský spojenec, saský král Jan, který se ve městě krátce zdržel dne 2. července.³⁶³

Na červnové schůzi obecního zastupitelstva se jednalo o podpoře bojujícímu státu. Měšťané se usnesli, že v případě potřeby přijmou do ošetřování dvanáct raněných na náklady městské pokladny.³⁶⁴ Že probíhající léto poněkud podcenili, se ukázalo zanedlouho, když Německým Brodem ustupovaly houfy poražené rakouské armády a krátce byl ve městě umístěn i transport s dvě stě padesáti raněnými.³⁶⁵ Průchod velkého množství vojska, o které se obyvatelé postarali jídlem a pitím, představoval pro místní měšťanstvo generální zkoušku na příchod mnohem početnějších návštěvníků, kteří byli v patách prchajícím Rakušanům. Mezitím ukončily ve městě činnost státní úřady a urychleně se evakovaly. Veškerá tíha jednání s nepřítelem proto dopadla na městskou a okresní samosprávu.³⁶⁶ Právě českým zastupitelským orgánům během letních měsíců značně „naroste hřebínek“, když pochopí svou nepostradatelnost a jistou míru „hrdinství“, která byla znásobena i „útěkem“ státního aparátu.³⁶⁷

Jak si zaznamenal Vojtěch Weidenhoffer ve svém deníku, první pruské jednotky se ve městě objevily 8. července v šest hodin odpoledne.³⁶⁸ „Najednou jak střela objeví se dva husaři [...] na náměstí a zarazili s bambitkami nataženými jeden právě u domu, kde jsem stál a druhý u hospody ‚Černého orla‘.“³⁶⁹ Večer za tímto párem vojáků následovalo něco přes tisíc mužů, o které bylo město nuceno se postarat. Na náměstí se ve velkých kotlích vařila káva a Prusům bylo také

³⁶³ ŠRÁMEK, J. Význam deníku Vojtěcha Weidenhoffer pro dějiny prusko - rakouské války z roku 1866. In *Havlíčkobrodsko 27*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2013. s. 137 - 138.

³⁶⁴ SOKA HB, f. AM HB, kniha 183, Protokol ze dne 25. 6. 1866.

³⁶⁵ SOKA HB, f. AM HB, kniha 3772, Válka s Prusáky.

³⁶⁶ ŠRÁMEK, J. *Město Německý Brod a jeho zkušenost s válkou roku 1866 očima měšťských elit*. s. 39. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: < <http://www.academia.edu> >.; ŠPIRITOVÁ, A. Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po roce 1866. In *Paginae historiae*. Praha: SÚA, 1996. s. 190 - 191.

³⁶⁷ HLAVÁČKA, M. Samospráva Království českého jako předstupeň státní samostatnosti? In MALÝ, K. - SOUKUP, L. (edd.) *Vývoj české ústavnosti v letech 1618 - 1918*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006. s. 612.

³⁶⁸ Jiné zdroje hovoří o čtvrté hodině odpolední. MACEK, L. - ROUS, P. - ZBOROVSKÁ, Z. *Historický kalendář Havlíčkova Brodu do roku 1945*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Hejkal, 2003. s. 58.

³⁶⁹ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 49.

vydáno několik set bochníků chleba.³⁷⁰ Velký zájem byl i o kuřivo „An p. měšťanosta [F. Menšík] ve svém obchodu zaměstnán byl, protože vojsko mnoho tabáku a cigár, které hotově s pruskými tolary platilo, kupovalo, převzal jsem já [V. Weidenhoffer] vše na sebe čeho opatření zapotřebí bylo, aby vojsko ubytováno a stravováno bylo.“³⁷¹

Následující den proudily do města další tisíce vojáků. Byl sem přeložen i štáb Labské armády, který však hned následující den přesídlil do Jihlavy.³⁷² Tabák už se neplatil, ale byl hned 9. července 1866 všechen zrekvírován. Tentýž den purkmistr Menšík údajně onemocněl a veškerou starostovskou práci převzal po něm Vojtěch Weidenhoffer.³⁷³ Avšak Josefa Menšíková podává mírně odlišný popis válečných dob „roku 1866 byl můj muž jako měšťanosta ustavičně v úřadě, já jsem mu s nemluvnětem zastávala službu doma a při tabáku.“³⁷⁴ Ještě před příchodem Prusů se podle dopisu paní Menšíkové zastavil v jejich domě na brodském náměstí František L. Rieger a jeho jmenovec Palacký zde strávil i noc.³⁷⁵ Zřejmě se jednalo o některou z cest, kterou oba muži podnikli z rodinné usedlosti na Malči u Chotěboře směrem ku Praze.³⁷⁶

Největší nápor pruského mužstva následoval v dalších dnech, kdy městem prošla mnohatisícová armáda, počet zde ubytovaných mužů přesáhl i dvojnásobek místních.³⁷⁷ Druzi ve zbrani, i ti ranění, byli ubytováni po soukromých domech.

³⁷⁰ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 50.

³⁷¹ Tamtéž, s. 49 - 50.

³⁷² JEDLIČKA, O. *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*. 3. díl. Pardubice: F. & V. Hoblík, 1883. s. 20 - 21.

³⁷³ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 50.

³⁷⁴ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.

³⁷⁵ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 6. 6. 1887.

³⁷⁶ KOŘALKA, J. *František Palacký*. 1. vyd. Praha: Argo, 1998. s. 453.; *Válka roku 1866 z pohledu obyvatel Riegerovy usedlosti Maleč u Chotěboře viz VOJÁČEK, M. Na velkostatku F. L. Riegra, vůdce národa*. 1. vyd. Praha: NA, 2014. s. 130 - 137.

³⁷⁷ Weidenhoffer uvádí, že do 23. 7. 1866 bylo v Německém Brodě ubytováno a zásobováno zhruba 11 000 mužů a 5 000 koní. To představuje více než dvojnásobný počet tehdejších obyvatel města. WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 52.; Dalším pramenem, ze kterého můžeme vyčíst početnost Prusů, je kronika Tomáše Šrámka. Autor si v naprosté většině zaznamenával údaje o počasí, kalamitách a požárech. Je proto příznačné, že Prusům v Brodě je věnována téměř celá jedna strana. Podle T. Šrámka přišlo dne 8. července do města šest set mužů, v následujících třech dnech se přidalo

Zvírata ustájena, kde se dalo. Pokračuje sama Josefa. „Rekvizice stíhala rekvizici, Prusa s prostřelenou nohou, kterého žádný přijmout nechtěl, v léčení jsem měla v bytě, nahoře a důstojníka s prostřelenou patou zase dole, mimo toho stálého vojska ubytování.“³⁷⁸ Občané města se snažili, aby za nejruznější požadavky ze strany Prusů dostali alespoň potvrzení, které se jim později velmi hodilo při uznávání finanční kompenzace. Podle Josefa Šrámků záviselo vydávání kvitancí hlavně na ochotě nadřízených důstojníků.³⁷⁹

Sám Vojtěch Weidenhoffer však hodnotí dojem z pruské přítomnosti ve městě jako „ne nepříjemný“ a jejich chování označuje za vzorné.³⁸⁰ Tak ideální to však zřejmě nebylo, jak můžeme tušit z nepodstatného detailu. Jednou z mnoha ztrát během letní okupace bylo i odcizení původní kroniky pěveckého spolku Jasoň, která byla ukradena z vypáčené skříně v hlavní škole, kde byli Prusové ubytováni.³⁸¹ Loupeže či „drsnější“ rekvizice tedy také patřily k realitě okupovaného území. Z říše historek však pravděpodobně pochází pozdější vzpomínka, podle které měl jeden z Brodských v hospodské hádce zabít pruského vojáka věšákem.³⁸² Takové jednání by si jistě vyžádalo tvrdou odvetu, jak tomu běžně bylo na jiných místech Čech. Pokud ale víme, v Německém Brodě žádná taková opatření nenastala.³⁸³

Válka byla však již rozhodnuta. Prusko zvítězilo na celé čáře a cílem kancléře Bismarcka rozhodně nebylo rozvrátit Rakousko a učinit z něj věčného nepřítele. Ještě během července došlo v Mikulově k uzavření příměří, které bylo později potvrzeno pražskou mírovou smlouvou z 23. srpna 1866. Rakousko

dalších sedm tisíc a po čtyři týdny stále přicházeli po již menších skupinách. SOKA HB, f. Rukopisy, č. 5 Rodinná kronika Tomáše Šrámků.

³⁷⁸ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.

³⁷⁹ ŠRÁMEK, J. Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferů pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866. In *Havlíčkobrodsko 27*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2013. s. 145.

³⁸⁰ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 53.

³⁸¹ SOKA HB, f. Spolky HB, Jasoň, kniha 1, Kronika, fol. 2 - 3.

³⁸² VOSÁHLO, O. Moje cesta za musami (r. 1875). In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 288.

³⁸³ ŠRÁMEK, J. Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferů pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866. In *Havlíčkobrodsko 27*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2013. s. 149, 156.

definitivně ztratilo nadvládu v Německém spolku a později bylo nuceno odstoupit Itálii oblast Benátska.³⁸⁴

Po uzavření míru Prusové odcházeli a 8. září zmizel z Brodu i poslední voják.³⁸⁵ Rozmohly se ale epidemie různých nemocí jako cholery, tyfu nebo spály.³⁸⁶ A právě poválečný stav dolehl na Menšíkovu rodinu nejtíživěji, když jim dne 8. října 1866 zemřela nejmladší dcera Vojtěška. Ve svém skoro roce a půl podlehla údajně černému kašli.³⁸⁷ Další ranou pro Josefu byl odchod na věčnost její sedmdesátileté matky.³⁸⁸ Podle dopisů F. Čenského byly tyto životní ztráty pro paní Menšíkovou zdrcující. Marii Riegerové si posteskla, že „následkem toho [úmrtí matky a dcery] jsem tak klesla jak na těle tak na duchu. [...] Milá drahá paní jak jsem se vloni těšila na letošní rok, jakých plánů a záměrů jsem měla, když mé dítě povyroste, že já i děvčata naše budeme následovat Vás, čerpati duševních sil z Vašeho pramene a touto ránou zanikla jsem já a mé všechno.“³⁸⁹ Útěchu hledala Josefa především ve své tradičně silné katolické víře.³⁹⁰

Od 18. října do 9. listopadu 1866 cestoval po českých zemích císař František Josef I.³⁹¹ Jak píše O. Urban, panovník všude udílel audience, rozdával dary a vyznamenání.³⁹² Německý Brod si mocnář nechal až téměř na konec svého putování. Dne 5. listopadu přijel do honosně vyzdobeného města a u slavobrány jej měl uvítat purkmistr Ferdinand Menšík. K tomu ale nedošlo. Podle V. Weidenhofferera byl Menšík tak dojat, že nemohl ani promluvit. Oslovení panovníka se proto ujal sám Vojtěch.³⁹³ Návštěva proběhla podle tradičního schématu. Hovořilo se o místních poměrech, vladař daroval pět set zlatých pro

³⁸⁴ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 208 - 210.

³⁸⁵ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 53.

³⁸⁶ SOKA HB, f. AM HB, kniha 3772, Válka s Prusáky.; BĚLINA, P. - FUČÍK, J. *Válka 1866*. 1. vyd. Praha: Havran, Paseka, 2005. s. 585.

³⁸⁷ SOKA HB, f. Děkaný úřad HB, k. 45, rok 1866, č. 313.

³⁸⁸ SOKA HB, f. Děkaný úřad HB, k. 45, rok 1866, č. 334.

³⁸⁹ ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 30. 12. 1866.

³⁹⁰ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Dopisy Ferdinanda Čenského, č. 18.; Tamtéž, č. 27 (Dopis z 5. 12. 1866).

³⁹¹ PERNES, J. *František Josef I.* 1. vyd. Praha: Brána, 2005. s. 163 - 167.

³⁹² URBAN, O. *Vzpomínka na Hradec Králové*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1986. s. 401.

³⁹³ Tento detail se však zatím nepodařilo ověřit v žádném zápise o císařské návštěvě. Všude Ferdinand Menšík „mluví“. Viz Cesta J. V. císaře po zemích koruny české. *Národní listy*. 8. 11. 1866, č. 307, s. 2.; SOKA HB, Kroniky brodských škol.

chudé³⁹⁴ a vyznamenal občany, kteří se zasloužili během okupace. „Výraz nejvyšší spokojenosti“³⁹⁵ obdrželi purkmistr Menšík a členové městské rady V. Weidenhoffer a Eduard Brzorád.³⁹⁶ Tedy nikoliv vyznamenání v podobě faleristické ozdoby, ale pouze slovní vyjádření ve formě listiny. Odpoledne se obletovaný panovník odebral směrem na Jihlavu.³⁹⁷

Projevené uznání brodskému purkmistrovi nás oklikou vrací k otázce, jakou roli vlastně manžel Josefy Menšíkové v létě roku 1866 hrál. Weidenhofferův deník byl autorem určen ke čtení dalším generacím a je zřejmé, že pisatel svou roli dává skutečně do popředí. Z líčení válečných událostí máme až dojem, že všechno ve městě zařídil Vojtěch sám. Jak ale připomíná Josef Šrámek, těžko by potom Menšík s Brzorádem mohli od císaře obdržet poděkování, kdyby byli bez zásluh. Navíc by měl být purkmistr ten první, který by řešil záležitosti nároků cizího vojska.³⁹⁸ V tomto ohledu nám nepomohou zápisy rady města³⁹⁹, ani obecního zastupitelstva⁴⁰⁰. Další prameny prozatím nemáme k dispozici a stojíme proto před otázkou, kterým ze dvou zdrojů informací můžeme věřit více. Zda velmi subjektivnímu deníku V. Weidenhofferova, nebo konceptu žádosti Josefy Menšíkové o finanční pomoc?

Výsledkem cesty panovníka bylo jeho proklamované rozhodnutí finančně pomoci válkou postižené zemi.⁴⁰¹ Podle A. Špiritové znamenaly škody z průchodu a pobytu vojsk ve výsledku zchudnutí více než třetiny obyvatel Čech na několik budoucích let.⁴⁰² Samotná kompenzace se v praxi prováděla soustavou

³⁹⁴ SOKA HB, f. AM HB, kniha 3772, Císař v N. Brodě.; Tamtéž, kniha 183, Protokol ze dne 30. 11. 1866.

³⁹⁵ V originále „Ausdruck der Allerhöchsten Zufriedenheit“. Seznam vyznamenaných viz Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*. 30. 10. 1866, č. 266, s. 295 - 297.; *Pražský denník*. 27. 10. 1866, č. 135, s. 3.

³⁹⁶ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 55.

³⁹⁷ TOMEK, V. V. *Paměti z mého života*. 2. díl. Praha: František Řivnáč, 1905. s. 133.

³⁹⁸ ŠRÁMEK, J. Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferova pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866. In *Havlíčkovobrodsko 27*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2013. s. 163.

³⁹⁹ SOKA HB, f. AM HB, kniha 192.

⁴⁰⁰ Ze zápisu dne 26. října 1866 se jen dozvídáme, že při ubytování Prusů vydatně pomohli pánové Halamásek a Karel Hořínek, kterým byla za to slíbena odměna. Později obdržel první dvacet pět a druhý deset zlatých. SOKA HB, f. AM HB, kniha 183. Protokol ze dne 26. 10. 1866.

⁴⁰¹ Denní zprávy. *Národní listy*. 7. 11. 1866, č. 306, s. 3.

⁴⁰² ŠPIRITOVÁ, A. Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po roce 1866. In *Paginae historiae*. Praha: SÚA, 1996. s. 191.

odškodňovacích komisí, které na nejnižší úrovni okresů sčítaly škody. Nejlépe na tom byli ti, kteří měli od okupantů podepsaná potvrzení z poskytnutého ubytování nebo zabaveného majetku. Takových osob však nebylo mnoho. Válečná újma se proto musela složitě komisionálně vyčíslovat. Nadřízení okresních komisí ale byli šetrní hospodáři a většinou vyplatili jen polovinu požadované sumy. Následné spory se vedly až do devadesátých let devatenáctého století.⁴⁰³

Podle vyplacených náhrad můžeme konstatovat, že rodina Josefy a Ferdinanda byla v horkém létě postižena zabavováním tabáku pro vojsko, ubytováním vojáků a škodami na polích. Vše jim bylo finančně vynahrazeno. Jen pro představu uvedme, že za zrekvírovaný tabák, který v sobě obnášel i téměř dvacet tisíc doutníků, které byly zabaveny dne 9. července 1866, bylo Menšíkovi vyplaceno tisíc sto čtyřicet zlatých a patnáct krejcarů. Za polní škody a ubytování Prusů ve dvou domech, které s manželkou vlastnili, obdrželi pak v součtu přes dvě stě šedesát zlatých.⁴⁰⁴

Válečný rok 1866 se velmi špatně zapsal do Josefiny paměti. Zemřela jí skoro rok a půl stará dcera i sedmdesátiletá matka. Kolem ní vojskem naplněné město, které praskalo ve švech a podzimní epidemie smrtelných nemocí. Ne pro každého bylo devatenácté století idylické.

⁴⁰³ ŠPIRITOVÁ, A. Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po roce 1866. In *Paginae historiae*. Praha: SÚA, 1996. s. 194 - 198.

⁴⁰⁴ Kvittance za tabák: SOkA HB, f. Soudobá dokumentace, k. 3, Kvittance 1866 3/4, č. 48.; Tamtéž, 3/9, č. 20.; za polní škody: Tamtéž, 3/4, č. 49.; Tamtéž, č. 74.; ubytování vojska: Tamtéž, 3/7, č. 174.; Ohledně zrekvírovaného tabáku na okrese a škod dalších obyvatel města viz NA ČR, f. Zemská komise pro náhradu válečných škod 1866, k. 62, Deutsch Brod.

10. Život stárnoucí ženy

Šedesátá a počátek sedmdesátých let byl dobou relativní prosperity a stále většího rozmachu hospodářství, ať už mluvíme o průmyslové výrobě, kde byly konečně stroje schopné vyrábět další stroje, nebo zemědělství, kde „táhlo“ především cukrovarnictví.⁴⁰⁵ I vzhledem k prohrané prusko - rakouské válce se urychleně dobudovala železniční síť, která přispěla ke vzniku jednotného a celkem rychle dosažitelného trhu.⁴⁰⁶ V listopadu 1870 do Německého Brodu ve směru od Golčova Jeníkova konečně dorazila první lokomotiva. „Nyní město naše nabývá na důležitosti, neb přichází s dráhou do spojení světového.“ Zapsal si do deníku městský radní V. Weidenhoffer.⁴⁰⁷ Vzhledem k hospodářské situaci tohoto období je pro Německý Brod příznačné, že první parní stroj ve městě a okolí instaloval ve svém mlýně roku 1869 právě autor výše zmíněných zápisků.⁴⁰⁸

Optimismus stále sílícího rakouského kapitalismu byl hluboce otřesen během své chlouby - vídeňské průmyslové výstavy roku 1873. Tehdejší finanční krize poznamenala vývoj na dalších několik let nejen v Rakousku, ale i v dalších částech světa.⁴⁰⁹ Problémy s penězi se dotkly i rodiny Josefy a Ferdinanda, jak dokládají jejich slova: „Od pruské války se nám vždy hůř vede [i] při největší opatrnosti.“⁴¹⁰

Finanční tíseň rodiny zřejmě souvisela s klesajícím výnosem z prodeje a distribuce tabáku. Podle M. Mackové se obecné výnosy z trafik se všeobecným sortimentem v polovině devatenáctého století pohybovaly v rozmezí deseti až čtrnácti procent a následně se snižovaly až k hodnotám sedmi až osmi procent i níže.⁴¹¹ Rodina Ferdinanda a Josefy na tom byla zřejmě ještě hůře. „Když má

⁴⁰⁵ URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vyd. Praha: NLN, 2003. s. 75 - 79.

⁴⁰⁶ MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 424.

⁴⁰⁷ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 82.

⁴⁰⁸ KAMP, M. Půl století Vojtěcha Weidenhoffer. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2011. s. 75.

⁴⁰⁹ URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vyd. Praha: NLN, 2003. s. 79 - 80.

⁴¹⁰ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.

⁴¹¹ MACKOVÁ, M. *To byla c. k. trafika*. 1. vyd. Praha: NLN, 2010. s. 38.; Podobně zisk hlavního skladníka tabáku byl dán procentní sazbou hodnoty tabákových výrobků prodaných v přiděleném distribučním obvodu. „Obyčejné“ sklady měly příjem v podobě ročního paušálu. MACKOVÁ, M.

[manžel] náklad [tabáku] za 100 zl., při těch že má 4 zl. Za to nemá ani na tu cestu dost. Je pravda, že by žid vzal to zadarmo, ještě snad by připlácel. Ale kdyby byl můj měl povahu žida, zajisté bychom v jiných, a to skvělých, byli poměrech.“⁴¹²

Koncem šedesátých let však situace ještě nebyla tak kritická, jak Josefa píše. I když její manžel měl po válečných událostech asi také starostí „až nad hlavu“ a v únoru 1867 podal z neznámých příčin okresnímu úřadu rezignaci na purkmistrovský post.⁴¹³ Z městské rady byla vyslána deputace, která jej měla vyvést z nesprávného rozhodnutí. Ferdinand s ohledem na „prokázanou mu důvěru a neličenou náklonnost“⁴¹⁴ vzal své rozhodnutí zpět a na nejvyšším místě města setrval.

Čas vyměřený zastupitelstvu zvolenému roku 1864 se ale krátil a na podzim roku 1867 se konaly volby nové. Všichni si ještě moc dobře pamatovali opletačky s úřady, které městu „upekl“ Václav Zdeborský a proto hleděli s obavami k nadcházejícímu klání.⁴¹⁵ Letos ale vše proběhlo bez problému a brodský obchodník dokonce obhájil své místo,⁴¹⁶ když při purkmistrovské volbě získal osmnáct hlasů, o osm více než poražený mladočeský kandidát Antonín Kalina. K ruce měla mít staronová hlava města výbor ve složení starých matadorů Eduarda Brzoráda, Vojtěcha Weidehoffera i nováčků Václava Slavíka, Josefa Stolze a Antonína Kaliny.⁴¹⁷

Manželka nejvýše postaveného muže ve městě mezitím pod dojmem z rozhovorů s Marií Riegerovou-Palackou přemýšlela o založení vyšší dívčí průmyslové školy v Německém Brodě. Manželce vůdce národa psala: „Mám tu několik horlivých a podnikavých děvčat, jenž ustavičně po dobrém předmětu toužejí a o zakládání dobrých skutků pečují. První jejich přání jest dívčí zpěvácký

Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie. Lanškroun: Městské muzeum, 2007. s. 213.

⁴¹² SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 41.

⁴¹³ SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, Dopis J. Vodičky z 15. 3. 1867.

⁴¹⁴ SOKA HB, f. AM HB, kniha 183, Protokol ze dne 15. 3. 1867.

⁴¹⁵ Z Německého Brodu. *Národní listy*. 14. 10. 1867, č. 193, s. 2.

⁴¹⁶ OLŠA, J. F. *Z dějin a památností Německého Brodu*. Karel Neužil, 1935. s. 53.; WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 59.

⁴¹⁷ SOKA HB, f. Okresní úřad NB, k. 63, Dopis F. Menšíka z 3. 11. 1867.

spolek, který by hned mohl základem dívčí školy býti.“⁴¹⁸ Některé věci Josefa již předjedнала a tak se mohla pochlubit, že ji gymnaziální profesori přislíbili vyučovat v nové škole literárním předmětům.

Od Riegerů přišla však studená sprcha. Celá věc prý není tak jednoduchá a Josefa vše náležitě nepromyslela. Pro koho bude ústav určen? Pro dívky chudé nebo pro děti měšťanů? K jakému účelu má být škola vedena? Má dívkám zaopatřit výdělek formou odbornější práce či směřuje ke vzdělání žákyň nebo kombinuje obě myšlenky? Tyto a podobné otázky kladla jinak aktivitou sršící dcera Františka Palackého „nebohé“ venkovance Menšíkové.⁴¹⁹

Paní Josefa si celou záležitost pochopitelně nevymyslela jen tak. Roku 1865 byla v Praze právě Marií Riegerovou a Spolkem sv. Ludmily založena dívčí průmyslová škola, která byla určena výhradně nemajetným studentkám. Výuka byla zaměřena na praktické dovednosti a dobré výrobky žaček putovaly k prodeji. Vydělané peníze byly buď vypláceny přímo, nebo ukládány do spořitelny a dívka je obdržela po absolvování ústavu.⁴²⁰

Založení a vedení školy byla však namáhavá až vyčerpávající práce a nelze se proto divit, že Marie Riegerová neměla potřebu se do podobného podniku pouštět znovu. Navíc v prostředí města, které ani dobře neznala. Jak z dopisů obou dam vyplývá, debatovaly nad ženským vzděláváním během Josefiny návštěvy na usedlosti v Malči u Chotěboře, která byla letním bytem rodiny Riegerovy. Ačkoliv Josefu Menšíkovou a její příbuzné neregistruje snad žádný

⁴¹⁸ ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 2. 3. 1866.

⁴¹⁹ Odpověď M. Riegerové-Palacké známe pouze ze dvou podobných konceptů dochovaných v Archivu Národního muzea. ANM, f. Riegerová M., k. 8, Menšíková J., Koncept dopisu č. 404.

⁴²⁰ MALÍNSKÁ, J. *"My byly, jsme a budeme!"* 1. vyd. Praha: NLN, 2013. s. 16.; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Marie Riegrová rodem Palacká její život a skutky*. Praha: Pražská obec, 1892. s. 48 - 57.

badatel ani pamětník věnující se Malči⁴²¹, z mnoha dopisů vyplývá, že zde byla častým hostem⁴²².

Ke konci šedesátých let bylo jasně vidět, že Češi jsou již sebevědomým národem. Mezitím se Rakousko dohodlo s Uherskem na vzájemném státním poměru, jehož výsledkem byla nová prosincová ústava z roku 1867. Jana Macháčová a Jiří Matějček tento právní předpis komentují slovy, že „zatímco agrární společnost mohlo charakterizovat heslo ‚Všechno, co není výslovně povoleno, je zakázáno‘, průmyslovou potom ‚Co není zakázáno, je povoleno‘ mohlo se v Cislajtánii možná říkat ‚Všechno je omezeno‘.“⁴²³ Podobně jako v Uhersku, i lidé v Čechách si přáli úpravu státoprávního poměru mezi svými zeměmi a zbytkem monarchie.

Následující rok 1868 byl ve znamení české aktivity velkého formátu. V květnu během svatojánských slavností byl položen základní kámen Národního divadla, v létě se otevřel třetí pražský most přes Vltavu a dne 22. srpna 1868 byla podepsána tzv. Státoprávní deklarace českých poslanců zemského sněmu, kde byly vyjádřeny požadavky, při jejichž splnění se čeští zástupci mohou vrátit na půdu Poslanecké sněmovny Říšské rady a nově i na zemský sněm. Deklaranti se na příštích několik let stali hrdiny národa a jejich tváře zdobily hostince, soukromé byty i drobnosti jako například hlavičky dýmek. K podpoře srpnového prohlášení se na mnoha místech konaly „tábory lidu.“⁴²⁴

Změna politiky se však zanedlouho udála i na komunální úrovni. Roku 1870 vypršel mandát dosavadnímu zastupitelstvu vedenému Ferdinandem Menšíkem a bylo nutné vypsat nové volby. Klání proběhlo za velké agitace pro

⁴²¹ VOJÁČEK, M. *Na velkostatku F. L. Riegra, vůdce národa*. 1. vyd. Praha: NA, 2014.; SAK, R. *Rieger: konzervativce nebo liberál?*. 2. vyd. Praha: Academia, 2003.; BRÁFOVÁ-RIEGEROVÁ, L. Maleč za Františka Palackého a Dra Františka Ladislava Riegra. In ADÁMEK, K. (ed.) *Vlastivědný sborník východočeský*. Chrudim: Vlastivědné museum, 1929. s. 3 - 11.; LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, A. *Lidé minulých dob*. 3. vyd. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1941.

⁴²² ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 2. 3. 1866.; ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 4. 11. 1890.; ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 29. 11. 1898.; MV HB, f. KHB2, č. 397 (Dopis Marie Riegerové z 9. 6. 1867).; A další listy.

⁴²³ MACHÁČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 430.

⁴²⁴ Popis roku 1868 včetně hojných citací z pramenů viz HELLER, S. *Jubileum velké doby*. Praha: Nákladem autora, 1918.

mladočeské kandidáty a výsledek podle toho i dopadl.⁴²⁵ Avšak po vyloučení dvou zvolených zastupitelů měli nastoupit dle počtu hlasů další měšťané. Ferdinand Menšík, páter Karel Seifert, páter Ferdinand Bursík, Josef Stolz a Vojtěch Weidenhoffer se ale nabídnuté funkce zřekli. Posledně zmiňovaný své rozhodnutí oficiálně odůvodnil častým pobytem mimo město, kterého si žádá jeho podnikání.⁴²⁶ Skutečný důvod ale odhaluje ve svém deníku. Z voleb se brodští staročeši úmyslně vyšachovali, aby „odpůrcové naši neměli ve sboru obecního zastupitelstva žádných překážek a aby si zodpovídali sami za kroky učiněné, které my nikdy co v menšině bychom nebyli mohli zabránit.“⁴²⁷

Z voleb počátku sedmdesátých let zbyla ve Vojtěchovi jen hořkost. „Nabyl jsem opět toho přesvědčení, jak málo může sobě zakládati si na nějaké uznání ze strany obecnstva, neb nic lehčího není, než svést z pravé cesty lid, když způsobem nechvalným o to se zasaditi chce.“⁴²⁸ Tak začal brodský pasivní odpor v malém. Na druhé straně znamenaly tyto volby počátek dvacetiletého vládnutí mladočecha Antonína Kaliny nad Německým Brodem.⁴²⁹

Ačkoliv od příštích voleb roku 1874 se Ferdinand Menšík do zastupitelstva města vrátil, do úzkého vedení se již nikdy nedostal.⁴³⁰ Celá společnost byla však v sedmdesátých letech vystavena tvrdé zkoušce, když ze sporu o českou politiku pasivní rezistence na zemském sněmu a říšské radě, vznikl rozkol v Národní straně. Do té doby nemyslitelná věc se stala skutečností o Vánocích 1874, kdy oficiálně vznikla Národní strana svobodomyšlná, lidově řečená mladočeši.⁴³¹

Při první možné příležitosti šla nová konkurence do volebního boje proti staročekům, kteří se sice nechávali volit do zemského sněmu i vídeňského parlamentu, ale pro pasivní odpor ani do jednoho zastupitelského orgánu

⁴²⁵ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1870, Protokol ze 17. 12. 1870, fol. 22.; WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 83 - 85.

⁴²⁶ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1870, fol. 33.

⁴²⁷ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 84.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 85.

⁴²⁹ SOkA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1870, fol. 20 an.

⁴³⁰ Pro volební klání sedmdesátých let se nám archivní prameny nedochovaly. Zvolené zástupce však můžeme vysledovat ze zápisů V. Weidenhoffer. WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 104, 117, 125 - 127.

⁴³¹ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 299 - 301.

nevstupovali. Následně byli mandátu zbaveni a volby se opakovaly. Stále dokola. Podle řady kritiků vedl takový odpor k hospodářským ztrátám, pohodlnosti a celospolečenské pasivitě.⁴³² Po vystoupení mladočechů nastal mezi oběma národními stranami nesmiřitelný, a to nejen politický, boj, který byl ukončen až návratem Čechů na zemský sněm v září roku 1878 a na říšskou radu roku 1879, kam zástupci Království vstoupili po šestnáctileté pasivní rezistenci jako strana podporující vládu ministerského předsedy Eduarda Taaffeho.

Velká řada Čechů chápala situaci sedmdesátých let jako značně kritickou a zničující.⁴³³ Přítel Josefy Menšíkové - Ferdinand Čenský cestoval v pozdním létě roku 1874 po venkovských městech a nikde nebyl nadšen. „Avšak kde jsem byl (v Humpolci, Jihlavě, v Čechticích, Hořepníku, na Lipnici a j.), nikdy se mi nelíbilo. Jeť tam život řekl bych rozháraný, kupř. v Humpolci je asi patero politických stran, staří, mladí, katolíci, protestanti a úředníci, ano židé také už jakousi frakci činí. Vezme-li člověk v hostinci někde do ruky nějaký deník, už aby se hlásil k některé straně, nebo ať sedne do kouta a mlčí. V Jihlavě roztahují se Němci a židé k nevystání, a ta rovnoprávnost jen je vidět na cí[s.]ařském orle u hejtmanství a pošty, kde aspoň je český nápis [...] [...] Vida všechno to, skoro byl jsem zas rád, když jsem těm neladným poměrům paty ukázal“⁴³⁴

Spory mezi mladočechy a staročechy existovaly i v Německém Brodě, kde se přenášely nejen do zastupitelstva města, ale i do dalších institucí, kde měly obě strany své zástupce, i když zde jako straníci nevystupovali. Typickým příkladem bylo druhé velké brodské kolbiště - pivovar právovárečných měšťanů.⁴³⁵ Jen pro dokreslení zmiňme i drobnou šarvátku s velkými důsledky - božitélové procesí roku 1884. „Starší“ členové místního tělocvičného spolku Sokol

⁴³² BALÍK, S. - KOL. *Politický systém českých zemí 1848 - 1989*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2011. s. 40.; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 300, 310.

⁴³³ Např. právní historik a budoucí politik Jaromír Čelakovský si roku 1874 zapsal: „Dostali jsme se to v národě našem do pěkných poměrův. [...] Na obou stranách panuje vášnivost, jež prosta všeho politického rozumu a výpočtu směřuje jenom k udolání a zničení strany druhé. A co že z toho národ získá, kdyby ihned ta neb ona strana padla? Ničeho. Jest to věru žalostné divadlo, kterak síly svoje vzájemně ničíme.“ ČELAKOVSKÝ, J. - VELEK, L. - VELKOVÁ, A. (edd.) *Moje zápisky 1871 - 1914*. 1. vyd. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2004. s. 64 - 65.

⁴³⁴ LA PNP, f. Rybička A., Korespondence Čenský F., Dopis z 3. 10. 1874.

⁴³⁵ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 141.

se průvodu tehdy chtěli účastnit ve stejnokrojích a s praporem, to jim však „mladé“ vedení, v čele s tehdejší starostou spolku E. Brzorádem ml., nepovolilo. Rozepře vyústila ve změnu sokolského vedení a udání několika členů - učitelů - za protináboženské smýšlení okresní školní radě. Situace prý byla velmi „trapná“ především během úředního vyšetřování, které pro pedagogy nedopadlo bez následků.⁴³⁶ Politický boj byl skutečně všudypřítomný a byla k němu používána ledajaká záminka.

Od sedmdesátých let měla rodina německobrodského nájemce hlavního skladu tabáku však ještě další zdroj starostí. Jen na okraj zmiňme, že Josefa už byla podle dobové normy jistě brána za „starou“. Podle prvních lékařek, dobových romanopisců a mužů - lékařů byl přelom zralého věku a podzimu života něžného pohlaví někde mezi třicátým a čtyřicátým rokem.⁴³⁷ Absolutní „konečná“ potom byla v tomto ohledu padesátka a prodělání přechodu, čímž dáma ztratila možnost mít další děti. Tím končila její „ženská funkce“ ve společnosti.⁴³⁸ K tomuto samo o sobě neradostnému období se přidružily problémy s penězi. Ačkoliv Ferdinand Menšík platil téměř dvojnásobně vyšší daně než v předcházejícím desetiletí, rodina zřejmě stále více chudla.

	1870 ⁴³⁹	1877 ⁴⁴⁰	1883 ⁴⁴¹
Přímé daně	118 zl. 21,5 k.	109 zl. 98 k.	109 zl. 90 k.

⁴³⁶ KOL. *Šedesát let organizační práce a vývoje tělocvičné jednoty Sokol v Něm. Brodě 1868 - 1928*. Německý Brod: Vlastním nákladem, 1928. s. 20 - 21.; RACEK, J. Obrodná epizoda v Sokole. In KOL. *Šedesát let organizační práce a vývoje tělocvičné jednoty Sokol v Něm. Brodě 1868 - 1928*. Německý Brod: Vlastním nákladem, 1928. s. 77 - 78.

⁴³⁷ LENDEROVÁ, M. (ed.) - KOL. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009. s. 162 - 163.

⁴³⁸ „[...] ještě po většinu 19. století byl sociální konstrukt ženství odvozován z biologického pohlaví: „ženství“ končilo tam, kde končila možnost reprodukce. Stárí tak nevzbudilo pozornost ani u prvních žen - lékařek na počátku 20. století. Stará žena byla bytost, která „úbytem materníku a vaječníků“ ztratila své společenské určení [...].“ LENDEROVÁ, M. Reflexe stárí: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Z. - OTTLOVÁ, M. - PRAHL, R. (edd.) *Věčné stárí, nebo zralý věk moudrosti?*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 263.

⁴³⁹ Vojtěch Weidenhoffer platil 113 zl. 11 k.; Matka Karla Havlíčka Josefa 72 zl. 48,5 k.; SOKA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1870, fol. 1an.

⁴⁴⁰ SOKA HB, f. AM HB, k. 312, Volby do Říšské rady 1877, fol. 1an.

⁴⁴¹ SOKA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1883, fol. 62an.

Z pozemkových knih můžeme dobře sledovat zadluženost dvou domů, které na náměstí v Německém Brodě Ferdinand s Josefou vlastnili. Od doby, kdy obě nemovitosti koupili, na nich nevázly žádné dluhy. Až roku 1870 si na dům, kde sídlil tabákový sklad (tj. č. p. 179) půjčili z místní spořitelny šest set a na sousední budovu (tj. č. p. 180) dokonce osm set zlatých.⁴⁴² K čemu peníze použili, nevíme, ale za to víme, že za několik let s rodinným majetkem zamíchaly první svatby jejich dětí.

Ženil se nejstarší syn Josef⁴⁴³ a do stavu manželského vstoupila roku 1875 i první dcera Marie⁴⁴⁴. Synovi postoupili rodiče svůj druhý dům na německobrodském náměstí č. p. 180. Nemovitosti si tehdy cenili na necelých čtyři tisíce zlatých, ale ve smlouvě výslovně uvádějí, že „tento dům dává se nastupujícímu o 1117 zl. 75 kr. [...] laciněji než jeho pravá cena jest, čímž mu vykazují otcovský i mateřský podíl, který se mu svého času v dědičný započítá.“⁴⁴⁵ Po zaplacení dluhů, které byly na nemovitost napsány, měl Josef Menšík rodičům splatit ještě dva tisíce pět set zlatých. Z této sumy ale Ferdinand a Josefa neviděli ani krejcar, protože za půl roku věnovali synův dluh jako věno dceři Marii, která se vdávala za úředníka státní dráhy Jana Bořického. K uvedené části „přihodili“ ještě dalších pět set zlatých jako podíl na domě č. p. 179 v Německém Brodě.⁴⁴⁶

Jistě jsme si všimli, že druhorozený syn Ferdinand byl jaksi s ženěním přeskočen. Klavírní spoluhráč Zdenky Havlíčkové si skutečně na svou vyvolenou počkal. Ale jistě nešlo jen o to, že nenarazil na „tu pravou.“ O jeho problémech psala Josefa F. L. Riegerovi roku 1898. „Syn Ferdinand jen při tabáku svůj čas strávil, poněvadž v mládí skličen byl padoucí nemocí a nyní zdráv se oženil.“⁴⁴⁷ To už mladému Menšíkovi bylo padesát. Naproti tomu jeho vyvolená Růžena

⁴⁴² SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1870, k. 517, č. j. 3312.

⁴⁴³ Josef Menšík, knihkupec z Německého Brodu se v listopadu 1873 oženil s Marií Pokornou z Chotěboře, dcerou měšťana a mydláře. Věkový rozdíl manželů byl téměř deset let. SOkA HB, f. Děkaný úřad HB, kniha 95, 1873, Zápis č. 89.

⁴⁴⁴ Jejím manželem se v lednu 1875 stal úředník státní dráhy v Zábřehu na Moravě Jan Bořický, syn německobrodského obchodníka a měšťana. Věkový rozdíl manželů byl jen tři roky. SOkA HB, f. Děkaný úřad HB, kniha 95, 1875, Zápis č. 3.; SOkA HB, f. Děkaný úřad HB, kniha 93, 27. 12. 1874, Zápis č. 2.

⁴⁴⁵ SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1874, kniha 212, č. j. 3174.

⁴⁴⁶ SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1874, kniha 214, č. j. 7351.

⁴⁴⁷ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 23. 6. [1898].

Matoušková z Borové měla pouze třicet šest let.⁴⁴⁸ O zatím svobodném synovi Josefy a Ferdinanda ještě hodně uslyšíme.

Krizí z roku 1873 byl postižen především průmysl, který se z problémů dostával jen pomalu. Naproti tomu zemědělství prodělalo koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let devatenáctého století období nebývalého rozmachu, na kterém mělo lví podíl především řepářství.⁴⁴⁹ Záblesk prosperity byl však jen krátkodobý, protože od roku 1883 začalo dvacetiletí hluboké zemědělské krize zpočátku vyvolané konkurencí obilí z Ruska a Spojených států. Osmdesátá a devadesátá léta přinesla českému venkovu vlnu velkého zadlužování a s tím spojených exekucí rolnických usedlostí. Otto Urban uvádí, že od konce šedesátých let do konce století vzrostlo zadlužení zemědělců o dvě stě deset procent a v kategorii hospodářů do pěti hektarů bylo zadluženo asi šedesát až sedmdesát procent všech usedlostí.⁴⁵⁰ To vedlo mimo jiné k „útěku z venkova“ - vylidňování české vesnice, která se z části přesouvala do aglomerací průmyslových měst a částečně do zahraničí. Každý hledal své štěstí, kde se dalo.⁴⁵¹

Potíže, a to nemalé, měli i u Menšíků. „Můj pronajal pole, na nichž je kauce pojištěna, prodal všechn dobytek, na mou prosbu mně jednu krávu ponechal a neustále zřím to neustálé klesání a nemůže to jinak být [...].“⁴⁵² Prosbami o zvýšení výnosu z prodeje tabáku se snažila Josefa obměkčit především svého přítele z dob angažovaného vlastenectví počátku šedesátých let. František Ladislav Rieger několikrát našel na stole listy z Německého Brodu, kde jej Josefa s Ferdinandem žádali o přimluvu, aby jim byla provize zvýšena.⁴⁵³ Pravděpodobně ale štěstí neměli a z dalších náznaků lze usuzovat, že Ferdinand

⁴⁴⁸ Sňatky. *Národní politika*. 13. 8. 1897, č. 223, s. 4.

⁴⁴⁹ URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vyd. Praha: NLN, 2003. s. 80.; MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 432.

⁴⁵⁰ URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vyd. Praha: NLN, 2003. s. 117.

⁴⁵¹ MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 34 - 35.

⁴⁵² SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 42.

⁴⁵³ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 31. 12. 1880.; Tamtéž, Dopis z 11. 2. 1881.; Tamtéž, Dopis z 2. 5. 1887.; Koncepty dalších žádostí pravděpodobně pro jiné osoby viz SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 41 - 14.

Menšík na počátku osmdesátých let uvažoval o získání místa poštmistra na brodském poštovním úřadu.⁴⁵⁴ Zřejmě však také neúspěšně.⁴⁵⁵

Radost z toho určitě neměl. Zvláště když byla roku 1884 na dům č. p. 179 vedena od brodské občanské záložny pohledávka dva tisíce osm set zlatých⁴⁵⁶ a od příštího roku také od městské spořitelny ve výši patnácti set zlatých⁴⁵⁷. Další zápisy v pozemkové knize ukazují téměř každoroční půjčky ve výši několika set zlatých od různých soukromých osob.

Josefa proto věděla dobře, o čem píše, když přemýšlela nad listem Františku Ladislavu Riegerovi. „Jsou teď náramně zlé poměry [...]. Změnily se pouze kasovní úroky, směnkovní se nezměnily a když hospodář třeba poctivý byl, převzal nebo koupil hospodářství s nějakým dluhem a přijde na to zlý nějaký rok nebo nějaká nemoc na dobytek je pak s hospodařením v koncích. [...] Já zase jsem povaha taká, že se ráda sama osobně ve všem přesvědčím, jak se vůbec všechny mají věci. Řekne se třeba velká daň? Obezřetný hospodář, není-li dlužen víc než hospodářství stojí, zaplatí ji lehce s požitky mimořádnými bez svého ublížení. Vím to z vlastní zkušenosti [...]. Jiného nezabije hospodáře víc než-li směnka!“

A opět pokračuje ve vlastních zážitcích s velkými úroky od soukromých osob. „Já jsem taktéž byla jednomu pánu 400 zl. dlužná, též na dvanáct [zl.] úroku, jednu 100 zl., druhá 300 zl. Ten pán zemřel, směnka 100 zl. byla projita. Nesla jsem pozůstalým 100 zl., ten pán řekl, že je nepřijme, poněvadž je pozůstalost ve sporu dítek zemřelého a po půl roce psal mi zemřelého pána syn, nedám-li v osmi dnech ty 400 [zl.], že mě dá k soudu a značných útrat, že mě způsobí! [...] Pročež než-li došel ten rok, poslala jsem peníze s úrokem šesti zlatých [...].“⁴⁵⁸

Podobné problémy a zmatky se splácením se však v průběhu osmdesátých let u Menšíků často opakovaly. A tak Josefě nezbylo než běhat po soudech a přít se o stovky zlatých skutečných nebo smyšlených dluhů. První spor vedla

⁴⁵⁴ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Kocourek F., č. 1 (Dopis z 18. 12. 1883).

⁴⁵⁵ Alespoň Jan Zachariáš jej ve svém rukopise o dějinách havlíckobrodského poštovníctví neuvádí. SOKA HB, f. Rukopisy, č. 8 Dějiny poštovního úřadu čís. 1, poštovníctví a města Havlíčkova Brodu, díl I., s. 65.

⁴⁵⁶ SOKA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1884, kniha 267, č. j. 1924.

⁴⁵⁷ SOKA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1885, kniha 279, č. j. 10063.

⁴⁵⁸ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 31. 12. 1884.

pravděpodobně v průběhu roku 1886 s Terezií Skribaniovou, která tvrdila, že jí paní Menšíková neproplatila směnku vystavenou před deseti lety. Josefa naproti tomu říkala, že požadovaná suma byla spojena s dluhem téměř patnácti set zlatých téže osobě a byla již menšími splátkami vyrovnána. Soud se z nedostatku důkazů uchýlil ke kroku, který by dnes jistě budil rozpaky. Nařídil totiž, že pokud T. Scribaniová odpřísáhne, že sporný dluh zaplacen nebyl, bude mít paní Menšíková povinnost jej uhradit. Nutno podotknout, že Josefina odpůrkyně přísahu „překvapivě“ složila.⁴⁵⁹

Již dalšího roku vedla s manželkou brodského tabáčníka spor brodská spořitelna, která zažalovala padesát dva svých dlužníků pro neplacení. „I řekla jsem před panem soudcem, že v tomto čase kritickém každému zatěžko platit 5 zl. úroků, kde každý závod vážne, anto do roku 1880 mohl dlužník snáz platit 24 zl. než nyní pět zl.“⁴⁶⁰ Finanční problémy se však Josefa s Ferdinandem snažili řešit i jinak než pouhým půjčováním peněz. Stále vlastnili několik polí za městem⁴⁶¹, které se snažili alespoň z části pronajmout.⁴⁶² O tom, jak byla tato aktivita úspěšná, bohužel nemáme tušení.

Peněz nejen na úroky se u Menšíků zřejmě stále nedostávalo a tak jim finančně pomáhal i bývalý manželův kolega z vedení města továrník Vojtěch Weidenhoffer⁴⁶³, který byl mezitím zvolen do Zemského sněmu, kde zasedal v letech 1883 až 1895.⁴⁶⁴ O Vojtěchově postavení vypovídá i to, že František Ladislav Rieger jej nazval „nejinteligentnějším a snad i nejzámožnějším občanem německobrodským.“⁴⁶⁵ Bývalý starosta Ferdinand Menšík hrál už beznadějně druhé housle.

⁴⁵⁹ SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1886, kniha 281, č. j. 4332.

⁴⁶⁰ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 2. 5. 1887.

⁴⁶¹ Soupis veškerého majetku a dluhů Josefy Menšíkové (rok 1900) viz SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1900, kniha 44, č. j. 805.

⁴⁶² Hospodářství. *Národní politika*. 19. 8. 1887, č. 227 (ráno), s. 6.

⁴⁶³ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 41 - 44.; ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 2. 5. 1887.

⁴⁶⁴ LIŠKOVÁ, M. *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913*. 1. vyd. Praha: SÚA, 1994. s. 353.

⁴⁶⁵ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 - 1884)*. 1. vyd. Praha: NA, Scriptorium, 2009. s. 621.

Město jako takové však vzkvétalo a jak dokreslují i obecné výzkumy, životní úroveň lidí se ve třetí čtvrtině století neustále zvyšovala.⁴⁶⁶ Když počátkem osmdesátých let navštívil Německý Brod Josef Václav Frič při svém putování proti proudu Sázavy, konstatoval, že „za našich dnů čítá město 5400 obyvatelů, že tam dvojí gymnasium, dvojí beseda, městská spořitelna, tři pivovary, brusírna na sklo, dva parní mlýny a továrny na sukno i na spodium; krom toho jest Brod ovšem i sídlem okresního soudu a hejtmanství, má svou sokolovnu, zpěvácký svůj spolek a velmi dovedné i horlivé ochotníky [...].“⁴⁶⁷ K tomu můžeme jen podotknout, že roku 1880 byl měšťanský pivovar přeměněn na parostrojní a od té doby se datuje průmyslová výroba piva ve městě nad Sázavou.⁴⁶⁸

Společenské konvence se však měnily, na maloměstě jako byl Německý Brod, jen pomalu. Některých starých pořádků si všiml i slavný revolucionář Frič při své návštěvě Občanské besedy, společenském centru staročeků. „Veškeří mladší členové, kteří si byli již za dne všecky tam hojně vyložené české časopisy prohlédli, jeví živé účastenství na veškerém našem národním ruchu a znali vše do podrobností, co se v Praze děje; starší páni, kněží a profesori zůstávali zabráni v podrobné čtení svých zamilovaných listů; několik sousedů hrálo ovšem nevyhnutelné karty. Bylo mi však nápadné, že nikdo z uvědomělých členů nevcházal do předních hostinských, od besedních místností jen skleněnými dveřmi oddělených pokojů, rezervovaných pouze pro tak zvanou ‚honoraci‘, tj. pro úředníky a důstojníky, kteří sice živí, avšak ponejvíce německý hovor vedouce zdáli se hověti společenskému životu jen pro sebe a výhradně mezi sebou. Pro ně tam také držel hostinský ‚Neue freie Presse‘ a několik německých satirických listů [...].“⁴⁶⁹

I v době zhoršené životní situace se Josefa Menšíková snažila být na veřejnosti aktivní, i když ji v „nové době“ již předbíhaly jiné ženy, které se i

⁴⁶⁶ MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 433.

⁴⁶⁷ FRIČ, J. V. - CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1963. s. 360.

⁴⁶⁸ WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 125, 128.

⁴⁶⁹ FRIČ, J. V. - CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1963. s. 362.

v Brodě začaly sdružovat a vyvíjet činnost. V druhé polovině sedmdesátých let byl založen Spolek dobročinných dam ku podpoře chudých dívek obecné a měšťanské školy a ani ne za deset let poté Dámská vzdělávací a zábavní jednota Eliška.⁴⁷⁰ Manželka brodského majitele tabákového skladu před námi v sedmdesátých a osmdesátých letech vystupuje více jako drobná pracovnice charity, než jako vášnivá vlastenka předchozího období.⁴⁷¹ Jistě zde musíme brát v úvahu i její věk, když roku 1872 oslavila padesáté a na počátku osmé dekády i šedesáté narozeniny.

Slavil ale i císař pán ve Vídni. Roku 1873 to bylo dvacet pět let od doby, co v Olomouci na útěku před revolučním hlavním městem říše usedl na trůn. Po celé monarchii se konaly připomínky vladařova jubilea. V Německém Brodě se počátkem prosince konalo slavnostní představení v městském divadle. Vše bylo připraveno. Obecenstvo sedí na svých místech. Vedení města, vysocí úředníci, honorace, ale i ti méně majetní, kteří jsou dále od podia, očekávají, kdy se odkryje jeviště a oni uvidí, co si pro ně tvůrci připravili. Opona letí nahoru a kapela zahraje císařskou hymnou... Je však slyšet jiná slova než „Zachovej nám hospodine“. Část studujících z gymnázia zpívá českou národní hymnu, tedy „Kde domov můj“. Obecenstvo je zděšeno. Právem.

Vyšetřování, které následovalo, odměnilo za tuto „klukovinu“ zhruba tři desítky mladých mužů několikaletým vězením, vyloučením z brodského gymnázia a na tři nejaktivnější čekal zákaz studia na všech středních školách. Ředitel gymnázia byl ze své pozice odvolán. Žákem, kterému bylo znemožněno

⁴⁷⁰ AMBROŽ, E. - BLECHA, D. *Úplný adresář dějin a památností královského města Německého Brodu*. Německý Brod: vlastním nákladem, 1892. s. 137, 142.

⁴⁷¹ Anna Jahodová-Kasalová zhodnotila její celoživotní vlasteneckou činnost, která se zřejmě více vztahuje k šedesátým létům devatenáctého století. „Paní Menšíková byla takřka vůdkyní německo-brodských paní a dívek ve všech podnicích k účelům národním i dobročinným. Ač to byly drobné, domácí práce, přece jimi přispívala k rozvoji vlastenecké myšlenky. Podnikala sbírky na Zdenku Havlíčkovou, na pomníky, na desky, na věnce, na pohořelé, i na vánoční stromky chudým dítkám. Všude dobrým příkladem předcházela, a vždy největší částkou přispěla. Výmluvně poukazovala zdejšími ženám na jejich povinnosti vlastenecké, a národní uvědomění v nich probouzela; její dům byl jaksi střediskem vlasteneckého zápolení v tehdejší době.“ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 9. 1901, č. 18, s. 207.

dále studovat, byl i Vojtěch Kocourek. Jeho pozdější kariéra byla však více než úspěšná, protože získal v rakouské armádě generálskou hodnost.⁴⁷²

Pokud můžeme věřit pozdějšímu ministru obrany Československé republiky, V. Klofáčovi, nebylo věznění nerozvážných mladíků nijak ostražité. Studenti navíc požívali různých úlev. Občanstvo z města co chvíli posílalo studentům něco „na přilepšenou,“ ať už se jednalo o jídlo, pivo nebo kuřivo. Trest pomáhala výrazně zlepšovat i brodská vlastenka Josefa Menšíkové.⁴⁷³ Mohla se tím cítit o deset let mladší? Vždyť rok 1873 byl i jejím osobním výročím, kdy se zapojila do pomoci podobně vězněným Polákům v Jihlavě, kterým vozila zákusky a tabák.

Dalším styčným bodem s minulostí, a to nejen pro Josefu Menšíkovu, byla matka Karla Havlíčka, která stále žila ve městě mládí svého syna. Již dříve potřebovala však finanční pomoc, když zápasila s existenčními problémy staré vdovy. Poté co se o jejích nesnázích dozvěděl Sbor pro památku Havlíčkovu, byla J. Menšíková vyzvána Marií Riegerovou, aby napsala, jak se Josefě Havlíčkové vede.⁴⁷⁴ Na základě dopisu Menšíkové vyjednal František Ladislav Rieger finanční pomoc pro paní Havlíčkovou, které bylo tak dovoleno prožít o trochu klidnější stáří.⁴⁷⁵ S Josefou Menšíkovou se vzájemně stýkala až do své smrti 1. července 1884.

Pohřeb staré paní Havlíčkové se konal za několik málo dní a byl, stejně jako poslední rozloučení s její vnučkou, srazem vlastenců ze širokého okolí.⁴⁷⁶ Opět se zúčastnil i vůdce národa a osobní Havlíčkův přítel, František Ladislav

⁴⁷² K celé akci viz dobově patetický článek Václava Klofáče. KLOFÁČ, V. Vzpomínka na velkou protirakouskou demonstraci brodských studentů při císařské oslavě r. 1873. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 275 - 280.; WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 101 - 103.

⁴⁷³ Dokladem je však pouze zmínka v článku V. Klofáče. KLOFÁČ, V. Vzpomínka na velkou protirakouskou demonstraci brodských studentů při císařské oslavě r. 1873. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 279.

⁴⁷⁴ MV HB, f. KHB2, č. 396 (Dopis Marie Riegerové z 7. 6. 1862).

⁴⁷⁵ MV HB, f. KHB2, č. 398 (Dopis Menšíkové Marii Riegerové).; LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 129, 217.

⁴⁷⁶ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 - 1884)*. 1. vyd. Praha: NA, Scriptorium, 2009. s. 621 - 629.; KAMP, M. Význam havlíčkovské tradice v Německém Brodě a v Borové. In BOUCHAL, H. - ŘÍMAN, A. (edd.) *Karel Havlíček Borovský*. 1. vyd. Petrkov, 2011. s. 220 - 224.

Rieger. Nad hrobem pronesl improvizovanou řeč⁴⁷⁷ a v čase, kdy pobýval v Brodě, se zastavil na řadě míst města. Krátce pozdravil i manžele Menšíkovy a pak pohlédl do tváře zemřelé. „Mrtvola byla posud odkryta v rakvi. Kupodivu, že již čtvrtý den zachovala tvář zcela svůj výraz, svou podobu. Něco pevného, a přece neskonale dobrého bylo ve tváři té stařenky, a přitom takový význačný, určitý tah a ráz.“⁴⁷⁸

Za krátkou návštěvu poděkovala Josefa Františku Riegerovi dopisem, kterým ho zároveň pozvala do Brodu znovu. Způsobil by jí prý velikou radost, kdyby se u nich na náměstí i s rodinou ubytoval na přelomu srpna a září během slavnosti k stopadesátiletému výročí místního gymnázia.⁴⁷⁹ „Vůdce“ národa ale nedal Josefě v tomto ohledu žádnou naději. „Sotva budu moci přijít. Mám pořád hosti.“⁴⁸⁰

Právě z korespondence v době okolo školních slavností poloviny osmdesátých let si uvědomíme rozsah bývalých studentských kontaktů paní Menšíkové.⁴⁸¹ Celá řada bývalých žáků jí účast sice odmítla, ale přece jen se na slavnostní byt podařilo „ukořistit“ spisovatele Ladislava Quise, se kterým se poznala před více než dvaceti roky.⁴⁸² Při samotných oslavách město praskalo ve švech a bylo honosně vyzdobeno. Ne úplně běžný detail zachytily Kolínské noviny. „Nejimposantnější byl však prapor husitský v náměstí, s nárožního domu proti hlavnímu chrámu vlající a přičiněním statečného vlastence p. Alexe

⁴⁷⁷ Na několika místech svého projevu se zmínil i o finanční pomoci zemřelé. Dle dochovaných dopisů František Ladislav Rieger svými smutečnými slovy shrnul i pocity Josefy Menšíkové. Mimo jiné řekl: „Pánové a paní! Nechci se chlubit, musím se ale přiznat, že to bylo pro nás všechny útěchou, když se nám podařilo docílit toho, že se drahé matce dostalo podpory, již požívala.“ HAJN, A. (ed.) *Národ o Havlíčkovi*. Praha: Havlíčkův fond Jednoty československých novinářů, 1936. s. 319.

⁴⁷⁸ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 - 1884)*. 1. vyd. Praha: NA, Scriptorium, 2009. s. 624.

⁴⁷⁹ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 13. 8. 1884.

⁴⁸⁰ MV HB, f. KHB2, č. 403 (Dopis F. L. Riegera z 20. 8. 1884).; Poslední list však chybí. Kompletní vydání viz STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 61 - 62.

⁴⁸¹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Kocourek F., č. 2.; Tamtéž, Odesílatel neznámý, č. 5.; Tamtéž, fol. 54 - 55 (Dopis L. Quise z 21. 8. 1884).; Atd.

⁴⁸² SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 56 - 57 (Dopis L. Quise ze 4. 9. 1884).

Scribaniho vztyčený. K černému tomuto praporu s krvavě červeným kalichem obraceli zraky své všichni účastníci slavnosti [...].“⁴⁸³

Kolik známých studentů mohla při vzpomínkovém podniku Josefa potkat, asi nikdy nespočítáme. Mnohem jednodušeji si ale můžeme udělat představu o tom, jak se generacím navštěvujícím brodskou střední školu žilo na žakovském podnájmu nejen v domě č. p. 179 u manželů Menšíkových.

⁴⁸³ Slavnostní dnové v Německém Brodě. *Kolínské noviny*. 6. 9. 1884, č. 69, s. 1.; Husitský prapor zaznamenaly i Národní listy. Z Německého Brodu. *Národní listy*. 2. 9. 1884, č. 244, s. 2.

11. Vychovatelé studentské mládeže

Dodnes opomíjeným rysem Německého Brodu byla existence mnohých placených studentských podnájmů. Město tak do jisté míry na gymnáziu vydělávalo nejen „intelektuálně“, ale i ekonomicky. I když podle zdejšího rodáka a prvního ministra obrany svobodného Československa, Václava Klofáče, nebylo mít studenty na bytě žádnou finanční „výhrou.“ Peníze sice do domu přinesli, ale na jídle a topení jich také nemálo spotřebovali.⁴⁸⁴

Jak jsme mohli vidět v kapitolách věnovaných počátku šedesátých let, tvořili studenti nezapomenutelný kolorit měšťanských domů a do jinak poklidných domácností vnášeli mnohdy až příliš ruchu. U Menšíků měli však studenty v lásce, jinak by se asi bránili návštěvám gymnaziálních žáků na častých domácích plesech, které máme ze vzpomínek doložené ještě v osmdesátých letech.⁴⁸⁵

Podle pamětí zmíněného Václava Klofáče studující rádi vyhledávali i přítomnost již šedesátileté Josefy Menšíkové, která vzpomínala na své působení a přátele z dob vlasteneckých počátků v Německém Brodě.⁴⁸⁶ „[...] pozorně s dechem utajeným naslouchali jsme vypravování o Havlíčkovi, [...] o Riegrovi, [...], o Palackém, ale zejména o polských studentech, z nichž někteří po nezdařené krvavě potlačené polské revoluci r. 1863 u pí Menšíkové se skrývali - Ah, jak nám oči při tom vypravování staré pí Menšíkové jiskřily, někdy se i zarosily.“⁴⁸⁷ Typický Klofáčův patos.

⁴⁸⁴ „Německý Brod, mé rodiště, bylo město studentské. Celé rodiny žily tu ze studentů. A tak, když jsem byl podvyživený malý hošík v tercii, matka ucházela se také o studenty. Byla pořádná a svědomitá, i při chudobě požívala všude důvěry - studenti se přihlásili. Za 12 zlatých dostávali studenti všechno, svačiny, otop, prádlo. [...] Zisk z toho nebyl, ale při tom stravování studentů ještě jen někdy - jsem k večeři nedostal.“ KLOFÁČ, V. *Moje maminka*. 2. vyd. Plzeň: 1937. s. 9.

⁴⁸⁵ TOMÍČEK, A. Třída Smrčkova. NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 318.

⁴⁸⁶ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Peter, J.; JAHODA, J. Studentská brodská tradice o Havlíčkovi. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 335.

⁴⁸⁷ KLOFÁČ, V. Antonín Kalina. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 217.

Výborným pramenem pro sledování pohybů studujících po brodských domech jsou gymnaziální katalogy, kde bylo uváděno bydliště žáka i jméno jeho odpovědného dozorce. Samozřejmě, že v Brodě bydleli i žáci dalších škol, jak to dokládá i život Karla Havlíčka, který zde byl již za dob svých studií na hlavní škole.⁴⁸⁸ Bohužel pro jiné vzdělávací instituce podobné prameny jako pro gymnázium nemáme. Z třídních katalogů nám sonda do studentské obsazenosti domu č. p. 179 od šedesátých do osmdesátých let vyjde následovně.⁴⁸⁹

Rok	1860	1861	1865	1866	1871	1873	1879	1881	1884	1885
Počet	3	2	2	4	X	X	X	1	5	5

Vzhledem k pramenům se budeme blíže věnovat pěti v posledním poli tabulky. Pod číslicí se skrývají septimáni Josef Koutek⁴⁹⁰, Josef Matoušek⁴⁹¹, Karel Nevole⁴⁹², František Petrů⁴⁹³ a Antonín Šebesta⁴⁹⁴, kteří všichni bydleli v budově brodského hlavního skladu tabáku. Zde naše vyprávění zastavme a poslechněme si jejich příběh z konce gymnaziálních studií.

„Bylo nás pět všickni oktáváni a byli jsme již každé dvakrát u odvodu! Koutek byl třikrát a šťastně co krátkozraký^[495] proklouzl z vojenské povinnosti.

⁴⁸⁸ PETR, F. *Po stopách Havlíčkových v Ném. Brodě*. Německý Brod: Městské museum, 1935. s. 4 - 6.

⁴⁸⁹ Údaje čerpány z: SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 17. (1860) Počátkem šedesátých let na gymnázium i syn Ferdinand, kterého jako „domácího“ do údajů nezahrnuji.; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 18. (1861).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 22. (1865).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 23. (1866).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 29. (1871).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 30. (1873).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 37. (1879).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 38. (1881).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 41. (1884).; SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 42. (1885).

⁴⁹⁰ Nar. 10. 4. 1863 v Lipkové Vodě v rodině rolníka. Obec Koutkova narození je dnešní Libkova Voda na Pelhřimovsku. V pramenech ji však J. Koutek vždy nazývá „Lipková Voda“. SOA Třeboň, Matrika narozených farnosti Libkova Voda 1855 - 1884. [online]. [Citováno 28. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://digi.ceskearchivy.cz/cs/5215/38>>. Následující údaje čerpány z gymnaziálního katalogu pro rok 1885. SOkA HB, f. Havlíčkovy gymnázium, kniha 42. (1885).

⁴⁹¹ Nar. 10. 3. 1864 v Kozichovicích na Moravě v rodině rolníka.

⁴⁹² Nar. 26. 7. 1865 v Hranicích v Čechách v rodině mlynáře.

⁴⁹³ Nar. 7. 3. 1865 v Cholumně v rodině rolníka.

⁴⁹⁴ Nar. 8. 7. 1865 v Svatavě v rodině rolníka.

⁴⁹⁵ Syn Vojtěcha Weidenhofferů Viktor byl počátkem osmdesátých let u odvodu dokonce po sedmé. Na poslední prohlídce byla konstatována jeho krátkozrakost a to mu zajistilo konec vojenského

Karel Nevole a František Petru přisahal k císařskému práporu a Josef Matoušek, Antonín Šebesta ještě půjdou po třetí k té vojenské prohlídce. Bylo nás pět dospělých mladíků pod přísnou paní [Josefou Menšíkovou] [...]. Měla nás stále okolo sebe jako své syny a mi jsme jí jako svou matku poslouchali.

V septimě čtrnácte dní před masopustní nedělí dali jsme Čapkovi slovo, že půjdeme s ním do Petrкова, půl hodinky od města vzdálené vesnice, se podívat jak tam křepčí mládež v hostinci. To se ví, že pod zapřenou! Koutek s Nevolem šli před svačinou, a my tři po svačině jeden po druhém jako na procházku. Paní se nás neptala, kam máme namířeno, doufala, že do šesti hodin budeme doma. Matoušek, jehož taká společnost nebavila, byl před šestou hodinou již doma, než my švarní hoši, kdež by naskytla se nám tak příležitost k tanci v pravém smyslu národním beze všechny etiky. Děvčata jak růžičky ze sadu na nás se usmívala, kdož by nepojmul jí k tanci? Hoši majíc před námi úctu, pobízeli nás k prvnímu do kola se otočení. Líbila se nám tato v pravém smyslu slavnost národní na vsi. Nemuseli jsme tu žebrat o taneček. Jen jsme na děvče se podívali, ona běžela a položila ruku na rameno, druhou objala a tak rychle s ním otáčela, že dostal z toho člověk závrať. [...]

Bylo osm hodin, my jsme v nejlepším byli naladěni. Každý bysme dal život za to, aby teprve byl začátek, než co dělat, zdržet déle se tu nemůžeme, co by paní říkala, před kterou máme úctu a rozhněvat ji nechceme. Tak se stalo, že z nejlepšího hovoru a seznámení museli jsme odtáhnout s doložením, že na konec masopustu, kde se staré obyčej každým rokem opakují, přijdeme jistě k té jejich slavnosti. Děvčata se s námi u přítomnosti hochů rozloučila, my pádili o závod zas domů v nejpestřejším naladěni. Ve dvaceti minutách byli jsme doma.

Žádný z nás nechtěl jít napřed, vrazili jsme najednou udýchaní a unavení, paniným bytem proklouznout nebylo možno, ježto nás vždy zastavila ptajíc se po každém vzdálení a věděla přec od Matouška, kde jsme byli. Tentokrát se nevodila s námi, nezlobila se, avšak uslzeným zrakem povídala. Poslouchejte, chcete-li být u nás, tak mně tohle více nedělejte, neboť si to nechci na své zodpovídání. I to byla celá naše rozmluva. Všecky krásné plány o konci masopustu byly ty tam, rozplynuly se jako bublina. V našem podkrovním studentském pokoji byla dlouhá

zájmu o jeho osobu. WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 128.

o tom debata a ku konci jsme dali přec za pravdu té naší paní, že by jednou dosti velké mohlo být z toho pokušení!

[...] Utekl masopust, přišlo jaro s krásnými nadějemi do prázdnin a po prázdninách budeme se chystat k maturitě, jen aby žádný z nás nepropad. O Matouška není žádná pochybnost, z toho bude žurnalista, on krmí [se] jen samými učiteli, ale my ubožáci dřeme a přec nic nevydřeme.

Utekly prázdniny, nastal ten poslední rok, přiklusala maturita. Matoušek byl s vyznamenáním a my druzí, že jsme jen tak proklouzli, než Šebesta měl opravu z latiny. [...] Tak jsme chvála bohu dokončili naše gymnasiální studie, a nová starost k jakému oboru se který věnujeme. [...] Petrů a Nevole vojanštej v matičce Praze, Matoušek v brněnském semináři, Šebesta až v gorickém semináři a náš Koutek toho osud nejdále zanesl až někde do Švýcarska [...].⁴⁹⁶

Pětice mladých mužů se skutečně rozprchla doslova po celém světě. Antonín Šebesta byl dne 2. července 1890 v Terstu vysvěcen na kněze ⁴⁹⁷, poté kaplanoval v italském Cere a zemřel před rokem 1935. Josef Matoušek se stal farářem v Horních Dunajovicích u Znojma a zemřel roku 1934. Karel Nevole promoval inženýrem chemie a vedl cukrovar v Kolíně, zemřel roku 1929. O Františkovi Petrů nemáme žádnou zprávu.⁴⁹⁸

A co Josef Koutek, který odešel studovat do Švýcarska? Ten nás bude zajímat nejvíce. Josefě Menšíkové posílal do Německého Brodu rozsáhlé dopisy, ve kterých jí přibližoval život v semináři i své názory na vývoj v Čechách. Dává nám tak nahlédnout do myšlenkových pochodů mladého člověka, který se z Českomoravské vrchoviny nakonec dostal až za oceán, kde roku 1897 zemřel.⁴⁹⁹

O svém budoucím životě rozhodl hned po maturitě ještě během roku 1886, když se přihlásil jako český kněz do amerického státu Nebraska. Tamější biskup ale měl Čechů již dostatek a tak bylo Koutkovi doporučeno hlásit se spíše do Dakoty nebo Kansasu. Tam zase nechtěl čerstvý maturant, protože v kněžských

⁴⁹⁶ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 39 - 41.

⁴⁹⁷ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Šebesta A..

⁴⁹⁸ Údaje o všech mužích viz Seznam všech žáků německobrodského gymnasia v l. 1735 - 1935. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 463, 470, 474, 478, 492.

⁴⁹⁹ ROSICKY, R. *A history of Czechs (Bohemians) in Nebraska*. Omaha: Czech Historical Society of Nebraska, 1929. s. 296.

seminářích je tam málo Čechů. To už by se radši viděl například v Iowě, Illinois, Ohio nebo v Missouri. Nakonec měl ale štěstí, místo budoucího kněze pro Nebrasku se uvolnilo a Josef Koutek mohl nastoupit do přípravy na své povolání - církevního semináře.⁵⁰⁰

Čekalo ho ale opět překvapení, když byl místo do některého z amerických států poslán do švýcarského Churu, kde se vychovávali kněží pro nebraské katolíky. Co však mladého muže přivedlo na nápad pokračovat ve svém životě mnohem dobrodružněji než dosud? A proč si nezvolil některý ze seminářů v Čechách a na Moravě? Jeho důvody objasňují řadu faktorů, které vedly tisíce Čechů k vystěhování do Ameriky. Tento fenomén nabral obrátky v osmdesátých letech v souvislosti se zemědělskou krizí, která ruinovala především venkovské obyvatelstvo.

Za oceán se ale lidé z českého království stěhovali již dříve. A to k nemalé zlobě „buditelů“ a vlastenců. Odchodem z rodné země vystěhovalci jen oslabovali národ a tím i možnost splnění jeho státoprávních požadavků Vídní. Už v polovině sedmdesátých let se nad tím rozčiloval Ferdinand Čenský. „Vedle toho zhrozil jsem se ještě něčeho jiného, totiž manie stěhovati se do Ameriky. Víte-li pak přítelínku, že ročně 14 000 Čechův „česky“ mluvících od nás přes moře odchází? A k tomu větší část z jižních a východních Čech! Kde jsem byl, slyšel jsem jen o vystěhovalcích.; jen když 200 - 300 zl. takový neuvědomělec sežene, už mu to nedá, a on s tím odchází na vždy z vlasti, aby utonul v moři jiné národnosti.“⁵⁰¹

V osmdesátých letech odcházelo z Čech do Spojených států každých pět let dvacet až pětadvacet tisíc lidí.⁵⁰² Nově příchozí se v této době usazovali na středozápadě, především ve státech Severní a Jižní Dakota nebo Nebraska.⁵⁰³ Právě na Nebrasce můžeme vidět skokový nárůst počtu Čechů. Jestliže roku 1870 jich bylo na území tohoto státu Unie kolem sedmnácti set, tak za deset let počet vyskočil na téměř devět tisíc, který se za dalších deset let (1890) téměř

⁵⁰⁰ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 81 - 86. Dopis Josefě Menšíkové z 27. a 28. 11. 1886.

⁵⁰¹ LA PNP, f. Rybička A., Korespondence Čenský F., Dopis z 3. 10. 1874.

⁵⁰² ČAPEK, T. *Naše Amerika*. Praha: Národní rada československá, 1926. s. 160.; POLIŠENSKÝ, J. *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992. s. 52.

⁵⁰³ VACULÍK, J. *Češi v cizině 1850-1938*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. s. 158.

zdvojnásobil. Podle sčítání lidu z roku 1920 byla v Nebrasce třetí nepočetnější česká menšina z celých Spojených států čítající přes padesát čtyři tisíc lidí.⁵⁰⁴

Vlastní stát ležel původně na indiánském území a život na zdejších polopouštních velkých pláních rozhodně nebyl lehký. Nově příchozí obyvatelé se většinou živili zemědělstvím a přespávali v „dírách“, polozahloubených staveních z hrubě tesaných klád nebo v tzv. drňácích. Bylo zde nejen hodně Čechů, ale i Němců nebo Norů a Švédů. Hlavním městem je Lincoln, ale největším obydleným místem zůstává Omaha.⁵⁰⁵ Když v roce 1893 zavítal do Nebrasky skladatel Antonín Dvořák, mluvil o Omaze jako bydlišti asi osmi tisíc Čechů.⁵⁰⁶

Do Unie byl stát přijat roku 1867, krátce předtím se zde začali usídlovat vystěhovalci z Čech. Ti si roku 1876 postavili svůj první katolický kostel na území Nebrasky. Právě tento svatostánek Petra a Pavla v Abie v okrsku Buttler byl místem doživotního působení Josefa Koutka, rodáka z malé vesnice u Pelhřimova.⁵⁰⁷

Když se Koutek po maturitě rozmýšlel co dál, uvažoval důkladně. Pravděpodobně se chtěl věnovat kněžské dráze, ale situaci v tuzemsku hodnotil velmi kriticky. „Myslil jsem si, budu-li zde studovati v semináři, nekyne mi skvělá vyhlídka; neb co zde ti kaplani mají, aby po vystoupení ze semináře kaplanoval v mizerné vesnici 12, 15 - 20 let při mizerné službě, která nic větší není než obyčejného čeledína a při tom poslouchal neustále faráře a jeho kuchařek - nač to.“⁵⁰⁸ Podle něj nebyl na venkově pro vzdělaného člověka žádný příjemný život. Se sedláky se prý šlo bavit jen o trzích, kravách a slepicích, knihy zde žádné nedostane, a sám si na ně peníze nevydělá. Vesnický kněz je tudíž odkázán na věčnou samotu.

⁵⁰⁴ ČAPEK, T. *Naše Amerika*. Praha: Národní rada československá, 1926. s. 27, 64 - 65, 609.

⁵⁰⁵ HABENICHT, J. *Dějiny Čechův amerických*. St. Louis: tiskem a nákladem časopisu Hlas, [1904-1910]. s. 215, 261.; POLIŠENSKÝ, J. *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*. 2. díl. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. s. 48.

⁵⁰⁶ DVOŘÁK, A. - KUNA, M. (ed.) *Korespondence a dokumenty*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Supraphon, 1989. s. 216.

⁵⁰⁷ ROSICKY, R. *A history of Czechs (Bohemians) in Nebraska*. Omaha: Czech Historical Society of Nebraska, 1929. s. 296.

⁵⁰⁸ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 81 - 86. Dopis Josefě Menšíkové z 27. a 28. 11. 1886.

Alternativou byl vstup do kláštera. To ale rezolutně odmítnul z jiného závažného důvodu. Zkrátka... za vším hledej ženu. „[...] do kláštera nepůjdu, neb nemám naň povahu, neb já mám přece rád děvčata, na které nemohu zapomenouti a jako světský kněz doufám ještě něco užítí a do jejich slastného ráje a příjemné svatyně vstoupiti a okřívající šťávu okoušeti (jako se Zahradníkovou, však od té doby jsem se musil neustále postit, o těchto prázdninách nic podobného jsem nezažil - škoda, přál bych si toho ještě jednou, však nikoliv jednou, pak ještě jednou, ještě jednou, po 3 . . po 4. po 5 atd.) Doufám, že bude mi popřáno na dívčích vlnách se pokochati, jejich krásy a slasti okoušeti.....“⁵⁰⁹

Podle svědectví Koutka i dalších kněží, kteří se rozhodli spojit svůj život se zemí za oceánem, bylo v osmdesátých letech velmi obtížné dostat se do domácího katolického semináře. Ústavy byly přeplněny a protekci údajně potřebovali i vynikající gymnaziální žáci.⁵¹⁰ Volba tudíž padla na zahraničí. Omažský kněz Vilém Čoka, moravský rodák, mu situaci v Americe líčil v nejkrásnějších barvách. Jako nový služebník boží nebude prý dlouho kaplanovat a rychle se stane správcem jedné nebo dvou osad. Roční plat bude mít šest set dolarů plus dary při křtech a oddavkách. Přepočet Koutek udává dva zlaté padesát krejcarů za dolar.

Nejen že se tedy bude mít dobře hmotně, ještě bude moci lépe působit na své věřící. Podle Josefa Koutka je situace v Americe lepší než v Evropě. Čech je Čechem, katolík katolíkem a nikoho neomezuje vláda nebo jiná vyznání.⁵¹¹ I když si své představy možná až moc idealizoval, je pravda, že ve Spojených státech spolu dokázali různé církve i lidé, kteří se s nimi rozešli, často dobře vycházet a efektivně spolupracovat.⁵¹²

⁵⁰⁹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 86. Dopis Josefě Menšíkové z 28. 11. 1886.

⁵¹⁰ „Dostati se do některého semináře v Čechách v té době, bylo věru obtížno mladíčkovi, který neměl důkladné protekce. Vždyť v Budějovicích odmrštěny byly žádosti kandidátů s maturitou s vyznamenáním. Proto jsem se ani nepokusil o přijetí v Čechách, nýbrž obrátil jsem zraky k univerzitě ve Štýrském Hradci, kdež tehdy již bylo přijato několik studentů pro diecézi sekkavskou.“ Slova budoucího nebraského faráře a osobního Koutkova přítele Jana Štěpána Brože. JANOUŠEK, H. F. - SEIDL, J. - ŠTEMBERKOVÁ, M. *Čeští kněží - misionáři v Nebrasce*. Rosice: Gloria, 2007. s. 13.

⁵¹¹ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 81 - 86. Dopis Josefě Menšíkové z 27. a 28. 11. 1886.

⁵¹² VLHA, M. Česká komunita ve Spojených státech a náboženský konflikt. In NEŠPOR, Z. R. - KAISEROVÁ, K. (edd.) *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 - 1918)*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Albis international, 2010. s. 402 - 420.

Josef Koutek v sobě při přemýšlení o misionářské dráze nezapřel vlastence. „Zajisté mi přisvědčíte, neb můj úmysl jest vybízet rodáky své k vlastenecké lásce a činnosti. Jim býti ku pomoci radou i skutkem[...].“⁵¹³ Po několika letech ve Švýcarsku se ale velmi nelichotivě vyjádřil o Čechách doma, které drtila zemědělská krize. „V těch českých vesnicích nespátří člověk nic jiného nežli jen ze všech koutů zírati žebrotu a od lidu člověk nic neuslyší nežli náрек na bídné poměry a ustavičnou bídu. Bída pak dělá z každého většinou člověka neurvalého, srdce zatvrzelého a naposledy zloděje. U nás jest lid ten jako zběř. Jest u nás taková sebranka, že druhému by ukradla vše, co si nehlídá - jeden druhého, kdyby mohl, s radostí by ihned zmařil a hájí-li se člověk, pak mu vynadají a za špatného ho pokládají. Tak kolikráte si myslím: ‚život mezi takovýmto lidem jest skutečně život jako z trestu‘.“⁵¹⁴

K jeho vyhroceným názorům musíme však poznamenat, že měl dlouhodobé spory s rodinou, především o finance. A možná, že na mladého J. Koutka zapůsobila i zkušenost s cizinou. Podle Aleny Jaklové američtí Češi s gustem poukazovali na malost domácích poměrů, na pohodlnost a zápecnictví Čechů v Rakousku. Některé z těchto jevů můžeme sledovat i v dopisech paní Menšíkové.⁵¹⁵

Studia ve švýcarském Churu byla pro mladého maturanta velkou životní zkouškou. V semináři bylo celkem třicet čtyři bohoslovců, většina Němců, několik Italů, ale žádní Češi. To Josefa velmi trápilo a v počátcích se cítil často osaměle. Ve vlastním městě byl z Čech pouze jeden člověk, a to krejčí. K tomu navíc přistupovala jazyková bariéra, protože zpočátku svého pobytu Koutek nerozuměl německým ani latinským přednáškám. S ostatními kolegy se bavil velmi špatnou němčinou, později raději latinsky. Přesto se často uchyloval k dorozumívání „rukama - nohama“.⁵¹⁶ Prostředí se mu ale velmi líbilo, mezi mladými lidmi neexistovaly nacionální spory, jak je Koutek znal z Čech. Tento stav vydržel i poté, co se Josefovi podařilo získat pro Ameriku další kněze. Churský seminář byl

⁵¹³ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 81 - 86. Dopis Josefě Menšíkové z 27. a 28. 11. 1886.

⁵¹⁴ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 77 - 80.

⁵¹⁵ JAKLOVÁ, A. *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010. s. 138.

⁵¹⁶ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 82. Dopis Josefě Menšíkové z 27. 11. 1886.

zanedlouho rozšířen o tři další Čechy, kteří předtím studovali bohosloví ve Štýrském Hradci, kde byli ubíjeni národnostní nenávisť. Po příjezdu do Švýcarska se ale nestačili mladíci Jan Vránek, Emanuel Bouška a Jan Štěpán Brož divit. S posledně jmenovaným se Koutek znal již od dob svých gymnaziálních studií, které částečně absolvoval v Jindřichově Hradci. Všichni čtyři odešli po vysvěcení do Nebrasky, kde nejen sloužili bohu, ale působili i na veřejnosti. Jan Brož měl velmi vřelé sympatie k americkým indiánům, psal o nich knihy a dopisoval si například i s antropologem Alešem Hrdličkou.⁵¹⁷

Nově příchozí si vzájemně zřejmě padli do oka. Koutek jim vyprávěl o svých studiích v Německém Brodě a řeč přišla i na paní Menšíkovou. Kolegům dal přečíst její dopisy, ze kterých byli nadšení a hned Josefě nabídli, že některé její listy vydají v Americe tiskem. Pokud by chtěla, jistě by mohla do některých krajanských novin přispívat, protože „tam vezmou všechno“.⁵¹⁸ Krajanský tisk ve Státech se tou dobou bouřlivě rozvíjel. V sedmdesátých a osmdesátých letech vzniklo přes sto deset nových českých periodik, v poslední dekádě se jejich počet ještě rozšířil o dalších sto titulů. Některé sice existovaly jen krátce, ale i tak se podíleli na změně charakteru vystěhovalecké žurnalistiky, kterou vyjádřil Tomáš Čapek: „Kdežto dříve se vydávaly české noviny v Americe, tisknou se nyní americké noviny v české řeči.“⁵¹⁹

Konec švýcarských studií se ale rychle blížil a Koutek neustále přemýšlel nad něžným pohlavím. Moc dobře si však uvědomoval své omezení povoláním. „Ale což jest to platné, když člověk přece jen jest člověkem, jsa z kostí a z masa. A proto jest to těžký býti v něčem svatý, když toho máti přírody nedovoluje. No však nám tak nebude, až se oženíme. Já sice ne na celé kolo, ale na půl to budu musiti, jelikož už se mi mnoho hezoučkých (ovšem chudých) děvčátek hlásilo, abych si je vzal za kuchařky. Tak potom myslil jsem, že budu míti starosti, kde jakou seženu

⁵¹⁷ JANOUŠEK, H. F. - SEIDL, J. - ŠTEMBERKOVÁ, M. *Čeští kněží - misionáři v Nebrasce*. Rosice: Gloria, 2007. s. 16.; SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 71 - 75. Dopis Josefě Menšíkové z 6. 5. 1887.

⁵¹⁸ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 71 - 75. Dopis Josefě Menšíkové z 6. 5. 1887.

⁵¹⁹ JAKLOVÁ, A. *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010. s. 186.

kuchařku, která by se mnou šla až do Ameriky; zatím ona se nerozpakuje žádná [...]“⁵²⁰

Není jistě překvapující, že podobné úvahy prováděl dvacetiletý student. Pozoruhodnější ale je, že je celkem bez obalu svěřoval téměř sedmdesátileté ženě. Navíc v době stále trvající pruderie, která rozhodně nevynášela na denní světlo svět lidské sexuality. A to nemluvíme o přístupu katolické církve.⁵²¹ Jak jsme měli možnost vidět, pevnou víru si paní Menšíková udržela celý život. Mezi dogmatiky ale zřejmě nepatřila. Svého bývalého nájemníka nejen vyslechla, ale ve výběru dívek mu i radila. Měl si vybrat spíše starší, nejlépe mezi osmnáctým až dvacátým čtvrtým rokem. Rozhodující to podle mladého muže ale nebylo. „Pokojně ovšem bych spáti nemohl ani při staré ani při mladé, neb když to na člověka přijde, tu těžko býti pokojným.“⁵²²

Brány churského semináře se pro zmíněné Čechy uzavřely v létě 1889, kdy byli vysvěceni na kněze.⁵²³ Ještě téhož roku odcestovali do Nebrasky, se kterou spojili zbytek svých životů. Koutek působil v prvním českém katolickém kostele v Abie, který byl za jeho časů znovu postaven za pět tisíc dolarů.⁵²⁴ O dalších osudech se krajanská literatura nezmiňuje. Nevíme ani, jestli kněz Josef věděl o návštěvě Antonína Dvořáka v Nebrasce roku 1893, který si české faráře velmi pochvaloval.⁵²⁵ Bůh ale nebyl svému služebníkovvi příliš nakloněn. Josef Koutek zemřel v Omaze v létě 1897 na plicní tuberkulózu. Bylo mu pouhých třicet čtyři

⁵²⁰ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 65 - 66.

⁵²¹ LENDEROVÁ, M. Reflexe identity v ženských denících 19. století. In VOJÁČEK, M. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. 1. vyd. Praha: Scriptorium, 2007. s. 163.

⁵²² Podobně dále: „Člověk rád jest veselý a při tom taky přece jen cítí a touží - - - není dobře člověku samotnému, a proto přidrží se muž ženy :a budou dva v těle jednom (dokud se totiž milují:!) Vy rozumíte tomu svému terminu, který jste často Šebestovi předhazovala slovy: ‚Vy jste moc miloval.‘ Když je řeč o Šebestovi, tož Vám sdělím, jak on vypadá. Tlustý je jako p - - - svědčí mu to lepší než milování.“ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 61 - 64. Dopis Josefa Menšíkové z 29. 1. 1888.

⁵²³ JANOUŠEK, H. F. - SEIDL, J. - ŠTEMBERKOVÁ, M. *Čeští kněží - misionáři v Nebrasce*. Rosice: Gloria, 2007. s. 23.; ROSICKY, R. *A history of Czechs (Bohemians) in Nebraska*. Omaha: Czech Historical Society of Nebraska, 1929. s. 296.

⁵²⁴ KUCERA, V. *Czech churches in Nebraska*. 1974. b. s.; HABENICHT, J. *Dějiny Čechův amerických*. St. Louis: tiskem a nákladem časopisu Hlas, [1904-1910]. s. 262.

⁵²⁵ ŠOUREK, O. (ed.) *Antonín Dvořák přátelům doma*. Praha: Melantrich, 1941. s. 172.

let.⁵²⁶ Reverend Koutek dodnes odpočívá daleko od své země v místech svého kněžského působení. Je pevnou součástí dějin nebraského městečka Abie.⁵²⁷

⁵²⁶ Z Ameriky sice Koutek Josefě prokazatelně psal, ale dopis(y) se nedochoval(y). LA PNP, f. Turnovský J. L., Korespondence Menšíková J., Dopis z 11. 7. 1898.

⁵²⁷ Informace o hrobě, fotografie a nekrolog viz Rev Fv P. Joseph Koutek [online]. [Citováno 28. 4. 2015]. Dostupné z: < <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=96821473>>.

12. Boj o synovu tiskárnu

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let můžeme v Menšíkově domě na hlavním brodském náměstí nalézt celkem šest lidí. Vedle majitele hlavního skladu tabáku a jeho ženy s dvěma syny Ferdinandem a Richardem, obývaly Menšíkovu domácnost také prodavačka a služka. Majitel bytu zároveň uvedl, že vlastní dva koně, dvě prasata, šest kusů hovězího dobytka, dvě kozy a šest úlů.⁵²⁸

O finanční situaci starých manželů nic bližšího nevíme, ale přímé daně se zhruba vrátily na úroveň šedesátých let, jak ukazuje následující tabulka.

	1889 ⁵²⁹	1896 ⁵³⁰	1899 ⁵³¹
Přímé daně	55 zl. 92 k.	65 zl. 67 k.	64 zl. 75 k.

Jen pro dokreslení každodenní situace uveďme i částečné rozvržení místností v domě č. p. 179, jak je zachyceno v pozemkové knize. Po smrti svého muže si Josefa vymohla právo doživotního užívání následujících místností. V přízemí to byl krám, vedlejší pokoj s alkovnou⁵³² a kuchyně se skladištěm. V prvním patře zadní pokoj, tiskárna a místnost, kterou syn užíval jako skladiště papíru. Závěrem pak byly zmíněny prostory zadní pudy, dřevníku, chléva pro dobytek, kurníku a jednoho oddělení ve sklepě.⁵³³

Několikrát jsme se již dotkli i činnosti potomků Josefy a Ferdinanda Menšíkových. Pro výklad událostí posledního desetiletí devatenáctého století je ale nutné se s nimi seznámit detailněji. Prvorozený syn Josef i druhorozený Ferdinand prožili téměř celý svůj život v těsné blízkosti svých rodičů a patří tedy nesmazatelně do celkového obrazu rodiny, která obývala dva domy na severní straně německobrodského náměstí.

⁵²⁸ SOKA HB, f. Okresní soud NB, Sčítací operáty 1890, č. p. 141/200, dům č. p. 179.

⁵²⁹ SOKA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1889, fol. 5an.

⁵³⁰ Ferdinandův nejstarší syn Josef platil 93 zl. 52 k. a druhorozený syn Ferdinand roku 1893 vydal na přímých daních 14 zl. 27 k. SOKA HB, f. AM HB, k. 309, Volby 1894, fol. 7an.

⁵³¹ Roku 1899 už byly daně uvedeny pod jménem dědiců po Ferdinandovi - manželce Josefě a dětech. SOKA HB, f. AM HB, k. 309, Volby 1899, fol. 25an.

⁵³² Tj. výklenek nebo postranní místnost.

⁵³³ Katastrální úřad HB, Pozemkové knihy, č. parcely 291, oddíl C, Záznam č. 23 z 10. 3. 1899.

Již jsme slyšeli, že roku 1865 bylo Antonínem Musilem, nadšeným polonofilem a přítelem Karla Havlíčka a Františka Ladislava Riegera, v Brodě založeno vůbec první knihkupectví, které však už za rok měnilo majitele.⁵³⁴ Musil se odstěhoval do Jihlavy a svou živnost přenechal roku 1867 Janu Františku Kubešovi z Třebíče.⁵³⁵ Ten v domě č. p. 180 na náměstí prodával knihy po dobu pěti let.⁵³⁶

Kubeš se na počátku sedmé dekády však vrátil domů, do Třebíče⁵³⁷, kde zřídil knihkupectví, knihařství a malou tiskárnu, která byla zpočátku jen s částečnou koncesí. Úplnou knihtiskařskou živnost mohl provozovat až po povolení roku 1876. J. F. Kubeš se angažoval také v místní politice a je nejdéle působícím starostou v dějinách Třebíče (1883 - 1907).⁵³⁸ Za veřejné služby byl i oceněn, když roku 1897 obdržel čestné občanství a následující rok císařské vyznamenání Rytířský řád Františka Josefa I.⁵³⁹ Zemřel roku 1925.⁵⁴⁰ Drobná zajímavost na závěr. Jan F. Kubeš měl bratra Ferdinanda, který roku 1879 založil v Třebíči sodovkárnu. Od dvacátých let dvacátého století nese továrna legendární název ZON. A co že zkratka znamená? Přece „Zdravotní Osvěžující Nápoje“.⁵⁴¹

Mezitím se do města svého dětství a mládí vrací vystudovaný farmaceut Josef Menšík a brodské knihkupectví opět mění majitele. To už se píše rok 1872 a živnost v Německém Brodě přechází na prvorozeného syna Josefy a Ferdinanda. Novopečený knihkupec se věnuje celé řadě profesí. Zřizuje řezbářskou dílnu a

⁵³⁴ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*. 1. 10. 1866, č. 28, s. 196.

⁵³⁵ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*. 10. 2. 1867, č. 5, s. 37.

⁵³⁶ Dokladem že se knihkupectví opravdu nacházelo v domě č. p. 180 na německobrodském náměstí, nám může být i zmínka v knize ohlášek brodského děkanství. Roku 1867 Kubeš vstoupil do svazku manželského s dcerou trebičského koželuha. Ženich je představen jako „knihkupec zdejší č. 180“. SOKA HB, f. Děkanství HB, kniha 95, 1867, Zápis č. 8.

⁵³⁷ ZEJDA, R. Třebíčské tiskárny a nakladatelství II. - Evropský nakladatel Jindřich Lorenz. *Horácké noviny*. [online]. 26. 8. 2013. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z < http://www.horacke-noviny.com/zprava-trebickske_tiskarny_a%C2%A0nakladatelstvi_ii._evropsky_nakladatel_jindrich_lorenz-3291.htm>.

⁵³⁸ Kontakty s bývalým nájemcem knihkupectví Josefa Menšíková udržovala i ve vysokém věku. Ještě roku 1890 napsala: „Ještě letos mám jet do Třebíče a musím, neboť se na mne pan měšťanosta Kubeš s jeho paní hněvá, ale staré ženě cesty také již omrzely.“ ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 4. 11. 1890.

⁵³⁹ Vyznamenání na Moravě. *Národní listy*. 3. 12. 1898, č. 333, s. 3.

⁵⁴⁰ JOURA, J. *Procházky starou Třebíčí*. Amaprint: Třebíč, 2004. s. 116 - 118.

⁵⁴¹ JOURA, J. *Procházky starou Třebíčí IV*. Amaprint: Třebíč, 2010. s. 67 - 75.

výrobnu razítek, kde zaměstnává učně a dělníky⁵⁴², později se zabývá chemií a je jedním z prvních fotoamatérů Německého Brodu. Na svém kontě má i několik registrovaných patentů.⁵⁴³

Náhle se mu jako bumerang vrací jeho činnost z první poloviny šedesátých let, kdy pomáhal rebelujícím Polákům. Jeden z jeho učňů rozšířil po městě historku, že Menšík ještě za studií psal posměšné letáky proti armádě a císaři, které vylepoval po pražských ulicích. Výrok se dostal až před soud, ale žádný trest nezpůsobil.⁵⁴⁴ Ostatně Menšík si jistě pozor na ústa nedával. Ještě po letech bude u něj bydlící student vzpomínat, jak se v domě č. p. 180 scházeli proslovansky naladěni žáci místního gymnázia.⁵⁴⁵

Podle některých pramenů byla již počátkem sedmdesátých let založena i druhá brodská tiskárna, která sídlila v domě svého zakladatele, tedy v č. p. 180 na náměstí.⁵⁴⁶ Podle úředních spisů získal však Josef Menšík místodržitelskou koncesi k používání rychlolisu pro tisk vizitek až v březnu roku 1877.⁵⁴⁷ Černé řemeslo skutečně vykonával, jak dokazují i hlasovací lístky vyšlé z jeho provozu k obecním volbám roku 1883.⁵⁴⁸ Později Josef svěřil vedení svého podniku bratru Ferdinandovi, který, jak jsme již od jeho matky slyšeli, trpěl v mládí epilepsií a po vystudování brodského gymnázia pomáhal svému otci s provozováním tabákového skladu. Druhorozený Menšíkův syn vedl tiskárnu pět roků a přitom se od konce osmdesátých let snažil, aby mu byla udělena samostatná koncese pro tvorbu navštívenek, programů, vstupenek atd. Odůvodňoval to mimo jiné i

⁵⁴² HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 177.; *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*. 4. 10. 1873, č. 40, s. 406.

⁵⁴³ Vymyslel například vlastní filtrační systém nebo způsob přípravy jemně rozptýlených pryskyřic. HRBEK, V. Dělnické hnutí v havlíkobrodských tiskárnách. In *Sto patnáct let havlíkobrodského knihtiskařství 1850 - 1965*. Moravské tiskařské závody, 1965. s. 18 - 19.; Nový filtrační systém. *Národní listy*. 19. 2. 1887, č. 49, s. 2.; Patentové zprávy. *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1909, č. 10, s. 491.

⁵⁴⁴ HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 177 - 178.

⁵⁴⁵ SVÍTIL-KÁRNÍK, J. Kus mladosti. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 338.

⁵⁴⁶ Česky zapsané firmy. *Národní listy*. 6. 6. 1873, č. 153 - příloha, s. 2.; ŠEDÝ, J. K historii tiskáren v Havlíčkově Brodě. In *Sto patnáct let havlíkobrodského knihtiskařství 1850 - 1965*. Moravské tiskařské závody, 1965. s. 12.

⁵⁴⁷ NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, K. K. Statthalterei No 16435 ze dne 27. 3. 1877.

⁵⁴⁸ SOKA HB, f. AM HB, k. 308, Volby 1883, Hlasovací lístky pro III. sbor.

potřebou svého druhého zaměstnání „Mám obchod v papíru a potřebuji nadřčenou koncesi hlavně k lepšímu provozování tohoto [...] obchodu, k vytiskování jmen, firem, adres atd. na papírech, jak to nyní zhusta se užívá a skorem napořád kupovatelé to požadují, aby papír, který si zaopatří, byl firmou po případě jménem jejich opatřen.“⁵⁴⁹

Žádost však byla schválena až ve chvíli, kdy starší bratr prohlásil, že se vzdá svého tiskařského řemesla ve prospěch Ferdinanda Menšíka mladšího. S tím souhlasilo město⁵⁵⁰ i pražské místodržitelství a v dubnu 1891 se tzv. akcidenční tiskárna⁵⁵¹ stěhovala do domu č. p. 179 ke svému novému majiteli.⁵⁵² Ferdinand měl ale větší plány. Toužil po získání úplné knihtiskařské koncese, aby mohl vyhovět všem zákazníkům, kteří se na něj v této věci obrátí.⁵⁵³ Žádost podpořilo také nové vedení města, které usedlo na radnici po obecních volbách roku 1890.

Po dvaceti letech byl starostou opět staročech, a to místní lékárník Václav Kabeláč. Síly obou táborů rozštěpené Národní strany byly podle Vojtěcha Weidenhofferera ve městě značně nevyvážené, jak neopomněl zmínit v hlášení Českému klubu. Mladočechy podporovali řemeslníci a nižší třída obyvatelstva, kdežto ke staročechům se hlásily horní vrstvy a inteligence.⁵⁵⁴ Jen díky volebnímu systému, který odstupňoval sílu hlasů podle odváděných přímých daní, tedy podle majetku, nebylo volební klání například obecního zastupitelstva nikdy předem jasné. Podobně to bylo i v soubojích o místa na zemském sněmu. „Zde rozhoduje nejvíce osobnost, která co kandidát vystoupí,“ dodal již v květnu 1884.⁵⁵⁵

Z vyhraných obecních voleb se staročeši dlouho netěšili, protože roku 1890 vypukla aféra ohledně tzv. punktací, které měly znamenat úpravu česko -

⁵⁴⁹ NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, Nedatovaná žádost F. Menšíka.

⁵⁵⁰ Souhlas zanesen i do protokolu městské rady Německého Brodu. SOkA HB, f. AM HB, kniha 195, Protokol ze dne 20. 2. 1891.

⁵⁵¹ Tzn. s částečnou koncesí.

⁵⁵² Spisy ohledně Menšíkovy tiskárny viz NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110.

⁵⁵³ NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, Žádost F. Menšíka ze dne 29. 1. 1892.

⁵⁵⁴ NA ČR, f. Český klub, k. 15, 1889, Dopis V. Weidenhofferera z 27. 2. 1889.; Podobně viz rozhovor Marie Červinkové-Riegerové s V. Weidenhofferem při pohřbu Josefy Havlíčkové roku 1884. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 - 1884)*. 1. vyd. Praha: NA, Scriptorium, 2009. s. 621.

⁵⁵⁵ NA ČR, f. Český klub, k. 12, 1885, Dopis V. Weidenhofferera z 19. 5. 1884.

německého vztahu v království Českém. K jednání s Taaffeho vládou ale nebyli přizváni mladočeši, kteří to brali jako křivdu a cítili se právem dotčeni. Samotné punktace byly pochopitelně produktem politiky „něco za něco“, kompromisem z české i z německé strany. Němci v Čechách je však oslavovali jako své velké vítězství, čímž přispěli k radikalizaci velké části české společnosti. Mladočechům, kteří na výrobě dohody s vídeňskou vládou neměli žádný podíl, se dostalo netušené podpory veřejného mínění a v březnu 1890 zahájili intenzivní kampaň proti svým staročeským protivníkům. Agonie neměla být prodlužována a tak vláda rozpustila vídeňskou říšskou radu a v březnu 1891 se konaly nové parlamentní volby. Pro staročechy se staly katastrofou.⁵⁵⁶

Riegerův tábor získal jen dva mandáty, po jednom z městské kurie a z kurie živnostenských komor. „Není divu, že se tak stalo neb lid, který nemá svého vlastního úsudku, nechá se strhnouti těmi krásnými sliby, tím podezříváním naší strany, těmi neslýchanými agitacemi [...]. Jak se samo sebou rozumí, hrály všude punktace vídeňské tu nejhlavnější roli.“⁵⁵⁷ konstatoval po boji Vojtěch Weidenhoffer.

Jediný městský mandát získal pro staročechy Karel Dostál, kterého volili i v Německém Brodě.⁵⁵⁸ Novopečený poslanec však zvolil starou taktiku. „Právě dnes došla nás zpráva našeho poslance pana Dra Dostála, že se vzdává svého mandátu, co jen schvalovati musíme, an bude dobře, když se mladočechům ponechá veškeré pole, na kterém působiti musejí, když se jim vezme možnost poukazovati na staročeské některé poslance na radě říšské, že jim tyto při jejich činnosti byli překážkou [...].“⁵⁵⁹ Podobně se zachoval i druhý zvolený staroček, který vyklidil poslaneckou sněmovnu říšské rady.⁵⁶⁰

Větší důvod k oslavám měl vítězný kandidát za mladočechy z kurie venkovských obcí JUDr. Eduard Brzorád mladší, syn brodského notáře a okresního starosty stejného jména. Od příštího roku zasedal také na zemském

⁵⁵⁶ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 391 - 400.

⁵⁵⁷ NA ČR, f. Český klub, k. 17, 1891, Dopis V. Weidenhoffer z 7. 3. 1891.

⁵⁵⁸ K volbám roku 1891 viz WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. s. 170 - 171.

⁵⁵⁹ NA ČR, f. Český klub, k. 17, 1891, Dopis V. Weidenhoffer z 7. 3. 1891.

⁵⁶⁰ BOROVIČKA, M. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. - BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. sv. 12 b. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2013. s. 16.

sněmu a oba mandáty si udržel až do své předčasné smrti roku 1903, když se předtím ještě stihl stát starostou města i okresu německobrodského.⁵⁶¹

Právě do doby vyhroceného politického boje spadá i neméně klání o rozšíření koncese pro Ferdinanda Menšíka mladšího. Ačkoliv mu u místodržitelství brodský starosta V. Kabeláč potvrdil, že v politickém okrese německobrodském je pouze jediná úplná knihtiskárna a v sousedním okrese ledečském není žádná a o práci by tedy nebyla nouze⁵⁶², nejvyšší úřad přesto žádost zamítnul.⁵⁶³

Menšík se později snažil ještě několikrát úřady přesvědčit, že město i okolí skýtá mnoho důvodů, aby byla zřízena druhá knihtiskárna, ale vždy marně. Nepomohl ani výčet případných zájemců o tiskařské služby ve městě, které nemůže jediný tiskař Albert Friedrich Riedl⁵⁶⁴ uspokojit. Vždyť se zde nacházela řada úřadů, gymnázium, drážní stanice, tři advokáti, notář a ti všichni potřebovali mnoho formulářů a dokumentů.⁵⁶⁵ Místodržitelství si ale vždy stálo za svým, že podmínky v místě nejsou příznivé. V podobném smyslu se rovněž neslo nedoporučení městské rady, kde se o možnostech druhé knihtiskárny zamítavě vyjádřil i jediný brodský držitel úplné koncese černého řemesla.⁵⁶⁶ Podle vzpomínek příbuzných měl ale Albert Riedl, i přes své prakticky monopolní postavení, často hluboko do kapsy. Údajně byl více umělcem a řemeslníkem než obchodníkem a podnikatelem a tak rodina, která byla obdařena deseti dětmi, neměla často ani na obživu.⁵⁶⁷

Pro nás je ale zajímavější, jak se do „boje o tiskárnu“ zapojila Ferdinandova matka Josefa Menšíková. V průběhu devadesátých let nacházíme

⁵⁶¹ LIŠKOVÁ, M. *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913*. 1. vyd. Praha: SÚA, 1994. s. 36.

⁵⁶² NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, Dopis V. Kabeláče z 9. 4. 1891.

⁵⁶³ NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, K. K. Statthaltereie No 55429 ze dne 21. 5. 1892.

⁵⁶⁴ A. F. Riedl (1823 - 1894) v Německém Brodě provozoval již od padesátých let ruční litografii. Úplnou tiskařskou koncesi obdržel roku 1870. KNAP, I. Albert Friedrich Riedl. In *Havlíčkobrodsko 8*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1993. s. 50 - 57.; KNAP, I. Albert F. Riedl a jeho vynález skloleptového tisku. In *Havlíčkobrodsko 7*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1993. s. 25 - 28.

⁵⁶⁵ NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, Rekurs F. Menšíka ze dne 20. 6. 1892.

⁵⁶⁶ NA ČR, f. České místodržitelství, k. 5201, 37-136-110, Dopis V. Kabeláče z 29. 7. 1895.

⁵⁶⁷ KNAP, I. Albert Friedrich Riedl. In *Havlíčkobrodsko 8*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1993. s. 54 - 56.

množství dopisů, ve kterých prosí vrcholné národní politiky o přímluvu pro svého syna. Josefa se snažila, i přes svůj vysoký věk kolem sedmdesáti let, zaktivovat staré kontakty na vlastenecké výtečníky a zajistit tak synovi místodržitelské povolení. Přitom vždy nezapomněla zmínit, že se znala s Karlem Havlíčkem, Riegerem a Palackým a byla velmi veřejně činná. Na závěr si pak adresát přečetl několik řádků prosby o „protislužbu“ za Josefino národní snažení.⁵⁶⁸

Některý z předních mužů staročeského tábora se s žádostí o názor na brodské poměry obrátil na Vojtěcha Weidenhofferu. Jeho dopis plný zajímavých postřehů a hodnocení členů Menšíkovy rodiny zde rozsáhle odcituji. Řekne nám mnoho nejen o chování dětí paní Menšíkové, ale také o obecných poměrech v Německém Brodě počátku devadesátých let.

„Velectěný pane! Odpovídaje na ctěný dopis ze dne 15. t.[ohoto] m.[ěsíce], musím Vám sdělit, že pan J.[osef] M.[enšík] jest jinak nadaný člověk, který by všecko podstoupiti chtěl, ale nic neprovede, an při veškeré jeho činnosti neshledáte ani za mák poctivosti. Rozšíření tiskárny má platit pro jeho mladšího bratra Ferdinanda a domnívám se, že pan Josef by rád tuto koncesi na sebe obdržel, aby pak na svém bratru něco vynutil. Vydávání staročeského listu v rukou pana J.[osefa] M.[enšíka] to bychom tak mohli potřebovati. - Za několik zlatých by p. J.[osef] M.[enšík] psal bez rozmyšlení hned po mladočesku a pak za peníze jen ve smyslu staročeském. - Považuji založení takového lokálního plátku pro každé město pravým neštětím, neb kde takový lístek začne vycházeti, jest veto po veškeré svornosti mezi občanstvem, nastanou samé třenice, tak že se konečně poctiví a v pravdě vlastenecký občané od veřejné činnosti trhnou nazpět a správa veřejná při[jde] pak do rukou nepoctivých, které vše jen pro svůj osobní zisk využítkovati chtějí. - Tedy pana Josefa M.[enšíka] nemohu doporučiti. Promluvím příležitostě s p. Ferd.[inandem] M.[enšíkem] důvěrně o této záležitosti,

⁵⁶⁸ Argument služby národu však zazněl již roku 1880 v souvislosti s žádostí o zvýšení provize z prodeje tabáku. Paní Menšíková tehdy Riegerovi napsala: „Milostivý pane doktore, račte se snad na mne pamatovat, s jakým úchvatem jsem vždy se starala o veškeré zásady a zdar všeobecný, bez odkladu chodila prosit za každou věc a přispívala jsem, seč v mé bylo síle. Tentokráte Milostivý pane, opovažuji se prosit za mého muže, za sebe a celou rodinu.“ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 31. 12. 1880.; ANM, f. Bráf A., k. 11, Menšíková J., č. 624, Dopis z 11. 2. 1891.; LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Menšíková J., Dopis z 11. 7. 1890.; Tamtéž, Dopis z 8. 8. 1890.; ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 20. 8. 1895. A další listy.

aniž bych o Vašnosti zmínku učinil a podám pak příležitost bližší zprávu. - S radostí jsem četl poslední zprávy z Vídně, dejž Bůh, aby vše vedlo k dobrému výsledku. [...]“⁵⁶⁹ Dobrým výsledkem Vojtěch jistě nemyslel ztrátu veškerého staročeského vlivu v říšské radě v důsledku dojednaných punktací.

Ostatně jako politickou mstu vnímala nepovolení synovy úplné tiskařské koncese jeho matka. Spolu se svým manželem byla po celý život na straně staročeků. Ferdinanda Menšíka dokonce uvedl Vojtěch Weidenhoffer roku 1889 mezi předními staročeky města, na které se můžou obrátit členové Českého klubu s žádostí o informace.⁵⁷⁰ Politicky nestranný nebyl rozhodně ani tiskař Ferdinand, o kterého šlo především. Při obecních volbách roku 1890 měl pomoci plnomocenství odevzdat Riegerův hlas, který mu právem náležel jako čestnému měšťanu, právě syn brodského obchodníka s tabákem. Volební komise byla však plná mladočeků a především Eduard Brzorád mladší, budoucí poslanec, začal ihned protestovat, že plnomocenství nelze uznat, protože tak mohou volit jen lidé veřejně zaměstnaní a nepřítomní v místě konání voleb.⁵⁷¹ Riegerův hlas mladý Menšík nakonec skutečně odevzdat nemohl, ale mladočeské straně to tenkrát od porážky nepomohlo.⁵⁷² Podle dopisu paní Josefy však nepřátelství přetrvalo i několik roků a nepovolení synovy úplné tiskařské koncese zhatil v polovině devadesátých let právě mladý Brzorád⁵⁷³, kterého paní Menšíková již z dřívějších dob opravdu ráda neměla.⁵⁷⁴

S rostoucím věkem ale manželce brodského tabáčníka vadilo stále více věcí. Vzhledem ke své celoživotně silné katolické víře se nemohla smířit s postupným odklonem lidí od křesťanství, které mělo ve třetí čtvrtině století

⁵⁶⁹ NA ČR, f. Český klub, k. 17, 1890, Dopis V. Weidenhoffera z 18. 1. 1890.

⁵⁷⁰ Další jmenovaní byli: děkan Vančura, obchodník Tautz, gymnaziální katecheta Křepinský, ředitel gymnázia Končinský, advokát Schmaus, ekonom Slavík, lékárník Kabeláč, stavitel Šupich, obchodník Burian, ekonom Niedermertl, majitel hotelu Raupach a gymnaziální profesori Forchheim a Svoboda. NA ČR, f. Český klub, k. 15, 1889, Dopis V. Weidenhoffera z 27. 2. 1889.

⁵⁷¹ Tak zákon o obcích skutečně hovořil. SCHWARZ, F. *Výklad zákona obecního (ze dne 16. dubna 1864) a zákona o zastupitelstvu okresním (ze dne 25. července 1864) pro království České*. I. díl. 3. vyd. Praha: J. Otto, 1898. s. 971.

⁵⁷² ANM, f. Rieger F. L., k. 67, Weidenhoffer V., Dopis z 28. 2. 1890.

⁵⁷³ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 29. 6. 1895.

⁵⁷⁴ ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J., Dopis z 29. 12. 1889.

hned několik příčin.⁵⁷⁵ Za první byla církev zbavována pozic ve školství, dobročinnosti a části veřejné správy. Za druhé víru v boha často nahrazovala důvěra v pokrok uskutečňovaný pomocí přírodních věd a racionalizmu. Mnoho matrikových katolíků nebo lidí fakticky nevěřících měla na svědomí i vysoká fluktuace obyvatel, kteří se stěhovali do dělnických kolonií, kam se duchovním nedařilo pronikat.⁵⁷⁶

Názorové rozepře o nutnosti víry měl s Josefou Menšíkovou údajně brodský socialista Petr Kubát, který chodil rozmlouvat do Menšíkovy tiskárny. Mezi gentlemany však rozhodně nepatřil, když po Josefině písemné odpovědi přišel opět do budovy hlavního skladu tabáku. „Druhý den ukazoval dopis synovi, ale číst jej nedal, řekl, kdybych nebyla tak stará, že by [se] mnou jinak zatočil. Jinde kde o mém dopise povídal, řekl, že blázním.“⁵⁷⁷

Ačkoliv paní Menšíková často tvrdila, že je ve vyšším věku radši na světě než za mlada, kdy toužila zemřít, nejspíše sama cítila, že společnost kolem ní je již hodně odlišná od dob jejího mládí a zralého věku.⁵⁷⁸ Jak podotýkají i Jana Macháčová s Jiřím Matějčkem. „Naprostá většina ‚vlastenců‘ se ke konci století už chovala úplně pragmaticky [...] a dávno opustila blouznivé nadšení ‚literárních‘ obrozenců z dob romantismu. Nacionalisty byli především ti, kdo si z toho ‚udělali živnost‘ - učitelé, zvláště menšinových škol, žurnalisti a publicisti, politici.“ Jedním dechem však dodávají, že „bez konkurence mezi národnostmi ve středních, horních, ale postupně i části dolních vrstev by však byl nacionalismus nenašel ohlas.“⁵⁷⁹

Problémy ale měla nejen se změněnými dobovými ideály, ale i s hmatatelnými novotami, jako byl třeba vodovod a velká zadluženost města⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Z mnoha narážek viz např. ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 25. 2. 1897.; Tamtéž, Dopis z 8. 3. 1897.

⁵⁷⁶ MACHÁČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 444.

⁵⁷⁷ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 8. 3. 1897.

⁵⁷⁸ ANM, f. Bráfová L., k. 17, Menšíková J., č. 363, Dopis z 13. 9. 1897.; LA PNP, f. Turnovský J. L., Korespondence Menšíková J., Dopis z 11. 7. 1898.

⁵⁷⁹ MACHÁČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. s. 442.

⁵⁸⁰ „Kde řeka Sázava a kolem města tolik rybníků a ještě nám kamenné s čistou vodou vzali kašny a kladli celým městem železné roury s panáky, totiž stojany, kde při malém letos mrazu museli je vypalovat a musí čekat jedna dívka na druhou, by natočila vody, a když stojí do druhého dne, je

nebo zákaz nedělního prodeje. Františku Ladislavu Riegerovi si zoufala. „A co slavného dokázali [mladočeši] s tím nedělním klidem? Hned ten první týden, jak krámy v neděli se uzavřeli, šli kupeční mládenci na všechny strany, ovšem museli hledět, aby kapsa byla plnější a tím více nápojem požívání seprali se v Břevnici se selskou chasou hned první týden. Mne bylo [...] toho mého muže jak náleží líto, jak on stěhoval se z krámu do bytu k oknu s veškerým tabákem, aby mohl u okna prodávat, jelikož je okno vysoké, dal udělat k němu schody a i to prý bude zakázáno a kořalečný putyky nejsou zakázané.“⁵⁸¹ Další vývoj v oblasti úpravy prodeje o nedělích a svátcích Josefu jistě ještě více rozzlobil. Nařízení z roku 1897 rozlišovalo mezi jednotlivými druhy prodejců kuřáckého materiálu. Tabák sice nemohli prodávat skladníci, ale řadová trafikanti, kteří provozovali obchod společně s jinou živností, už obchod s kuřivem měli o nedělích alespoň částečně povolen.⁵⁸²

S trochou nadsázky můžeme říci, že přistavování schodů k oknům z důvodu prodeje různých komodit mělo v Německém Brodě dlouhou tradici. Již v sedmnáctém století tímto svérázným způsobem prodávali obyvatelům města ze své soukromé lékárny mniši augustiniáni, kteří obývali nově postavený klášter za severními hradbami. V církevní budově bylo později zřízeno gymnázium, o kterém jsme již tolik mluvili, a po dalších letech augustiniány vystřídali kněží premonstrátského řádu ze Želiva.⁵⁸³

Z posledních odstavců této kapitoly však zřetelně cítíme, že se život naší hrdinky chýlí ke konci. Spolu s ní odcházeli i poslední pamětníci revoluční doby roku 1848, časů Karla Havlíčka a vlasteneckého nadšení šedesátých let.

rezovitá, co jak pan Spurný řekl, bude čím dál horší.“ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 8. 3. 1897.

⁵⁸¹ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 29. 6. 1895.

⁵⁸² MACKOVÁ, M. *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun: Městské muzeum, 2007. s. 228 - 229.

⁵⁸³ TAJOVSKÝ, M. První lékárny v Brodě. *Havlíckobrodské listy*. 2011, č. 12, s. 2.

13. Odkaz uplynulého života

Stáří je pro většinu lidí smutným obdobím života. Tělesné i duševní svěžesti rychle ubývá a člověk sám cítí, že patří do jiné doby, která je již dávno pryč. Stejně jako navždy odcházejí staří přátelé, musí se člověk často rozloučit také se členy vlastní rodiny. Koncem devadesátých let bylo ještě Josefě Menšíkové prisouzeno naposledy prožít velkou oslavu svých známých z dob vlasteneckého nadšení.

Roku 1898 se konaly hned dvě jubilejní slavnosti. Vždyť to byl čas, kdy by se slavný zemský historiograf František Palacký dožil sta let a přitom jeho zeť František Ladislav Rieger oslavoval v prosinci své osmdesátiny. Především letní Palackého akce brala dech. Už proto, že byla náročně koordinována a konala se na celém území Čech a Moravy. Jak připomíná Jiří Štaif, rozsah slavností nebyl náhodný, ale jednalo se o cílenou mladočeskou akci na utvrzení národní hrdosti a jednoty po krachu jazykových nařízení Kazimira Badeniho,⁵⁸⁴ které měly češtinu zrovnoprávnit s německým jazykem i pro vnitřní úřadování, což by v konečném důsledku znamenalo dvojjazyčnost všech úředníků.⁵⁸⁵

Cíl oslav se, alespoň podle brodských svědectví, zdařil.⁵⁸⁶ Poslechněme si Annu Jahodovou-Kasalovou, přítelkyni Josefy Menšíkové a autorku jejího prvního životopisu. „Brod se zas po dlouhé době probudil ze své strnulosti a s velkým nadšením oslavil památku poctivého toho vlastence. Již v sobotu bylo celé město slavnostně okrášleno a večer s nevídanou zde nádherou osvětleno, všech 16 spolků uspořádalo velkolepý průvod pochodňový s hudbou.“⁵⁸⁷ A Josefa Menšíková doplňuje. „Všechny spolky byly zastoupeny a každý s lampionama barvy jiné a stanuly kolem náměstí, také asi dvacet velocipedistů, kterým dvě dámy s kolama předjížděly. Také spolek Elišek se nechtěl nechat zahanbit [...]. Večer bylo představení v divadle.“⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ ŠTAIF, J. *František Palacký*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009. s. 304 - 305.

⁵⁸⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. s. 460.

⁵⁸⁶ Slavnosti Františka Palackého zde proběhly ve dnech 9. a 10. července 1898. Z Německého Brodu. *Národní listy*. 29. 6. 1898, č. 177, s. 3.

⁵⁸⁷ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 12, k. 1, Dopis matky z roku 1898.

⁵⁸⁸ LA PNP, f. Turnovský J. L., Korespondence Menšíková J., Dopis z 11. 7. 1898.

Sečteno a podtrženo se podle Anny Jahodové vše podařilo. „S radostí jsem pozorovala, že duch vlastenecký ještě nezahynul ani v našem zákoutí, i v těch nejmenších chaloupkách na Louži a Rosmarku předstíhovali se obyvatelé, aby jejich domečky byly co nejlépe ozdobeny a osvětleny. Takovéto slavnosti nejsou přec jen tak zcela zbytečné, jak se až do nedávna hlásalo; takové vzpružiny jest zapotřebí, aby se v lidu zájem vzbudil a ke skutkům v pravdě vlasteneckým přiváděl; městská rada dala rozdati mezi lid množství knížek s podobiznou a životopisem Palackého.“⁵⁸⁹

Když už jsme nechali vyprávět Josefinu přítelkyni, představme si ji blíže. S regionální spisovatelkou Annou Jahodovou-Kasalovou⁵⁹⁰ udržovala paní Menšíková intenzivní styky, mladší paní jí trpělivě naslouchala a po její smrti získala k prostudování její rozsáhlou korespondenci.⁵⁹¹ V době, kdy Josefa teprve rok ležela v hrobě, napsala Anna Jahodová o zasloužilé brodské ženě článek, který na pokračování otiskl dámský časopis *Lada*.⁵⁹²

Velkých Palackého slavností v Praze, při kterých byl položen základní kámen k jeho plánovanému pomníku, se s brodskými hasiči zúčastnil i nejmladší syn manželů Menšíkových Richard. Když matce vše vyprávěl, stará paní každou chvíli plakala štěstím. Snad se jí na chvíli podařilo vrátit se do šťastnějších dob života, kdy byla ještě plná síly a životního elánu, který teď zoufale scházel především jejímu muži. Riegerovi v létě 1898 napsala, že „Můj manžel je neustále churavý, pravá ruka se mu moc třese, že stěží polévku do úst připraví.“⁵⁹³

Všichni zřejmě čekali na to, co muselo přijít. Svíce Ferdinanda Menšíka staršího dohořela dne 8. listopadu 1898 o osmé hodině večerní, kdy zemřel na

⁵⁸⁹ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 12, k. 1, Dopis matky z roku 1898.

⁵⁹⁰ VOLDŘICHOVÁ, B. Anna Jahodová-Kasalová. Život ženy na maloměstě. In *Havlíčkobrodsko 16*. Havlíkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum HB a SOkA HB, 2001. s. 5 - 118. Ke kontaktu obou žen hlavně s. 82 - 88.

⁵⁹¹ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 9. 1901, č. 18, s. 207.; JAHODA, J. Studentská brodská tradice o Havlíčkovi. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 335.

⁵⁹² SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Anna Jahodová-Kasalová: Vzpomínky na působení staré vlastenky v letech šedesátých. s. 1 - 29.

⁵⁹³ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 23. 6. [1898].

sešlost věkem, jak konstatoval ohledací lékař.⁵⁹⁴ Ztráta nejbližší osoby, se kterou si Josefa především v mládí také prožila své, ji přesto citelně zasáhla. „Mne v ten čas nemohli po celý den ani vzkřísiti, nemohouc jemu svou poslední cestu prokázati. Byl chudák již druhý rok churavý, takže ho na světě nic více netěšilo!“⁵⁹⁵ Úmrtní oznámení zemřelému vytiskl jeho vlastní syn Ferdinand.⁵⁹⁶

A tak se muž, který přes čtyřicet let zásoboval tabákem široké okolí Německého Brodu, nedočkal životního jubilea svého slavnějšího vrstevníka Františka Ladislava Riegera, ani udělení čestného občanství svému staročeskému kolegovi a příteli Vojtěchu Weidenhofferovi, kterého město ocenilo v srpnu 1899.⁵⁹⁷ Na podzim roku 1898 však smutnila celá rakouská monarchie. Jakýsi anarchist a zavraždil totiž u Ženevského jezera císařovnu Alžbětu.

Sama Josefa cítila blížící se poslední chvíle. Bývalé brodské krasavici, své sestře Barboře Fetterové, do Tišnova provdané Svobodové, psala následující řádky. „Ale co je všechno platno, čas mizí a léta utíkají a blíží se [...] k smrti. Jen mne je to nejvíce líto, že ses ani jedenkrát nepřišla na hrob rodičů podívat. Kdo pak teď až dokonáme, bude se o to starat? Prosím Tebe a podívej se ještě jednou, jak ta poslední vůle zní? [...] Menšík nepamatoval jak to po smrti bude, nepamatoval ani ke smrti, ale bože na tu smrt se strachy spomínáme [...] Bojím se toho, bojím.“⁵⁹⁸ A v kondici už nebyl ani bývalý Babetin nápadník Vojtěch Weidenhoffer. „Sám ani přejít přes pokoj [nemůže], musejí prý ho vodit po pokoji, sám prý nepřejde, taky se už napracoval. [...] Já teď do kvelbu ani nepřijdu a on prý také, na hlavu a na nohy je pryč.“⁵⁹⁹

Veškeré starosti Josefu Menšíkovou navždy opustily dne 2. ledna 1900 o druhé hodině odpolední, kdy skonala na ochrnutí srdce.⁶⁰⁰ Pochována byla o dva dny později na místním hřbitově u kostela svatého Vojtěcha.⁶⁰¹

⁵⁹⁴ SOKA HB, f. Děkanský úřad HB, k. 50, rok 1898, č. 211. Městskou radou bylo rozhodnuto, aby peníze určené na pohřební věnce k Menšíkovu hrobu, byly věnovány na sirotčinec a chudobinec. SOKA HB, f. AM HB, kniha 197, Zápis z 21. 11. 1898.

⁵⁹⁵ ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J., Dopis z 29. 11. 1898.

⁵⁹⁶ Úmrtní oznámení viz SOKA HB, f. Soudobá dokumentace, k. 24B, č. 381.

⁵⁹⁷ SOKA HB, f. AM HB, kniha 243, Čestné občanství.

⁵⁹⁸ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, fol. 31 - 32.

⁵⁹⁹ Tamtéž.

⁶⁰⁰ SOKA HB, f. Děkanský úřad HB, k. 50, rok 1900, č. 3.

⁶⁰¹ SOKA HB, f. AM HB, Hřbitovní kniha č. 4, č. hrobu 241.

Den po úmrtí jí krátký nekrolog věnovala Národní politika.⁶⁰² Třemi řádky mezi zprávami o „bouřích ve sklenici vody“ byla oceněna žena, která za svých sedmdesát sedm let stihla prožít vskutku zajímavý život.

Jak by se cítila ve společnosti dvacátého století, která svůj optimismus utopila v krvi do té doby nejhorší války? A měla by dost sil se vyrovnat s odchodem všech svých synů? Ferdinand, dědic rodinné živnosti a tiskař v jedné osobě, zemřel na podzim roku 1904. Dva další potomci potom v průběhu první světové války. Richard zesnul v srpnu 1914 a Josef v prosinci za dva roky po něm. Oba skonali doma v Německém Brodě. Ani Josefini synové se nedožili chvíle, kdy vášnivý dav, který se shlukl na brodském náměstí dne 28. října 1918, zamířil k hlavnímu skladu tabáku a strhl černého dvouhlavého orla označujícího státní úřady právě zanikající monarchie.⁶⁰³ Vývěsní štít padl s rachotem na dlažbu. Byl to symbolický umíráček starého světa.

* * *

Zde bychom jistě mohli skončit a zrekapitulovat již řečené. My se ale pokusíme podívat na další život Josefy Menšíkové, na její cestu dějinami, které jí nebylo dáno prožít osobně. Když roku 1901 dokončovala Anna Jahodová-Kasalová svůj článek o životě brodské vlastenky, hořce si posteskla nad netečností většiny místních. „V rodišti jejím nenalezala však ideální a šlechetná činnost paní Menšíkové náležitého uznání a pochopení; nemohli ji mnozí, neporozumíce jí odpuštění, že vybočila z obvyklých kolejí maloměstského života měšťanských žen. A ti, kdož ji pochopili, buď zemřeli, neb odešli z města našeho, a tak časem, když stáří již a mnohé strasti zlomily sílu ducha jejího, že poněkud ve veřejné činnosti ochábla, upadala poznenáhla v zapomenutí blahodárná práce její tak, že nynější generaci zůstala naprosto neznámou.“⁶⁰⁴

Možná právě tato slova podle autorčina svědectví způsobila v Německém Brodě „velký rozruch“.⁶⁰⁵ Po zemřelé Josefě zbyla především rozsáhlá

⁶⁰² Úmrtí. *Národní politika*. 3. 1. 1900. č. 2., s. 2.

⁶⁰³ PETR, F. Začátek a konec světové války v Něm. Brodě. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1938, s. 39.

⁶⁰⁴ JAHODOVÁ-KASALOVÁ, A. Vynikající ženy - Paní Josefa Menšíková. *Lada*. 15. 9. 1901, č. 18, s. 207.

⁶⁰⁵ SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 12, k. 1, Dopis z 3. 5. 1901.

korespondence, která se nám do dnešních dob dochovala ve zřetelně zmenšené podobě. Některé dopisy měla půjčené nebo snad dokonce darované Anna Jahodová, které je „posílala dál.“ Drobnou část tak mohl roku 1910 otisknout Julius Schmitt s podotknutím, že prozkoumání všech listů brání pozůstalá rodina.⁶⁰⁶ Tři dopisy daroval Městskému muzeu v Německém Brodě druhý manžel Menšíkovy dcery Emilie, ředitel místního gymnázia Jan Stránský.⁶⁰⁷ A ještě roku 1919 lze najít zmínku o některých dopisech u Anny Jahodové-Kasalové.⁶⁰⁸ Spisovatelčin syn Josef Jahoda si postavu „Pepi“ Menšíkové vypůjčil pro svůj román z mládí Karla Havlíčka.⁶⁰⁹ Josefa tak díky tomu dostala i do umělecké tvorby. A na přelomu devatenáctého a dvacátého století vystupuje manželka brodského skladníka v pamětech spisovatele Ladislava Quise. Nejprve anonymně v časopise „[...] neb neměl jsem dovolení Vašeho.“⁶¹⁰ A zanedlouho již pod plným jménem v knižní podobě.⁶¹¹

Nejobsáhlejší „vědecký“ článek o naší hrdince najdeme ve sborníku vydaného u příležitosti odhalení brodského Havlíčkova pomníku roku 1924. Je to ale typický zástupce využívání Josefiny korespondence jen pro poznání slavných přátel a ne pro výklad života manželky obchodníka s tabákem.⁶¹² Autor statí, Karel Stibral, využil dopisy již dříve v článku o Ferdinandu Čenském. Text vyšel poprvé ve výroční zprávě gymnázia a podruhé v rozsáhlém školním almanachu roku 1935.⁶¹³

Asi nejvíce se rodině paní Menšíkové věnoval Zdeněk Hájek ve svém článku o polonofilském působení jejího syna Josefa v první polovině šedesátých

⁶⁰⁶ SCHMITT, J. Německobrodské vzpomínky na Karla Havlíčka. *Novina*. 8. 4. 1910, č. 11, s. 350.

⁶⁰⁷ Jednalo se o listy Johanny Mužákové, Josefa Baráka a Eduarda Grégra, které se dnes nalézají ve sbírce rukopisů Státního okresního archivu v Havlíčkově Brodě. *Městské museum v Německém Brodě. Rok 1908 a 1909*. Kuratorium musea. 1910. s. 16.

⁶⁰⁸ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 12, k. 2, Borovička F., Dopis z 3. 4. 1919.

⁶⁰⁹ JAHODA, J. *Havlíčkův máj*. 13. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1958. s. 33, 166, 170, 240.

⁶¹⁰ SOKA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 14, Quis L., fol. 61 (Dopis z 17. 7. 1899).; QUIS, L. Z venkova v letech šedesátých. *Květy*. 1899, 1. pololetí, s. 568 - 572.

⁶¹¹ QUIS, L. *Kniha vzpomínek I*. Praha: Máj, 1902. s. 149 an.

⁶¹² STIBRAL, K. Paměti Josefy Menšíkové o Karlu Havlíčkovi, o jeho dceři a matce. In *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924. s. 50 - 63.

⁶¹³ STIBRAL, K. Život a dílo Ferdinanda Čenského. In NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935. s. 166 - 171.

let devatenáctého století.⁶¹⁴ Díky Hájkově stati z padesátých let vstoupila Josefa Menšíková do elitního klubu osob, kterým byla věnována pozornost na stránkách projektu Velké dějiny zemí Koruny české.⁶¹⁵ Zde je její rodině však přisouzeno pouze několik vět. Je tak historiografií spíše registrována než poznávána. Více prostoru nedostala ani v zatím posledním díle, kterým se jen mihla, v knize Mileny Lenderové o osudech Zdenky Havlíčkové.⁶¹⁶ Německobrodská vlastenka žije díky obětavé pomoci lidem v nouzi i po více jak sto deseti letech po svém odchodu ze světa živých. Možná právě takto vypadá nesmrtelnost...

⁶¹⁴ HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 143 - 180.

⁶¹⁵ BOROVIČKA, M. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. - BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. sv. 12 a. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2012. s. 117.

⁶¹⁶ LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 46, 52, 178, 217.

14. Závěr

Historik Milan Řepa se ve své analýze významných českých historiografických děl zabýval i pojetím „postavy“ jako literární kategorie. Velmi přesně konstatoval rozpor spisovatele a badatele, který musí řešit každý tvůrce ještě před tím, než zasedne k psacímu stolu. „Když se historik zabývá lidskými jedinci, stojí před stejným dilematem, před jakým se ocitá v řadě jiných případů. Váhá, zda se má spokojit pouze s tím, co o člověku vypovídají prameny, což jsou většinou velmi kusá svědectví, nebo zda se má pokusit portrét doplnit svými domněnkami. [...] Na rozdíl od romanopisce ovšem historika více než samotná postava zajímají její činy; charakterem se zabývá, pokud ho může odvodit z jednání.“

Je ale nutné postupovat citlivě a obezřetně. „Touha poznat vnitřní svět svých hrdinů, jejich ambice, myšlenky, přesvědčení, city, vášně, sny, se v historikově práci sváří s vědomím, že tím vstupuje na velmi nejistou půdu. Ale pouze v případě, že toto riziko podstoupí, podaří se mu vdechnout postavě život.“⁶¹⁷

My jsme se o podstoupení popsaného rizika pokusili. Zda výsledek dopadl tak, jak prorokuje Milan Řepa, musí už posoudit čtenář sám. Snad se nám alespoň povedlo shromáždit dostupné informace o zajímavém životě Josefy Menšíkové a její blízké rodiny. Ta je dnes ostatně stejně neznámá jako naše hrdinka.

Jediné místo, s výjimkou hrobu na svatovojtěšském hřbitově v Havlíčkově Brodě, kde můžeme relativně veřejně spatřit hmatatelný důkaz bytí sledované rodiny, je stáčírna sudů v brodském pivovaru. Dodnes se tam nachází pamětní deska z roku 1880, která připomíná zrod moderního průmyslového podniku díky zavedení parostrojní výroby zlatavého nápoje.

Řada lidí, o kterých jsme výše psali, se ve městě svého života dočkala pomníků. Ať už je to velikán Karel Havlíček a jeho nadživotní socha od Bohumila Kafky nebo Karlova matka Josefa, která se musela spokojit s menší bustou, nebo konečně úspěšnější kolega Ferdinanda Menšíka Vojtěch Weidenhoffer, který má

⁶¹⁷ ŘEPA, M. *Poetika českého dějepisectví*. 1. vyd. Brno: Host, 2006. s. 153 - 154.

svůj pomník u vstupu do městského parku. Na památníku má však uveden chybný rok narození a místo k projevům úcty slouží spíše jako paraván pro lidské nebo zvířecí záchodky. Podoba v mramoru či v bronzu sama o sobě úctu nezajišťuje.

Při sledování osudů rodiny Menšíkovy můžeme ale vidět alternativní památníky. Je jich ostatně v Havlíčkově Brodě dodnes hned několik. Mám na mysli dlouholeté tradice spojené s konkrétními místy. Již několikrát opakovaný přes sto padesát let trvající prodej tabáku v domě č. p. 179 na hlavním náměstí není osamocen. Podobnou linku můžeme vidět i v knihkupeckém řemesle založeném ve městě Antonínem Musilem v polovině šedesátých let devatenáctého století. Po pádu totalitního režimu se po roce 1990 knihy do domu č. p. 180 opět vrátily a dnes je zde provozované knihkupectví jediné ve městě.

Silnou tradici drží i průmyslové podniky. Na prvním místě samozřejmě pivovar právovárečného měšťanstva, který přežil všechny vlády dvacátého století. Roku 1995 se vrátil zpět potomkům původních várečníků, kteří jej přeměnili na akciovou společnost. Ta funguje dodnes. Od devadesátých let nese zde vyráběné pivo název Rebel. Není těžké uhodnout po kom je pojmenováno. Karla Havlíčka můžeme najít na každém kroku.

Nejen pivem se můžeme „přiblížit k historii“. Stejně tak si stále můžeme otevřít třebíčskou sodovku značky ZON. Výrobu začal bratr nájemce německobrodského knihkupectví z č. p. 180 Ferdinand Kubeš již roku 1879. Nejen dnes již opomíjené a „samozřejmé“ pomníky nás pojí s minulostí. S minulostí, která byla přinejmenším stejně živá a plná zvratů, jako naše současnost.

Pokoušeli jsme se poznat životní osudy ženy, která se narodila několik málo let po skončení napoleonských válek a přitom do století následujícího již odmítla vstoupit. Bylo jí vyměřeno sedmdesát sedm let. Téměř tolik roků prožila v Německém Brodě a jistě netušila, že v květnu 1945 bude město přejmenováno po jejím příteli z mládí. Sama však prožila podobně zajímavý život jako slavný novinář. Vše jsme se snažili v textu zachytit - pomoc polským povstalcům v letech 1863 až 1864, válečné léto roku 1866, finanční potíže osmdesátých let i dlouhotrvající kontakty s národními výtečníky.

Dodnes je paní Menšíková připomínána především jako „pomocná ruka“ vlasteneckých podniků.⁶¹⁸ Josefina podpora svému okolí ale měla vždy spíše podobu drobné každodenní práce pro společnost, která ji obklopovala. Někdy si nemůžeme být jisti, jestli její motivace byly více lidské nebo vlastenecké. Pravděpodobně jí obě kategorie splývaly. Navíc nemáme prameny, které by nám mohly dát konkrétnější odpověď.

V úvodu této kapitoly jsme ale souhlasili s Milanem Řepou, že i historici by se měli v jisté míře dopouštět úvah a spekulací. Zvláště tam, kde jim nic jiného ani nezbyvá, nemá-li jejich psaní zůstat mrtvým popisem ignorujícím lidské city a motivace chování. Zde je nutné upozornit na zdánlivě jasnou okolnost. Autorem této práce je muž. Píše přitom o osobě opačného pohlaví, navíc v různých fázích života. Může se při tom lehce stát, že některé aspekty života Josefy Menšíkové bude chápat odlišně, než jak by je interpretovala žena. Možná by se některá z dam, vzhledem k činnosti naší hrdinky, nebála označit Josefu Menšíkovou jako feministku. To by však bylo jistě chybou. Především ve starším věku měla své hodnoty alespoň zdánlivě jasně utříděny. Pomoc dívkám a ženám měla své jasné hranice, a například vyšší vzdělání podle ní dívkám rozhodně nepříslušelo.

Z celé práce nám vystupuje chování a myšlení Josefy Menšíkové, které můžeme vyjádřit heslem „Víra - Vlast - Rodina“. Každá část této trojice jí byla v životě oporou a žádná nebyla bezproblémová. Můžeme jen tušit, jak přesně se změnil její vztah k víře po úmrtí nejmladší dcery na konci prusko - rakouské války roku 1866. Stejně tak nevíme, jak do jejího citového života zasáhlo alespoň z počátku nešťastné manželství s Ferdinandem Menšíkem. A konečně víme snad, jak chápala nástup nové generace vlastenců, kteří vyznávali jiné ideály než ona v šedesátých letech devatenáctého století?

Každý čtenář se může pokusit najít odpovědi sám. Dopustí se přitom toho nejlepššího, co může s historií udělat. Zkusí ji poznat, pochopit a přitom o ní i přemýšlet. Může snad být něco cennějšího?

⁶¹⁸ Nejnověji BOROVÍČKA, M. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. - BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. sv. 12 a. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2012. s. 117.; LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. s. 46, 52, 178, 217.

15. Prameny a literatura

Archivní prameny

- ANM, f. Bráf A., k. 11, Menšíková J.
- ANM, f. Bráfová L., k. 17, Menšíková J.
- ANM, f. Kazbunda K., k. 47.
- ANM, f. Rieger F. L., k. 40, Menšíková J.
- ANM, f. Rieger F. L., k. 41, Musil A.
- ANM, f. Rieger F. L., k. 67, Weidenhoffer V.
- ANM, f. Riegerová M., k. 6, Menšíková J.
- ANM, f. Riegerová M., k. 8, Menšíková J.

- HHStA Wien, f. Österreichischer Reichstag 1848, Wahlakten, k. 14, Deutsch Brod.

- Katastrální úřad HB, Majitelé parcely č. 290, 291.

- LA PNP, f. Čenský F.
- LA PNP, f. Červinková-Riegrová M., Korespondence Čenský F., Menšíková J.
- LA PNP, f. Marek A., Korespondence Musil A.
- LA PNP, f. Riegrová-Palacká M., Korespondence Menšíková J.
- LA PNP, f. Rybička A., Korespondence Čenský F.
- LA PNP, f. Šembera A. V., Korespondence Hulakovský J.
- LA PNP, f. Turnovský J. L., Korespondence Menšíková J.
- LA PNP, f. Zelený V., Korespondence Menšíková J.

- MV HB, Nález v muzeu „V. Žák v Brodě N. a jeho odvezení do blázince. Zápisky pí J. Menšíkové“.
- MV HB, f. KHB2, č. 396, 397, 398, 400, 403, 1372.

- NA ČR, f. České místodržitelství, k. 2281, 5201.

- NA ČR, f. Český klub, k. 12, 15, 17.
- NA ČR, f. Národní gardy.
- NA ČR, f. Zemská komise pro náhradu válečných škod 1866, k. 62, Deutsch Brod.
- Projekt GA ČR č. 406/12/0691 Korespondence Karla Havlíčka Borovského, Dopis 1839-06-20 Dlaske, Příborský.
- SOkA HB, f. AM HB, Hřbitovní knihy č. 1 - 5.
- SOkA HB, f. AM HB, k. 152, 308, 309, 311, 312, 326, 435, 440.
- SOkA HB, f. AM HB, kniha 183, 192, 197, 243, 3772.
- SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, kniha 86, 93, 95.
- SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, Ohledací listy, k. 45, rok 1866, č. 313, 334.
- SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, Ohledací listy, k. 50, rok 1898, č. 211.
- SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, Ohledací listy, k. 50, rok 1900, č. 3.
- SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, Snubní doklady, k. 18, rok 1841.
- SOkA HB, f. Děkanský úřad HB, Snubní doklady, k. 19, rok 1842.
- SOkA HB, f. Havlíckovo gymnázium, kniha 16, 17, 18, 22, 23, 27, 29, 30, 37, 38, 41, 42, 45.
- SOkA HB, f. Hlavní škola HB, kniha 12, 13.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1855, k. 433, č. j. 799.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1865, k. 517, č. j. 5275.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1870, k. 517, č. j. 3312.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1874, kniha 212, č. j. 3174.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1874, kniha 214, č. j. 7351.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1884, kniha 267, č. j. 1924.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1885, kniha 279, č. j. 10063.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1886, kniha 281, č. j. 4332.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sbírka listin 1900, kniha 44, č. j. 805.
- SOkA HB, f. Okresní soud NB, Sčítací operáty 1890, č. p. 141/200, dům č. p. 179.
- SOkA HB, f. Okresní úřad NB, k. 62, 63.

- SOkA HB, f. Osobní písemná pozůstalost, SA č. 1 (J. Hulakovský), 6 (O. Švejda), 12 (J. Jahoda), 13 (A. Jahodová-Kasalová), 14 (J. Menšíková), b. č. (V. Weidenhoffer).
- SOkA HB, f. Rukopisy, k. 1, č. 7 (J. Barák), 19 (E. Grégr), 37 (J. Mužáková), 38 (S. Podlipská).
- SOkA HB, f. Rukopisy, č. 5 (Rodinná kronika Tomáše Šrámka), 8 (Dějiny poštovního úřadu čís. 1, poštovníctví a města Havlíčkova Brodu, díl I.), 9 (Dějiny poštovního úřadu čís. 1, poštovníctví a města Havlíčkova Brodu, díl II.).
- SOkA HB, f. Sběrka fotografií, k. 3, 19, 23, 22, 25, 29.
- SOkA HB, f. Soudobá dokumentace, k. 3 (Válka r. 1866), 24B (Úmrtní oznámení).
- SOkA HB, f. Spolky HB, Beseda, Pamětní kniha.
- SOkA HB, f. Spolky HB, Jasoň, k. 1, 2, 62.
- SOkA HB, f. Spolky HB, Jasoň, kniha 1, 11.
- Archiv autora, Fotografie z ateliéru Josefa Menšíka.

Digitalizované matriky

- MZA Brno, Matrika svateb Tišnov 1843 - 1900 (sign. 1934), s. 53. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://actapublica.eu/>>.
- SOA Třeboň, Matrika narozených farnosti Libkova Voda 1855 - 1884. [online]. [Citováno 28. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://digi.ceskearchivy.cz/cs/5215/38>>.

Vydané vzpomínky, deníky, edice korespondence

- BRÁFOVÁ-RIEGEROVÁ, L. Maleč za Františka Palackého a Dra Františka Ladislava Riegra. In ADÁMEK, K. (ed.) *Vlastivědný sborník východočeský*. Chrudim: Vlastivědné museum, 1929. s. 3 - 11.
- ČELAKOVSKÝ, J. - VELEK, L. - VELKOVÁ, A. (edd.) *Moje zápisky 1871 - 1914*. 1. vyd. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2004. ISBN 80-86852-00-8.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Zápisky I (1880 - 1884)*. 1. vyd. Praha: Národní archiv, Scriptorium, 2009. ISBN 978-80-86712-55-0.

- DVOŘÁK, A. - KUNA, M. (ed.) *Korespondence a dokumenty*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Supraphon, 1989.
- FRIČ, J. V. - CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. 2. díl. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.
- FRIČ, J. V. - CVEJN, K. (ed.) *Paměti*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1963.
- GRÉGR, E. - TOBOLKA, Z. V. (ed.) *Denník I*. Praha: Český čtenář, 1908.
- KLOFÁČ, V. *Moje maminka*. 2. vyd. Plzeň: 1937.
- KUTNAR, F. (ed.) *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha: Melantrich, 1941.
- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, A. *Lidé minulých dob*. 3. vyd. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1941.
- MENŠÍKOVÁ, J. Poslední den v Německém Brodě. In *Pamětní list vydaný k jubilejní slavnosti 40 letého trvání Spolku divadelních ochotníků, 25 letého trvání Tělocvičné jednoty Sokol, 20 letého trvání Řemeslnické besedy v Německém Brodě*. Německý Brod: Uvedené spolky, 1893. s. 28.
- MUSIL (JIHLAVSKÝ), A. *Vzpomínky na Karla Havlíčka Borovského*. Kutná Hora: Karel Šolc, 1896.
- NOVOTNÝ, M. *Havlíčkovy synovské listy ze studií*. Praha: Topičova edice, 1941.
- NOVÝ, K. (ed.) *Korespondence Karla Havlíčka s Fany Weidenhoffrovou*. Družstevní práce, 1939.
- QUIS, L. *Kniha vzpomínek I*. Praha: Máj, 1902.
- QUIS, L. (ed.) *Korrespondence Karla Havlíčka Borovského*. Praha: Bursík a Kohout, 1903.
- ŠOUREK, O. (ed.) *Antonín Dvořák přátelům doma*. Praha: Melantrich, 1941.
- TOMEK, V. V. *Paměti z mého žiwota*. 2. díl. Praha: František Řivnáč, 1905.
- VOJÁČEK, M. *Na velkostatku F. L. Riegra, vůdce národa*. 1. vyd. Praha: NA, 2014. ISBN 978-80-7469-022-8.
- WEIDENHOFFER, V. - KAMP, M. (ed.) *Deník 1861 - 1899*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny HB, 2012. ISBN 978-80-87302-14-9.
- ZELENÝ, V. V. *Karla Havlíčka rodinné listy brixenské*. Kutná Hora, 1888.

Beletrie

- JAHODA, J. *Havlíčkův máj*. 13. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1958.
- MALÁ, I. R. *Bez počátku a konce*. 1. díl. Praha: Vyšehrad, 1939.
- NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Práce, 1949.

Ostatní prameny

- AMBROŽ, E. - BLECHA, D. *Úplný adresář dějin a památností královského města Německého Brodu*. Německý Brod: vlastním nákladem, 1892.
- BEČVÁŘ, V. *Sto let pivovaru Havlíčkův Brod 1880 - 1980*. Havlíčkův Brod: Východočeské pivovary.
- BROTÁNEK, J. *Deset generací Havlíčkovských*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946.
- HAJN, A. (ed.) *Národ o Havlíčkovi*. Praha: Havlíčkův fond Jednoty československých novinářů, 1936.
- HALÍK, R. Skromná připomínka turistům. In *Železniční zpravodaj pro Českomoravskou vysočinu*. Jihlava: Dopravní úřad, 1936. s. 86.
- JIREČEK, J. *Národopisný přehled království Českého roku 1850*. Praha.
- JONÁŠ, K. *Žena ve společnosti lidské, zvláště v Anglii a v Americe*. Praha: Jan Otto, 1872.
- KOL. *Sto patnáct let havlíkobrodského knihtiskařství 1850 - 1965*. Moravské tiskařské závody, 1965.
- KOL. *Šedesát let organizační práce a vývoje tělocvičné jednoty Sokol v Něm. Brodě 1868 - 1928*. Německý Brod: Vlastním nákladem, 1928.
- LIŠKOVÁ, M. *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913*. 1. vyd. Praha: SÚA, 1994. ISBN 80-85475-13-8.
- *Městské museum v Německém Brodě. Rok 1908 a 1909*. Kuratorium musea. 1910.
- NEUWIRTH, F. (ed.) *Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*. Německý Brod: Výbor oslav, 1935.
- NOVOTNÝ, M. (ed.) *Život s pochodní v ruce*. 2. vyd. Havlíčkův Brod: Okresní rada osvětová, 1946.
- *Seznam darů k národní loterii pro Zdeňku Havlíčkovou*. 1862.

- SCHWARZ, F. *Výklad zákona obecního (ze dne 16. dubna 1864) a zákona o zastupitelstvu okresním (ze dne 25. července 1864) pro království České*. I. díl. 3. vyd. Praha: J. Otto, 1898.
- SOMMER, J. G. *Das Königreich Böhmen*. 11. díl. Praha: Friedrich Ehrlich, 1843.
- TRUHLÁŘ, A. - HRDINA, K. - HEJNIC, J. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. 4. díl. 1. vyd. Praha: Academia, 1973.

Internet

- JUDr. Eduard Ferdinand Brzorád (1820 - 1898). [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.steinbauer.biz/familytree/Brzorad.htm>>.
- Nemovité památky. Národní památkový ústav. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php>>.
- Rev Fv P. Joseph Koutek [online]. [Citováno 28. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=96821473>>.

Tisk

- Besedy Času 1912.
- Havlíčkobrodské listy 2009, 2011, 2013.
- Hlasy z Českomoravské vysočiny 1903.
- Horácké noviny 2013.
- Chemické listy pro vědu a průmysl 1909.
- Kolínské noviny 1884.
- Květy 1899.
- Lada 1901.
- Moravská orlice 1868, 1878.
- Národní listy 1862, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1873, 1884, 1887, 1898.
- Národní politika 1887, 1897, 1900, 1914.
- Novina 1910.
- Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz 1864, 1866, 1867, 1872, 1873.
- Oesterreichischer Central-Anzeiger für Handel und Gewerbe 1865.
- Poutník od Otavy 1862.

- Pražský denník 1866.
- Pražský večerní list 1848, 1849, 1850, 1851.
- Wiener Zeitung 1866.
- Zprávy městského musea v Německém Brodě 1916, 1922, 1931.

Literatura

- BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4.
- BALÍK, S. - KOL. *Politický systém českých zemí 1848 - 1989*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2011. ISBN 978-80-210-5438-7.
- BĚLINA, P. - FUČÍK, J. *Válka 1866*. 1. vyd. Praha: Havran, Paseka, 2005. ISBN 80-86515-53-2.
- BOROVIČKA, M. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. - BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. sv. 12 a. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2012. ISBN 978-80-7432-181-8.
- BOROVIČKA, M. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. - BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. sv. 12 b. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8.
- CIBULKA, P. - KOL. *Tišnov: příroda, dějiny, památky, lidé*. 1. vyd. Tišnov: Město Tišnov, 2013. ISBN 978-80-260-5294-4.
- ČAPEK, T. *Naše Amerika*. Praha: Národní rada československá, 1926.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Marie Riegrová rodem Palacká její život a skutky*. Praha: Pražská obec, 1892.
- ČEVELOVÁ, Z. Normativní církevní prameny jako jeden ze zdrojů generových konstruktů 19. století. In ČADKOVÁ, K. - LENDEROVÁ, M. - STRÁNÍKOVÁ, J. (edd.) *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 495 - 500.
- DOMEČKA, L. - CÍSAŘ, O. *Polští povstalci v Hradci Králové v letech 1863-65*. Hradec Králové: Osvěta lidu, [1933].

- DRAŠNER, F. *Karel Havlíček Borovský na Vysočině*. 1. vyd. 2003. ISBN 80-239-1708-0.
- DRAŠNER, F. *Havlíčkobrodský poutník*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Martina Krejčíříková, 2006. ISBN 80-239-7959-0.
- ERNST, J. *Die Geschichte des Tschechischunterrichts und der tschechischen Militärfachsprache im österreichischen Militär*. Wien: Sprachinstitut des Bundesheeres, 2009. ISBN 978-3-902670-23-6.
- FIEDLER, V. (ed.) *Památce Havlíčkově 1946*. Havlíčkův Brod: MNV, 1946.
- HABENICHT, J. *Dějiny Čechův amerických*. St. Louis: tiskem a nákladem časopisu Hlas, [1904-1910].
- HÁJEK, Z. Internace Mariana Langiewiczze v Tišnově. *Časopis Matice moravské*. 1952, č. 1 - 2, s. 41 - 113.
- HÁJEK, Z. Josef Menšík - spolupracovník polské revoluční strany. *Slovanské historické studie*. 1955, sv. 1, s. 143 - 180.
- HAVEL, P. C. a k. voják Ferdinand Čenský. *Historie a vojenství*. 1994, č. 5, s. 90 - 109.
- HELLER, S. *Jubileum velké doby*. Praha: Nákladem autora, 1918.
- HLAVAČKA, M. Samospráva Království českého jako předstupeň státní samostatnosti? In MALÝ, K. - SOUKUP, L. (edd.) *Vývoj české ústavnosti v letech 1618 - 1918*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006. s. 600 - 621.
- HLAVAČKA, M. *Zlatý věk české samosprávy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-297-X.
- HONS, J. *Velká cesta*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 2007. ISBN 978-80-204-1597-4.
- HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. ISBN 80-7106-380-0.
- HROCH, M. *Na prahu národní existence*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0809-6.
- JAKLOVÁ, A. *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1810-6.
- JANOUSEK, H. F. - SEIDL, J. - ŠTEMBERKOVÁ, M. *Čeští kněží - misionáři v Nebrasce*. Rosice: Gloria, 2007. ISBN 978-80-86760-37-7.

- JAROŠ, Z. *Jihlava v datech: Historický kalendář města Jihlavy*. Jihlava: Astera G, 1999. ISBN 80-901312-4-7.
- JEDLIČKA, O. *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*. 3. díl. Pardubice: F. & V. Hoblík, 1883.
- JIRÁNEK, T. Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie v druhé polovině 19. století. In PRCHAL, V. (ed.) *Mezi Martem a Memorií*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011. s. 117 - 132.
- JOURA, J. *Procházky starou Třebíčí*. Amaprint: Třebíč, 2004. ISBN 80-239-3994-7.
- JOURA, J. *Procházky starou Třebíčí IV*. Amaprint: Třebíč, 2010. ISBN 978-80-904496-5-7.
- KAMP, M. *Podnikatelské rodiny v Německém Brodě 1850 - 1950*. Brno, 2009. Magisterská diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Vedoucí diplomové práce Mgr. Martin Markel, Ph.D.
- KAMP, M. Půl století Vojtěcha Weidenhofferů. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOKA HB, 2011. s. 60 - 104.
- KAMP, M. Význam havlíčkovské tradice v Německém Brodě a v Borové. In BOUCHAL, H. - ŘÍMAN, A. (edd.) *Karel Havlíček Borovský*. 1. vyd. Petrkov, 2011. s. 207 - 253.
- KAZBUNDA, K. Karel Havlíček v posledním roce svého života. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1926. s. 3 - 48.
- KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. ISBN 978-80-86466-44-6.
- KAZBUNDA, K. *Karel Havlíček Borovský*. 3. díl. 1. vyd. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2013. ISBN 978-80-86466-46-0.
- KNAP, I. Albert Friedrich Riedl. In *Havlíčkobrodsko 8*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1993. s. 50 - 57.
- KNAP, I. Albert F. Riedl a jeho vynález skloleptového tisku. In *Havlíčkobrodsko 7*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum, 1993. s. 25 - 28.
- KOL. *Památce Havlíčkově*. Německý Brod: Sbor pro postavení pomníku Karlu Havlíčkovi Borovskému v Německém Brodě, 1924.

- KOLLMANN, J. Jan Hulakovský, archivář obrozenecké doby. In KOLLMANN, J. - KAHUDA, J. (ed.) *Archiváři*. Praha: NA, 2010. s. 19 - 117.
- KOŘALKA, J. *František Palacký*. 1. vyd. Praha: Argo, 1998. ISBN 80-7203-125-2.
- KUCERA, V. *Czech churches in Nebraska*. 1974.
- LANGHAMMEROVÁ, J. *Lidové zvyky: výroční obyčeje z Čech a Moravy*. 1. vyd. Praha: NLN, 2004. ISBN 80-7106-525-0.
- LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.
- LENDEROVÁ, M. Reflexe identity v ženských denících 19. století. In VOJÁČEK, M. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. 1. vyd. Praha: Scriptorium, 2007. s. 157 - 174.
- LENDEROVÁ, M. *A ptáš se, knížko má*. 1. vyd. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.
- LENDEROVÁ, M. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Z. - OTTLOVÁ, M. - PRAHL, R. (edd.) *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 259 - 270.
- LENDEROVÁ, M. - JIRÁNEK, T. - MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LENDEROVÁ, M. (ed.) - KOL. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- LENDEROVÁ, M. *Dcera národa?* 1. vyd. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-349-2.
- MACEK, L. - ROUS, P. - ZBOROVSKÁ, Z. *Historický kalendář Havlíčkova Brodu do roku 1945*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Hejkal, 2003. ISBN 80-86026-25-6.
- MACKOVÁ, M. *Tabáková továrna v Lanškrouně jako součást státní tabákové režie*. Lanškroun: Městské muzeum, 2007. ISBN 978-80-239-8914-4.
- MACKOVÁ, M. *To byla c. k. trafika*. 1. vyd. Praha: NLN, 2010. ISBN 978-80-7422-019-7.
- MACURA, V. *Český sen*. Praha: NLN, 1998. ISBN 80-7106-270-7.

- MACHAČOVÁ, J. Žena v 19. století jako „přívěsek“? In ČADKOVÁ, K. - LENDEROVÁ, M. - STRÁNÍKOVÁ, J. (edd.) *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 209 - 213.
- MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1679-7.
- MALÍNSKÁ, J. *"My byly, jsme a budeme!"* 1. vyd. Praha: NLN, 2013. ISBN 978-80-7422-219-1.
- MERHOUT, C. *Zdeňka Havlíčková*. Praha: J. R. Vilímek, 1914.
- MORAVA, J. *C. k. disident Karel Havlíček*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1986. ISBN 0-88781-158-2.
- MUCHKA, I. *Východní Čechy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-038-1.
- NEJEDLÝ, Z. *Bedřich Smetana*. 3 díl. 2. vyd. Praha: Orbis, 1951.
- NOVOTNÝ, D. „Dřív v Brodě lépeji býti nemá a nebude, až některýmu radnímu hlava schozena bude.“ Spory mezi sladovníky a městskou obcí Německého Brodu v letech 1672 až 1725. In *Havlíčkobrodsko 23*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOkA HB, 2009. s. 57 - 119.
- OLŠA, J. F. *Z dějin a památností Německého Brodu*. Karel Neužil, 1935.
- PEJML, K. *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách*. Praha: J. R. Vilímek, 1941.
- PEJML, K. *Celý svět kouří*. 1. vyd. Praha: Za svobodu, 1947.
- PERNES, J. *František Josef I.* 1. vyd. Praha: Brána, 2005. ISBN 80-7243-217-6.
- PEŠEK, J. Internovaní Poláci v Hradci Králové. *Slovanský přehled*. 1909, s. 226 - 228.
- PETR, F. *Po stopách Havlíčkových v NĚm. Brodě*. Německý Brod: Městské museum, 1935.
- PETR, F. Začátek a konec světové války v NĚm. Brodě. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1938.
- PISKOVÁ, R. - KOL. *Jihlava*. 1. vyd. Praha: NLN, 2009. ISBN 978-80-7106-551-7.

- POKORNÁ, M. *Milován a sledován: český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819-1864*. Praha: Práh, 2001. ISBN 80-7252-041-5.
- POLIŠENSKÝ, J. *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992. ISBN 80-7066-670-6.
- POLIŠENSKÝ, J. *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*. 2. díl. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-147-1.
- PROKEŠ, J. Jan Hulakovský, archivář pražského guberniálního archivu. In *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*. 1938. s. 35 - 62.
- ROSICKY, R. *A history of Czechs (Bohemians) in Nebraska*. Omaha: Czech Historical Society of Nebraska, 1929.
- ROUBÍK, F. Národní gardy v Čechách v letech 1848 - 1851 a jejich registratury. In *Sborník archivu ministerstva vnitra*. 1929.
- ROUBÍK, F. *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*. Praha: Duch novin, 1930.
- ROUBÍK, F. *Český rok 1848*. 2. vyd. Praha: Ladislav Kuncíř, 1948.
- ŘEPA, M. *Poetika českého dějepisectví*. 1. vyd. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-189-5.
- ŘEZNÍK, M. *Za naši a vaši svobodu: Století polských povstání (1794 - 1864)*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-668-8.
- SAK, R. *Rieger: konzervativce nebo liberál?*. 2. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1154-4.
- SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem*. 1. díl, 2. část. Pardubice: Město Pardubice, 1923.
- SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem*. 4. díl, 2. část. Pardubice: Město Pardubice, 1930.
- SMUTNÝ, B. *Po stopách kostky cukru v Dačicích*. Dačice, 2013. ISBN 978-80-904500-0-4.
- STIBRAL, K. Život a listy Havlíčkova přítele Václava Žáka. *Zprávy městského musea v Německém Brodě*. 1924. s. 3 - 27.
- SVĚRÁK, V. Riegrův jihlavský stoupenec Antonín Musil. In *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století*. Semily: SOKA Semily, 2003. s. 272 - 278.

- ŠIMŮNEK, M. Pro památku Havlíčkovu 1861 - 1862: K Havlíčkovu politickému mýtu. In *Havlíčkobrodsko 17*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum HB a SOkA HB, 2003. s. 32 - 43.
- ŠPIRITOVÁ, A. Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po roce 1866. In *Paginae historiae*. Praha: SÚA, 1996. s. 182 - 205.
- ŠRÁMEK, J. Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferera pro dějiny prusko - rakouské války z roku 1866. In *Havlíčkobrodsko 27*. Havlíčkův Brod: MV HB a SOkA HB, 2013. s. 130 - 168.
- ŠRÁMEK, J. *Město Německý Brod a jeho zkušenost s válkou roku 1866 očima městských elit*. [online]. [Citováno 26. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.academia.edu>>.
- ŠTAIF, J. *Obezřetná elita*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2005. ISBN 80-7363-014-1.
- ŠTAIF, J. *František Palacký*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-981-2.
- TÁBORSKÝ, O. „Osoba čestná“ aneb zrod politické kultury českého maloměsta. *Moderní dějiny*. 2014, č. 2, s. 1 - 21.
- TROST, E. *Rauchen für Österreich*. Wien: Gerold, 2003. ISBN 3-900812-08-X.
- TVRDÝ, P. Josefa Menšíková - žena Německého Brodu 19. století. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havl. Brod: Muzeum Vysočiny HB a SOkA HB, 2011, s. 105 - 144.
- TVRDÝ, P. Restaurování renesančních maleb na fasádě domu č. p. 179 v Havlíčkově Brodě. In *Havlíčkobrodsko 25*. Havl. Brod: Muzeum Vysočiny HB a SOkA HB, 2011, s. 215 - 221.
- URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982.
- URBAN, O. *Vzpomínka na Hradec Králové*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1986.
- URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vyd. Praha: NLN, 2003. ISBN 80-7106-500-5.
- VACULÍK, J. *Češi v cizině 1850-1938*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 978-80-210-4297-1.
- VAVROUŠEK SLAVĚTÍNSKÝ, B. (ed.) *Památník Karla Havlíčka Borovského*. Praha: Kratochvíl, 1921.

- VLHA, M. Česká komunita ve Spojených státech a náboženský konflikt. In NEŠPOR, Z. R. - KAISEROVÁ, K. (edd.) *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 - 1918)*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Albis international, 2010. s. 402 - 420.
- VODRÁŽKA, V. V. *Dějiny lékáren města Havlíčkův Brod*. Havlíčkův Brod, 1999. Diplomová práce na Farmaceutické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucí diplomové práce RNDr. PhMr. Václav Rusek, CSc.
- VOJÁČEK, M. *František Ladislav Rieger a velkostatek Maleč*. 1. vyd. Praha: NA, 2013. ISBN 978-80-7469-013-6.
- VOLDŘICHOVÁ, B. Anna Jahodová-Kasalová. Život ženy na maloměstě. In *Havlíčkobrodsko 16*. Havlíčkův Brod: Okresní vlastivědné muzeum HB a SOKA HB, 2001. s. 5 - 118.
- VONDRUŠKA, V. *Církevní rok a lidové obyčeje*. 1. vyd. České Budějovice: Dona, 1991. ISBN 80-85463-03-2.
- ZEJDA, R. *Jihlava v proměnách*. 1. vyd. Třebíč: Akcent, 2006. ISBN 80-7268-381-0.
- ZÍBRT, Č. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní*. Praha: J. R. Vilímek, 1889.
- ŽÁČEK, V. *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*. Praha: Slovanský ústav, 1935.
- ŽÁČEK, V. *Josef Barák*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1983.